

LEVÉLTÁRI SZEMLE

74. évfolyam

2024. 4. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- Egyházi levéltárak első tapasztalatai az egyházi köznevelési intézmények iratkezelésével kapcsolatban
- Az iratkezelési szabályzatok fontosságáról
- Az európai közlevéltárak hozzáférhetősége II.
- Kutatás a japán császári levéltárban

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 3200 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

74. évfolyam ▪ 2024. 4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

a Nemzeti Kulturális Alap,
a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Kiss Norbert Péter, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke

Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Bényei Balázs

A magyar levéltárügy előtt álló kihívások a 21. században II.
Az iratok megőrzését és feldolgozását érintő kihívások

5

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

Farkas Péter

Somogy vármegye 1918–19. évi történetének levéltári forrásai

25

MŰHELYMUNKÁK

Világi Dávid

Új kihívások. *Egyházi levéltárak első tapasztalatai az egyházi köznevelési intézmények iratkezelésével kapcsolatban*

33

Haraszti Viktor

Egy irat nem csinál nyarat, avagy kiskapuk mindig vannak?
Az iratkezelési szabályzatok fontosságáról

40

LEVÉLTÁR | TÖRTÉNET

In memoriam Maksay Ferenc (Maksay Gábor)

47

KILÁTÓ

Székely Iván – Michael Friedewald – Murat Karaboga

Az európai közlevéltárak hozzáférhetősége II. A jövő kihívásai

50

Dékány Szilveszter – Kocsev Bence

Trónkérdések Tokióban. Kutatás a japán császári levéltárban

65

MÉRLEG

Pánczélné Jakab Georgina – Polgár Tamás

„Kik voltak hát, és mi kik vagyunk?”
Az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában tartott Bevezetés a családfakutatás rejtelmeibe című előadás-sorozat tanulságai

72

A Magyar Nemzeti Levéltár emlékévsorozatának eseményei (2023–2024)
 (Miklós Dániel)

75

HÍREK

A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése 2024-ben

Zenta (Szerbia), 2024. június 30. – július 3.

78

Beszámoló a Fiatal Levéltárosok Egyesületének XV. Tudományos Őszi Táboráról
 (Kiss-Huszár Renáta)

97

A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2024. évi vándorgyűlése
 (Homor Péter)

102

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)

106

Apró Erzsébet, ny. főlevéltáros

Bényei Balázs, levéltári referens

- Kulturális és Innovációs Minisztérium

Dékány Szilveszter, gyűjteményi főmunkatárs

- Habsburg Ottó Alapítvány

Farkas Péter, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár
Somogy Vármegyei Levéltára

Friedewald, Michael, Dr.-Ing.

- az ICT kutatási egység vezetője
- Fraunhofer Institute for Systems
and Innovation Research, Karlsruhe

Gerhard Péter, osztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Haraszi Viktor, főigazgató-helyettes

- Budapest Főváros Levéltára

Karaboga, Murat PhD, tudományos kutató

- Fraunhofer Institute for Systems and
Innovation Research, Karlsruhe

Kiss-Huszár Renáta, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Kocsev Bence, gyűjteményi munkatárs

- Habsburg Ottó Alapítvány

Koltai András, gyűjteményvezető

- Piarista Rend Magyar Tartománya
Központi Levéltára

Laczlavik György, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

Maksay Gábor, biol. tud. dr.

- az MTA Természettudományi
Központ nyugdíjasa

Miklós Dániel, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár
Tudományos Igazgatóság

Miszjuk, Mihajlo, igazgató

- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár

Molnár László, igazgató

- Semmelweis Egyetem Központi Levéltára

Mózessy Gergely, gyűjteményigazgató

- Székesfehérvári Püspöki és
Székeskáptalani Levéltár

Németh Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

P. Holl Adrien, állományvédelmi szakértő

- Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet
és Levéltár

Pánczélné Jakab Georgina, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár
Somogy Vármegyei Levéltára

Polgár Tamás, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár
Somogy Megyei Levéltára

Rácz Attila, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Székely Iván, kandidátus, kutatóprofesszor

- Blinken OSA Archivum, Budapest

Vajda Tamás, levéltárvezető

- Szegedi Tudományegyetem Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Máttyás Evangélikus Gyűjtemény

A magyar levéltárügy előtt álló kihívások a 21. században II.

Az iratok megőrzését és feldolgozását érintő kihívások

A funkció, a használat biztosítása nem létezhet a levéltári anyag nélkül, amelynek megőrzése tekintetében a következő évek-évtizedek sem ígérkeznek kihívásoktól mentesnek. Az elektronikus iratkezelés elterjedése a levéltárosok számára is új típusú feladatokat jelent, mind a szervek felügyelete, mind az iratértékelések, mind az iratátvétel tekintetében. Az elektronikus levéltári infrastruktúra fejlesztése mellett annak fenntartása (hardverek cseréje, szoftveres környezet folyamatos supportálása, frissítése stb.) talán még nagyobb kihívást jelent. A szerveknél emellett jelentős papíralapú levéltárérett irat halmozódott fel, valamint keletkezik a mai napig is, így ezek raktári elhelyezése továbbra is megoldandó feladat lesz a jövőben a hagyományos állományvédelmi képességek és kapacitások biztosítása mellett.

A papíralapú iratok megőrzése

A megvalósuló új beruházások esetében is számos szempont figyelembevétele indokolt. Az üzemeltetési költségeket szem előtt tartva sem elhanyagolható a modern technológiák, a megújuló energiaforrások használatának kérdése, amely egyre inkább követelményként is jelentkezik. Az európai zöld megállapodás alapján az üvegházhatású gázok kibocsátásának 55%-kal történő mérséklését kell megcélózni 2050-ig, aminek eléréséhez az épületek fenntartásának jelentős átalakítása is elengedhetetlen.¹ A beruházások tervezésénél a jövőben megfontolandóak a katasztrófavédelmi szempontok, ezek már a helyszín kiválasztásánál sem hagyhatóak figyelmen kívül. Az Ukrajnában zajló háború ismét ráirányította a figyelmet a fegyveres konfliktusokban rejlő veszélyekre is. Könnyen belátható, hogy bár egy-egy kulturális intézmény önmagában kevésbé válik katonai célponttá, de például katonai vezetési ponthoz, fontos kereskedelmi csomóponthoz stb. való közelsége önmagában is kockázatot jelenthet ilyen helyzetben.

A papíralapú iratok elhelyezésének kérdése önmagában komoly feladatot ró mind a levéltárfenntartókra, mind magára a levéltáros társadalomra. Fenntartói oldalról az elmúlt években számos jelentős fejlesztés valósult meg, amelyek révén 2017 és 2022 között

¹ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_hu (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)

majd 25 ezer iratfolyóméter raktári kapacitásbővülés történt.² A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának tervezett fejlesztése szintén napirenden van, de az ismert gazdasági körülmények miatt a megvalósítás egyelőre késik az eredeti tervekhez képest. A beruházások költségeinek jelentős emelkedése és a fenntartók költségvetési helyzete miatt is szükséges ugyanakkor a levéltári szakma aktív részvétele. Alapvető kötelezettség a felgyűlt kintlévőségek pontos felmérése. Az elmúlt időszak egyes adatgyűjtései rendkívül nagy ingadozást mutattak ebben a tekintetben.

A pillanatnyi helyzet tisztázása mellett a rövid és középtávon várható raktári kapacitásigények – legalább – közelítő tervezése is indokolt. Ennek egyszerűbb, bár a gyakorlatban valóban sok nehézséggel járó része annak megállapítása, hogy az egyes levéltárak illetékességi körébe tartozó szervek irattáraiban felhalmozódott iratanyag mekkora része képvisel maradandó értéket, és azt a Ltv. előírásai alapján mikortól kell(ene) átvennie az intézményeknek. A szervellenőrzések során mindenképpen indokolt ennek felmérése is jelentős hangsúlyt helyezni.

Ennél azonban sokkal nehezebb kérdés annak előrejelzése, hogy a szervek jövőbeli működése során milyen mennyiségben keletkeznek maradandó értékű iratok. Ezt különösen az elektronikus iratkezelés folyamatos térnyerése teszi nehezen felmérhetővé. Nem tűnik egyszerű feladatnak, de a minél pontosabb számszerű adatok megléte mind a fenntartók, mind a levéltárak szempontjából is lényegesek a jövőre vonatkozó tervezés során.

A hagyományos iratok esetében a terjedelmi tényező könnyen belátható kihívást jelent. A Levéltári Szakfelügyelet 2022-ben elvégzett átfogó felmérésének összehasonlítása alapján a teljes terület 501 858 iratfolyóméter raktárkapacitással rendelkezik, amelyből szabad kapacitás jelenleg 78 187 ifm. Utóbbi csak alig több, mint ami a már levéltárárett és átvételre váró iratok felének levéltári elhelyezését biztosíthatná elméletben.³ Az iratértékelés szükségességének egyik objektív oka a levéltári raktárkapacitás korlátozott volta.

Az eredeti iratok megőrzése, élettartamuk lehető leghosszabbra történő kitolása tekintetében felbecsülhetetlen értékű munkát látnak el a levéltárak állományvédelmi szakemberei, valamint – sok esetben – külső partnerei. Az elmúlt évek köz- és nyilvános magánlevéltári pályázatainak egyik legegységelműbben hasznosuló részét jelentették az e téren végzett pályázati munkák.

A széles körű restaurálási feladatok mellett mindenképpen kiemelendő a 20. századi iratanyagok egyik jellemző problémája, a savasodás. Az ebben az időszakban tömegesen alkalmazott papírnak mint hordozóanyagnak a gyártási eljárásból következően meglevő lignintartalma roncsolja magát a papírt, ami végső soron annak szétporladásához vezet. A folyamat érdemben történő lassítására lehetőséget kínál a tömeges savtalanítási eljárás.⁴ Jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és Budapest Főváros Levél-

² LSZ jel., 2022: 10.

³ LSZ jel., 2022: 10.

⁴ P. Holl, 2020: 40., 47–48.

tára (BFL) rendelkezik ehhez szükséges berendezéssel. Az elmúlt években a két intézmény koordinálásában, központi költségvetésből biztosított forrás terhére került sor más levéltárak bevonásával tömeges savtalanítási projektekre, amelyeket mintaértékű intézményközi együttműködésnek tartok. A lebonyolító levéltárak meglévő infrastruktúrájára alapozva a feladatra biztosított költségvetési forrásokat – az előzetesen kialakított terv mentén – részben az intézmények saját feladatainak ellátására, részben más intézmények javára használták fel.

A savasodás problematikájánál is égetőbb a fertőtlenítési kapacitások kérdése. A korábban az Állami Népegészségügyi Tisztai Szolgálat által kizárólag egy helyen, Budapesten üzemeltetett etilén-oxidos eljárás alapuló tömeges fertőtlenítési lehetőség 2016-ban megszűnt, hasonló kapacitású berendezés Magyarországon nem érhető el. Piaci alapon formalinos eljárás alapuló szolgáltatások ugyan jelen vannak, de ezek nagy mennyiségű irat fertőtlenítésére kevésbé látszanak alkalmasnak, ugyanakkor az iratképző szerveknél is erőteljesen van jelen a probléma, de sajnálatos módon közgyűjtemények őrzetében is találhatók fertőzött irategyüttesek. Tanulságos, hogy megjelentek a piacon olyan szolgáltatások is, amelyek állományvédelmi szempontból maradandó értékű iratok esetében semmiképpen sem fogadhatóak el. Erre reagálva a Levéltári Kollégium ad hoc állományvédelmi bizottságot állított fel, amely – elkészült és közzététel előtt álló – jelentésében részletes elemzés tárgyává tette a problémát a fertőtlenítési hatékonyság és az állományvédelmi megfelelőség, valamint az eljárás egyézségügyi hatása tekintetében is.⁵ Világos követelmény, hogy maradandó értékű iratok fertőtlenítése csak olyan eljárással valósítható meg, amely megfelelő hatékonyságú a tekintetben, hogy a meglévő fertőzés kezelésével az további állagromlást ne eredményezzen, egyúttal maga az eljárás se okozzon további károkat az adathordozóban, végül egészségügyi szempontból ne veszélyeztesse az iratok kezelőit, használóit. A megfelelő eljárások megkövetelésén túl szükségesnek látszik egy tömeges iratfertőtlenítés biztosítására alkalmas központ létrehozása mind a közgyűjtemények, mind az iratképző szervek számára.

A levéltárak állományvédelmi feladatai szempontjából sajátos lökést adott az energiaárak jelentős emelkedéséből fakadó spórolási követelmény, ami a raktári klimatikus viszonyokra vonatkozó előírások újragondolására készítette a szakmai közvéleményt. Nemzetközi példák nyomán sor került ennek részleges felülvizsgálatára, ami egyrészt a hőmérsékleti tartománnyal kapcsolatos követelmények lazábbá válását eredményezte, mivel ez kisebb mértékben van befolyással az iratok állapotára, másrészt az állományvédelmi szempontból jelentősebb páratartalom tekintetében az állományvédelmi ajánlás szigorításához vezetett.⁶

⁵ Az ajánlást a Levéltári Kollégium ad-hoc bizottsága készítette elő, elfogadása a kézirat leadásáig nem valósult még meg.

⁶ ÁVA: 10.

Közfeladatot ellátó szervek iratkezelésével kapcsolatos feladatok

Az iratképző szervek tekintetében a levéltárak két alapvető feladatát tartom szükségesnek kiemelni. Az egyik az iratkezelés általában vett felügyelete, illetve támogatása szaktanácsadás formájában. A másik az iratértékelés elvégzésével annak eldöntése, hogy mely köziratokat szükséges maradandó értékük miatt megőrizni, és melyek azok, amelyek ügyviteli értékük megszűnésével selejtezendők.

A levéltári illetékességi feladatkörét a levéltári törvény 2022. január 1-jén hatályba lépett módosítása így foglalja össze: „A közlevéltár az e törvényben meghatározottak szerint az illetékességi körébe tartozó közfeladatot ellátó szerv esetében ellátja iratkezelésének ellenőrzését, jóváhagyja iratkezelési szabályzatát és iratselejtezését, meghatározza a szerv maradandó értékűnek minősülő iratainak körét, valamint jogosult és kötelezett irattári anyaga maradandó értékű iratainak átvételére.”⁷ Jóllehet e jogszabályhely viszonylag új, de tartalma a törvényben már korábban is – széttagoltan – szereplő normatív rendelkezések, illetve a kialakult a szakmai gyakorlat alapján régóta – 1995 óta – létező feladatokat summázza.

A közlevéltárakhoz egyúttal hozzá kell értenünk az egyházi levéltárakat – a törvény fordulatával élve: vallási közösség által fenntartott nyilvános magánlevéltárakat –, amennyiben, élve az levéltári törvényben foglalt lehetőséggel, ellátják az adott egyház által fenntartott közfeladatot ellátó szervek tekintetében a közlevéltári illetékességi feladatokat.⁸

Az iratképző szervek felügyelete tekintetében a levéltárak részére biztosított széles körű jogosultságok egyrészt abból az alapelvből vezethetők le, hogy a megőrzés a keletkezés pillanatában veszi kezdetét, és bármely irat potenciálisan maradandó értékű lehet. Ehhez nyugodtan hozzátehetjük Ember Győző ma is aktuálisnak tűnő megállapításait arról, hogy miért is indokolt a levéltárak/levéltárosok szerepvállalása az iratkezelés területén. „Az egyik az, hogy a levéltárak az iratkezelés kérdéseinek a legjobb szakértői, hiszen századok iratkezelésének ismerői. A másik az, hogy a levéltárak nagymértékben érdekeltek abban, hogy az iratkezelés jó legyen.”⁹

Az iratkezelés hatékony felügyelete mindenképpen megköveteli a levéltárostól a hatályos iratkezelési jogszabályok naprakész ismeretét és helyes értelmezését, valamint tényleges alkalmazását is. Az elmúlt időszak számos változása ebből a szempontból kétségtelenül komoly feladatot jelent, példaként említhető a hiteles elektronikus másolatban történő megőrzés esetén alkalmazandó megsemmisítési eljárás, a selejtezés rendjének változásai vagy a köziratok védelmére irányuló hatósági eljárás alkalmazásának kérdése.¹⁰ Ez nem csupán a felügyelt szervek számára fontos, de maguknak a levéltáraknak a saját belső szabályozóik szempontjából is, hogy azok összhangban legyenek a jogszabályokban foglalt követelményekkel és szakmai gyakorlattal egyaránt.

⁷ Ltv. 14. § (2) bekezdés.

⁸ Ltv. 31. § (1) bekezdés.

⁹ Ember, 1969: 11.

¹⁰ 335/2005. Korm. rend. 61. § (7) bekezdés, 335/2005. Korm. rend. 64. §, Ltv. 11/A. §.

Az iratkezelés felügyelete tekintetében talán ennél is összetettebb és komolyabb kihívást jelent, hogy az elektronikus iratkezelés elterjedésével számos újdonság, a korábbiaktól érdemben eltérő megoldások jelentek meg. A különböző nemzetközi szabványok, az eltérő terminológiák (lásd: irat és dokumentum fogalmának következtlen alkalmazása), az alapvetően eltérő logikájú iratnyilvántartási rendszerek (besorolási séma alkalmazása – regisztratúra rendszer) keveredései a szakmabeliek számára is nehezen átlátható feladványokat hoznak létre. Mindez megköveteli az iratkezelés területét is érintő módszertani kérdések ismételt napirendre vételét a levéltáros szakmai közösségen belül, valamint a levéltári illetékességi területen dolgozó munkatársak rendszeres továbbképzésének biztosítását is.

Az iratértékelések kérdése

A megőrzés tekintetében Hilary E. Jenkinson klasszikus megközelítését, amely a levéltár, illetve a levéltáros feladatául a merev megőrzést helyezi – az iratok tekintetében abból kiindulva, hogy az irattári egységek teljessége egy adott kor lenyomata, így azok teljes körű átvételét tartja megfelelő megoldásnak –, megalapozott kortárs bírálatok is érték. Jenkinson számos alapvetése mély hatást gyakorolt ugyan a levéltári gondolkodásra, de a selejtezésről alkotott megközelítése a II. világháborút követően, a tömeges irattermelés felfutásával végképp tarthatatlanná vált. Theodore R. Schellenberg megközelítésében a levéltár által végzett iratértékelés válik a levéltári iratot meghatározó kritériummá, vagyis a levéltári munka egyik legfontosabb mozzanatává.¹¹ Nemzetközi kitekintésben megfigyelhető a levéltárakkal szemben a különböző tudományterületek igényeinek és a társadalmi elvárásoknak a megváltozása. Ezek az elvárások a levéltárakat memóriaintézménnyé avatták azzal az igénnyel, hogy ne csupán szűrt módon, a bürokratikus állami intézmények szemszögéből, az általános folyamatok és a történelmi szempontból „lényeges” események megismeréséhez szükséges iratok megőrzői legyenek, hanem szélesebb rétegek számára őrizzék meg mindazt, ami egy szűkebb közösség vagy akár egy személy számára fontos lehet. „Lehetetlen azonban megítélni, hogy mire kell majd emlékeznünk” – írta Pierre Nora 1984-ben, és megállapította, hogy „ma a magánvállalatok és a közhivatalok adják ki a levéltárosoknak a »mindent-megőrzés« parancsát, míg azok azt tanulták, hogy a szakma, lényegét tekintve, az ellenőrzött pusztulás művésze”.¹² A mindent megőrzés gyakorlatát az objektív követelmények ugyanakkor aligha teszik lehetővé. A posztmodern levéltárfelfogás eredményeként létrejött új módszerek, mint a Kanadában alkalmazott makroértékelési gyakorlat vagy az Egyesült Államokban jellemző dokumentációs stratégia igyekeznek áthidalni a problémát.¹³ Németországban pedig mind az elmélet, mind a gyakorlati megvalósíthatóság tekintetében jelentős viták zajlottak.¹⁴

¹¹ Horváth, 2012: 138–141., Schellenberg, 1956: 133, 139–140., Jenkinson, 1934: 149.

¹² Nora, 1999: 148.; Horváth, 2012: 142–146.; lásd még: Lakos, 2002: 7–9.

¹³ Horváth–Németh, 2017: 12–13.

¹⁴ Lakos, 2002: 28.

Az elektronikus iratkezelés megjelenése felvetette azt a csábító gondolatot, hogy minden információ archiválható és örökre megőrizhető. Székely Iván szerint ez „az archívumok eddigi történetének legmerészebb víziója (megítélésünk szerint filozófiai és gyakorlati szempontból egyaránt inkább illúziója)”, amellyel szemben alapvető kulturális jelenségnek tekinti az értékelés és a szelektálás mozzanatait. Megítélése szerint „minden dokumentum, minden információ megőrzésére nincs is szükség”.¹⁵ Lakos János hasonló értékelése szerint minden irat mechanikus megőrzésének ezek korlátlanlansága esetén sem lenne értelme.¹⁶ Végső soron megemlítendő, hogy a teljes életciklusukat elektronikus formában betöltő iratok tárolására sem áll rendelkezésre végtelen kapacitás, hiszen azok tárolásának hardveres- és szoftveres feltételek, üzemeltetési költségek és ezek működtetéséhez, kezeléséhez humán erőforrások is szükségesek, így bár a megőrzendő iratok aránya talán növelhető, a teljes körű iratátvitel az *e-born* (elektronikusan létrejött) iratok esetében sem tűnik reális elképzelésnek.

A magyar levéltárméleti gondolkodásban tetten érhető Jenkinson hatása is. A szerző semlegességre, megőrző szerepre vonatkozó tétele sejlik fel Lakos János megfogalmazásában is, amely szerint „a levéltárosi értékelő munka semmiképpen nem lehet részrehajló, nem részesíthet előnyben vagy hátrányban bizonyos ismert vagy sejtett kutatási irányokat/témákat”.¹⁷ Az iratértékelés tekintetében ugyanakkor egyértelműen Schellenberg nézetei gyakoroltak jelentős hatást abban a tekintetben, hogy a maradandó értékű iratok körének meghatározása alapvető feladata a levéltárnak.¹⁸ A levéltárak erre vonatkozó feladatkörét, egyben kizárólagos jogosultságát az elmúlt időszak jogszabályváltozásai is egyértelműsítették.

Az Ltv. vezette be a maradandó értékű irat fogalmát, kitágítva a korábbi történeti értékű irat meghatározásának tartalmát. Ennek definitív meghatározásán túlmenően ugyanakkor – egyes ritka kivételektől eltekintve – nem állapít meg konkrét szabályokat arra, hogy mely iratok minősüljenek maradandó értékűnek. A maradandó érték megítélését viszont egyértelműen a levéltárakhoz rendelte a jogalkotó. A közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet 2020. január 1-jén hatályba lépett módosítása rögzítette, hogy az illetékes levéltár gyakorolja a maradandó értékű irattá nyilvánítás jogát az iratkezelési szabállyal kapcsolatos egyetértési joga gyakorlása és az iratselejtezési jegyzőkönyvek jóváhagyására vonatkozó jogosultsága révén.¹⁹ A levéltári törvény 2022. január 1-jén hatályba lépett módosítása pedig egyértelműen rögzítette, hogy az illetékes közlevéltár feladata a közfeladatot ellátó szervek esetében, hogy „meghatározza a szerv maradandó értékűnek minősülő iratainak körét”.²⁰

¹⁵ Székely, 2007: 23.

¹⁶ Lakos, 2002: 5.; lásd még: Endrényi, 1980: 239–241.

¹⁷ Lakos, 2002: 59.

¹⁸ LOK, 1957: 2., Kenyeres–Sarusi Kiss–Sipos, 2001: 28–30.

¹⁹ 335/2005. Korm. rend. 12. § (2) bekezdés.

²⁰ Ltv. 14. § (2) bekezdés.

Az illetékességből történő iratátvétel mellett a gyűjtőkori állománygyarapítás jelentőségének növekedése szorosan összefügg a memóriaintézménnyé válás gondolatkörével. A „hivatali jellegű” köziratok gyűjtésén túl az egyének, családok, közösségek magániratainak gyűjtése egyre fokozódó jelentőségűvé válik. A hazai levéltári gondolkodás viszonylag hamar nyitott ebbe az irányban, és Ember Győző 1969-ben már úgy fogalmazott, hogy „a haladó levéltárszemlélet elvetette azt az álláspontot, amely szerint csak a hatósági és hivatali eredetű iratanyag tartozik a levéltárak gyűjtőkörébe”.²¹ A hatályos szabályozás szerint a gyűjtőkör olyan maradandó értékű magániratokra terjed ki, amely „a közlevéltár őrizetében lévő levéltári anyaghoz illeszkedik, annak forrásértékét gazdagítja”.²² A magániratok gyűjtése nemzetközi szinten az 1990-es évektől vált egyre kurrensebbé, és kezdték el kidolgozni annak elméleti kereteit is. A hazai szakirodalom a régi gyakorlat dacára az elméleti alapvetésekre korábban nem fordított figyelmet.²³ A közlevéltárak esetében ez eredendően az illetékességi körükbe tartozó szervekhez kötődő jelentősebb személyek irathagyatékát, területi levéltárak esetében a jelentősebb családok, majd társadalmi szervezetek iratait jelentette. Napjainkban ez folyamatosan egészül ki korábban talán kevés figyelmet érintő magániratok körével, a mindennapi élet valóságát tükröző személyes iratok gyűjtésével. A nyilvános magánlevéltárak jellemzően egy-egy vallási közösség iratait gyűjtik és őrzik meg, illetve két, kimondottan politikai közösség iratainak gyűjtésére koncentráló intézmény jut szerephez e téren. A gyűjtőkori munkában talán némi verseny is megfigyelhető, de ez inkább serkentő és segítő jellegű, mivel az illetékességgel szemben – ahol jogszabály rendelkezhet a levéltárba adásról – itt az önkéntesség, a személyes bizalom játszik fontos szerepet az iratok eredeti tulajdonosa és az azok végleges őrzési helyévé váló levéltár között. A sokszínűség így itt sokkal inkább segíti mintsem gátolja az iratanyag megőrzését és kutathatóvá válását. Az iratértékelés ugyanakkor itt is ugyanazzal a felelősséggel jár, amivel a köziratok esetében.

A „mindent megőrzés” lehetetlensége és az iratértékelésben rejlő szükségszerű torzítás ellentmondásának kiküszöbölésére az iratértékelések elveinek pontos meghatározása és megfogalmazása jelenthet megoldást. Terry Cook vélekedése szerint a levéltárosnak fel kell ismernie azt az szerepet, amelyet az iratanyagra és ezen keresztül a történeti emlékezetre gyakorol.²⁴ Az iratértékelések esetén a kiválasztás szempontrendszerének részletes dokumentálása, indoklása, hogy az utólag megismerhető legyen, nem áll távol a hazai levéltári gyakorlattól sem, mint azt számos esettanulmány bizonyítja.²⁵ A jövőben ezek mennyiségének növekedése, elkészítésük szükségességének tudatosítása, valamint az iratértékelésről szóló módszertani szakmai diskurzus elmélyítése mindenesetre indokoltnak látszik. A levéltáros felelőssége ebben a tekintetben jelentős és nem áthárítható. A korlátozott kapacitás, a szervek eltérő viszonyulása és lehetőségei, a szakmai elveknek

²¹ Ember, 1969: 5.

²² Ltv. 14. § (3) bekezdés.

²³ Nagy Á., 2021: 56–58.

²⁴ Cook, 2002: 182.

²⁵ A teljesség igénye nélkül lásd: Fehér et al., 2021; Sasfi, 2020; Nagy A., 2020; Haraszti, 2023; Kazareczki, 2021; Schmidt, 2021; Györgyi, 2021.

és preferenciáknak való megfelelés eltérő követelményei között kell felelős döntést hozni arról, hogy a tömegesen képződő iratok tengeréből mit emel ki és őriz meg a levéltár.

Az elektronikus iratkezelés terjedése – új típusú kihívások

Az elektronikus iratok térnyerése, az abból következő „paradigmaváltás” nem újkeletű gondolat a szakmában. Az ICA 1998-ban kiadott módszertani útmutatója óta eltelt időszak mind a levéltárelmélet, mind a gyakorlat területén jelentős fejleményeket hozott. A számítástechnika alkalmazásának általános elterjedése vezetett az iratkezelés területén alkalmazott egyes szabványok, mint a DoD Directive 5015.2 1997., a MOREQ „család” ISO 15489-1 Record Management szabvány egyes változatainak létrejöttéhez, szoros összefüggésben az elektronikus dokumentum- és iratkezelő rendszerek széles körű elterjedésével.²⁶

Már az ICA-útmutató kiemelte, hogy az elektronikus iratok sérülékeny természetének és hitelességük megőrzésének alapvető nehézségei megkövetelik az ezeket kezelő előírások, illetve szabványok megteremtését a levéltári érdek érvényesülésének figyelembevételével.²⁷ A levéltári megőrzés tekintetében az első változatban 1997-ben *Open archival information system* (Nyílt Levéltári Információs Rendszer, OAIS), majd a 2002-ben megjelent és 2012-ben már nemzetközi szabványnak minősülő anyag (ISO 14721:2012) vált itthon is alapvetéssé, elméleti keretet kínálva az elektronikus iratok hosszú távú sértetlen és hiteles megőrzése részben elvi, részben nagyon is gyakorlati problematikájára.

Hazai példák közül a Koroknai Ákos, Küntler Ferenc, Szatucsek Zoltán, Vánkosné Timár Éva és G. Vass István részvételével megalakított, az elektronikus iratok archiválásának kérdését átfogó, az elektronikus iratok teljes életciklusára vonatkozó vizsgálatot magára vállaló munkacsoport (2001),²⁸ az elektronikus iratok kezelésének máig ható kereteit – egyebek mellett a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendeletet, valamint a tanúsított iratkezelési szoftverekkel szemben támasztott követelményeket meghatározó egymást követő rendeleteket – megteremtő Közigazgatás Egységes Iratkezelési Rendszere (KEIR) Projekt, a 2009–2013 között megvalósított Elektronikus Levéltár Projekt, valamint az elektronikus levéltári átadás kereteit megteremtő, az elektronikus formában tárolt iratok közleltári átvételének eljárásrendjéről és műszaki követelményeiről szóló 34/2016. (XI. 30.) EMMI rendelet (formátumrendelet) említhető a teljességre való törekvés nélkül.

²⁶ Az *electronic document and records management system* elnevezés szó szerinti fordítása némileg zavaró lehet, mivel az Amerikai Egyesült Államok (ausztrál hatásra létrejött) gyakorlatából adódóan elkülöníti a dokumentum (valamely rögzített információ) és a *record* (valamely szerv működése során keletkező, azt tanúsító dokumentum) fogalmát, míg a hazai megközelítés az irat fogalmában ezt együtt kezeli. (Lásd részletesebben: Bényei, 2022.)

²⁷ ICA GMER, 1997: 21–22. Az anyag szerint az 1970-es évektől indult volna a folyamat, de a fentebb vizsgált esetekben ugyanakkor ez a folyamat már korábban megindult hiszen számos esetben, például az ausztrál, a brit vagy az USA-beli törvényekben a szabályozás már elmozdult ebbe az irányba, és a magyar jogi gyakorlat is 1969-től kiterjesztette az irat fogalmát a géppel olvasható adatokra.

²⁸ Koroknai et al., 2001: 3–10.

Bár a formátumrendelet immár majd nyolc éve létezik, az ez alapján megvalósult levéltári átvételek számát nyugodtan nevezhetjük alacsonynak. Az egyetlen megjelent esettanulmány hiteles elektronikus másolatként tárolt digitális iratállomány levéltári átvételének tapasztalatairól számol be.²⁹ Tudomásom szerint az azóta megvalósult – nem túlzottan magas számú –, a formátumrendelet szerinti iratátadások közül csupán egy tartozott az 1-es típusúnak számító, a szerv tanúsított elektronikus iratkezelő szoftverében kezelt iratok átadására vonatkozó eljárás körébe, amelyre Budapest Főváros Levéltára illetékességi körében került sor. Ennek egyik alapvető oka, hogy a szervek – és az alkalmazott iratkezelési szoftverek – sem készültek még fel erre.

Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a formátumrendelet szerinti elektronikus iratátvétel technikai lehetősége az Elektronikus Levéltár Projekt révén adott az MNL-ben és a BFL-ben is, de ugyanez a magyar levéltári rendszer egészéről aligha mondható el. Az szükséges architektúra mindenképpen összetett rendszer, amely megköveteli az archív tár (*archival storage*) és a szolgáltatási réteg (*access*) elkülönítését, olyan módon, hogy a szolgáltatási réteg felől ne lehessen visszahatni az archív tárra.³⁰ Az archív tár tekintetében pedig alapvető követelmény, hogy a tartós megőrzésre szolgáló információs csomagok (AIP) duplikáltan álljanak rendelkezésre, ami a gyakorlatban fizikailag is elkülönült tárolási megoldás alkalmazását követeli meg.³¹ Összességében rendkívül összetett infrastrukturális és szoftveres követelményrendszer kialakítása szükséges. Megfigyelhető tendencia, hogy egyre több szerv, köztük például a jellemzően kis méretűnek tekinthető felsőoktatási levéltárak illetékességébe tartozó egyetemek is egyre nagyobb arányban kezdenek elektronikus iratokat.

Az elkövetkező években valamennyi levéltártípus esetében elodázhatatlan feladattá fog válni ezek átvételének megvalósítása. Ez egyrészt már most is megköveteli, hogy a levéltárak ne csupán a papíralapon átveendő iratok mennyiségét mérjék fel előzetesen, de az elektronikus formátumúak mennyiségéről – tárhelyigényéről – is minél pontosabb képpel rendelkezzenek. A valamennyi levéltártípusra is kiterjedő elektronikus levéltári megoldások gyakorlati kivitelezése is egyre sürgetőbb feladatként jelentkezik, akár egyes intézmények, akár intézmények együttműködése, akár központi megoldások keretében valósul is meg. Ezek tervezése megkezdésének mindenképpen stratégiai jelentőségű kérdéssé kell válnia a következő években, aminek elmaradása alapvetően veszélyeztetheti a maradandó értékű elektronikus iratok fennmaradását.

A papíralapú iratok digitalizálása

A levéltárakban végzett digitalizálási tevékenység, a reprográfiai feladatellátáshoz igazodva, jelentős előzményekre épül. Az állományvédelmi célú másolatkészítés a II. világháborúig visszamenő hagyományú a szakterületen, amely a digitalizálás technikai fel-

²⁹ Törke, 2019.

³⁰ OAIS 4.1.

³¹ OAIS 4.1.1.3.

tételeinek megjelenésekor már kiforrott módszertannal rendelkezett és számos eleme, eredménye alkalmazható volt az analóg levéltári iratok digitalizálása során is.³² A levéltári reprográfiai tevékenység alapvetően állományvédelmi célokat szolgált, részben biztonsági célú másolat, részben az eredeti irat megóvása érdekében készített használati célú másolat formájában. Ezt a szemléletet tükrözte a levéltári törvény is, amely a megrongált vagy pusztulásnak indult, illetve különösen jelentős levéltári anyagról történő biztonsági másolat készítését sorolta a levéltárak alapfeladatai közé.³³ A kimondottan kutatási célú másolatkészítés is jelentős múltra tekint vissza, és eredetileg más levéltárak anyagának másolatban történő gyűjtése kapott jelentős szerepet, különösen a határon túli magyar vagy magyar vonatkozású levéltári anyag esetében.³⁴

A tömeges digitalizálási eljárások 2000 körüli meghonosodásával már a kezdetektől nyilvánvaló volt, hogy megfelelő eredmény megvalósítása csak átgondolt stratégia, tervezés mentén valósítható meg.³⁵ Fokozatosan előtérbe kerültek a digitalizálásnak az anyag használata, elérhetővé tétele terén mutakozó előnyei is. A svédországi Lundban 2001. április 4-én tartott szakértői ülés által megállapított „lundi alapelvek” között már egyértelműen megjelent a szabad hozzáférés elve, ami a digitalizálás révén biztosítható. „Európa kulturális és tudományos öröksége egyedi és jelentékeny közkinccset képvisel. Forrásait feltétlenül digitalizálni kell annak érdekében, hogy a polgárok jobban hozzájuk férhessenek, és hogy Európa közös kulturális örökségét (mind a múltbelit, mind a jövőbenit) meg lehessen őrizni.”³⁶ A levéltárak középtávú informatikai stratégiája már 2006-ban célul tűzte ki a közérdeklődésre számot tartó levéltári anyag digitalizálásának és online közzétételének megvalósítását, kiemelve a széles körű kereshetőség és a folyamatos hozzáférhetőség biztosításának fontosságát. Ennek előnyeiként kiemelte az ismeretterjesztést, az oktatásban és a tudományos kutatásban történő fokozottabb részvételt, valamint az állományvédelmi előnyöket.³⁷ A 2008-ban kidolgozott Szolgáltató Levéltár Stratégia a levéltári feladatok szolgáltató jellegének fejlesztése keretében megfogalmazott feladatok közé sorolta a „másolatkészítési eljárások korszerűsítése (digitalizálás)” kérdését is.³⁸

A felgyűlt tapasztalatokra alapozva Kenyeres István 2017-ben egyértelműen a publikációs célú, tömeges digitalizálás mellett érvelt, nem csupán a levéltári anyagra, hanem általában a közgyűjteményekben őrzött kulturális javakra vonatkozóan is.³⁹ Az ebben az évben elfogadott Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia már kimondottan a digitális tartalmak hozzáférhetővé tételét tűzte ki célul „a kultúrához és kulturális értékekhez

³² Borsa, 1969: 322., Czikkelyné, 2014: 15–16.

³³ Czikkelyné, 2014: 24–25., Ltv. 13. § f) pont.

³⁴ Czikkelyné, 2014: 25., Ila, 1959: 24. Ila Bálint cikke abból a szempontból is rendkívül tanulságos, mert a mikrofilm megjelenése a levéltárakban az 1950-es években a digitalizálás kapcsán megjelenő kérdésekhez egészen hasonló problémákat vetett fel.

³⁵ Cseh–Körmendy–Rácz, 2002: 13.

³⁶ Lundi alapelvek.

³⁷ LIF, 2006: 11.

³⁸ SZLS: 10.

³⁹ Kenyeres, 2017.

való szabad hozzáférés biztosítása” érdekében.⁴⁰ A kutatói igények és a levéltári szakma szemléletváltásának eredményeként a levéltári törvény módosítása 2022. január 1-jei hatállyal azzal egészítette ki a közlevéltárak alapfeladatait, hogy az „őrizetében lévő levéltári anyag használatának elősegítése érdekében – digitalizálási terv alapján – gondoskodik kutatási célú digitális másolatok készítéséről és használatba adásáról”.⁴¹

A hazai levéltári rendszer eltérő ütemben kapcsolódott be iratanyagának tömeges digitalizálásába, de az eddigi eredmények is jelentősnek mondhatóak. Az elmúlt évben a hazai levéltárakban összesen 3 017 141 digitális felvétel és összesen 132 870 felvétel biztonsági mikrofilmmásolat készült.⁴² A BFL 1998-ban kezdte meg az őrizetében lévő térképek digitalizálását, majd 2004-ben, nagyrészt NKA-támogatások által biztosított forrásokból, rendszeres digitalizálási projekteket hajtott végre. A digitalizált anyag terjedelme 2016-ra meghaladta az 500 TB-ot.⁴³ A Magyar Országos Levéltárban 2000-től kezdtek el a digitális fényképezés alkalmazását (az analóg fényképezés, mikrofilmezés és fénymásolat-készítés mellett), majd 2003-tól a tömeges digitalizálási eljárások bevezetését. Elsődleges cél a jogszabályból fakadó állományvédelmi célú másolatok készítése volt, amelyet járulékosan egészített ki a publikációs, használatot elősegítő funkció. Az MNL reprográfiai tevékenységének 2002-ben 5%-át tette ki a digitalizálás, amely arány 2012-ben, a levéltári integráció évében 40%-ra növekedett.⁴⁴ Az MNL reprográfiai tevékenységében a digitalizálás mostanra teljes mértékben felváltotta a mikrofilmezés gyakorlatát.⁴⁵ A BFL ugyanakkor a technológia megbízhatóságára tekintettel kisebb mértékben továbbra is folytat állományvédelmi célú mikrofilmezést.⁴⁶

A vallási közösségek által fenntartott nyilvános magánlevéltárakban 2009 körül indult meg a folyamat és 2014-től vált általánossá.⁴⁷ Ennek során kiemelt szerepet szántak az egyházi anyakönyvek digitális feldolgozásának. Az általuk digitalizált iratok mennyisége 2019-re elérte a 6,5 millió oldalt, amelynek 75%-át az anyakönyvek tették ki.⁴⁸ A hangsúly egyértelműen a kutatási célok kiszolgálására helyeződött. A 2019-ben készült felmérés szerint az ennek során digitalizált anyag 88%-a volt kutatható, amelynek 5%-a volt teljesen szabadon, 80%-a regisztrációval az interneten, míg 15%-a a levéltár kutatótermében volt elérhető, hozzáférhető.⁴⁹

Az MNL Adatbázisok Online felülete, a Hungaricana vagy az egyházi levéltárak együttműködésében megvalósult matricula.hu adatbázis jelentős felhasználói forgalmat generál. Kiragadott példaként említhető, hogy 2024 áprilisában a matricula.hu 6592,

⁴⁰ KDS: 4.

⁴¹ Ltv. 13. § j) pont.

⁴² Kultstat 2023. a1446t11 adatlap CG; CK oszlopok.

⁴³ P. Holl., 2017.

⁴⁴ Czikkelyné, 2014: 236.

⁴⁵ Lásd Kultstat. 2021., Levéltárak – „a1446t11” adattábla.

⁴⁶ Kenyeres, 2023a: 32.

⁴⁷ Lakatos, 2019: 23.

⁴⁸ Lakatos, 2019: 22.

⁴⁹ Lakatos, 2019: 25.

az Adatbázisok Online 14 831 látogatást, míg a számos, nem csupán levéltári anyagot is szolgáltató Hungaricana 247 027 látogatást ért el.⁵⁰ Összehasonlításként: 2023-ban a teljes magyar levéltári rendszerben (köz- és nyilvános magánlevéltárak együttesen) havi átlagban mintegy 8252 kutatási eset történt a Kultstat adatai szerint.⁵¹

A hagyományos reprográfiai megoldásokkal összevetve a digitalizálás legfőbb előnye az adattovábbítás gyors és viszonylag egyszerű módja, amely által korlátlan számú felhasználó, fizikai helyétől függetlenül, akadálymentesen kutathat az elektronikus másolatokban. A mikrofilm biztonsági célú másolatként továbbra is számos előnnyel rendelkezik a digitális állománnyal szemben (hosszú távú költségek, időtállóság, egyszerűbb eszközökkel visszaolvasható), kutatási szempontból azonban a digitalizált anyag a keresés és lényegében a helytől és időtől független elérés biztosítása révén érdemben új minőséget (és nagyobb hatékonyságot) jelent.

A rendszeres tervszerű digitalizálás továbbra is fontos feladat. A tervezés során ugyanakkor nem csupán az állományvédelmi szempontok, de a kutathatóság kérdése is releváns. Figyelembe kell venni azt is, hogy – akárcsak az iratértékelés – egy-egy irategyüttes digitális feldolgozása és kutathatóvá tétele az egyszerűbb elérhetőség révén annak kutathatóságát is befolyásolja. A digitalizálásból kimaradó vagy csak később sorra kerülő források kevésbé lesznek a jövőben a kutatók szeme előtt, míg az online elérhetőek a korábbinál nagyobb érdeklődést válthatnak ki. Ezzel a „mit digitalizáljunk?” kérdése egyúttal erőteljes hatást gyakorolhat a jövőbeli kutatásokra is. A rendszeres és tervszerű digitalizálás tekintetében ez ismét felelősséget ró a levéltárosokra, és megköveteli, hogy a digitalizálendő iratanyagok kiválasztása átgondoltan és transzparens módon történjen.

Hasonlóan alapvető elvárássá válik napjainkra, hogy azon iratok, amelyek nem esnek valamilyen kutatási korlátozás alá, az interneten keresztül is kutathatóvá váljanak. Napjainkban a kutatói igények és a szolgáltató szemlélet már megköveteli az egyszerű kereshetőséget, a könnyen használhatóságot, a felhasználóbarát megjelenítést is. A közlevéltárak és a központi költségvetési támogatásból megvalósuló digitalizálási projektek esetében ezek ingyenessége is fontos alapvetés.

Az irány tehát a „teljes vertikumú digitális tartalomfejlesztés”, ami a digitalizálendő iratok kiválasztását, digitalizálásra történő előkészítését, digitalizálását, metaadatokkal történő ellátását, tárolását és online közzétételét együttesen foglalja magában. Ez összességében, a tudományos kutatással, az oktatási és széles körű kulturális hasznosulással együtt a levéltári anyag fokozottabb társadalmi hasznosulását segítheti elő a jövőben.

A tömeges, tervszerű digitalizálás mellett figyelmet érdemel a kutatói igényekhez szorosan kapcsolódó másolatok készítése. A modernebb reprográfiai technikák megjelenése, a fénymásolat, majd a digitalizálás lehetősége magával hozta az erre vonatkozó kutatói igények egyértelmű növekedését is.⁵² A kutató közvetlen megrendelésére készülő fénymásolatok hosszú ideig nagy népszerűségnek örvendtek, a 2000-es években

⁵⁰ Similar web lekérdezés alapján. <https://www.similarweb.com/> (A lekérdezés ideje: 2024. május 31.)

⁵¹ Kultstat. 2023., Kutatási esetek száma.

⁵² Felhasználói igények tekintetében lásd: Fülöp–Török, 2016: 117.

pedig – a digitális fényképezőgépek elterjedésével – jelentős kutatói igény mutatkozott a saját eszközzel történő fényképmásolatok készítésére is.⁵³ Nem tartom elvetendő gondolatnak a fotójegy jövőbeli teljes körű ingyenessé tételét azon esetekben, ahol az csupán kutatási célokat szolgál és nem kerül sor az elkészült másolatok közlésére. Költségvetési oldalról ez feladatot jelentene a levéltárfenntartók számára is, ugyanakkor a kutatói igények mindenképpen ebbe az irányba mutatnak.

A jövőben a rendszeres és tervszerű digitalizálás mellett talán érdemes lenne megvizsgálni a kutatói kérésekhez igazodó – az angolszász világban már elterjedt „on demand” – digitalizálási feladatok rendszerbe illesztését. A kutatók részére történő eseti kérések teljesítését olyan módon kellene elvégezni, hogy azok egyúttal – mozaikszerűen – beilleszthetőek legyenek a levéltár elektronikus másolatai közé. Ehhez – sok egyéb mellett – nélkülözhetetlen a megfelelő modern levéltári nyilvántartások megléte is. Az erre vonatkozó gondolkodás már megjelent, a BFL pedig az 1873–1919 közötti árvaszéki iratok esetében bevezette ennek alkalmazását.⁵⁴

Összességében a papíralapú iratok digitalizálása jelentős mértékben segíti elő azok disszeminációját (terjedését), egyszerűsíti a hozzáférést mind földrajzi, mind társadalmi értelemben, megteremti a lehetőséget, hogy – az akár szociális, akár egészségügyi okokból – hátrányos helyzetű csoportok egyszerűbben hozzáférhessenek ezen adatokhoz. Végső soron elősegíti a levéltárak fokozottabb társadalmi jelenlétét, a levéltári anyag nagyobb társadalmi hasznosulását. A közzététel tekintetében – a használati számok is ezt mutatják – fontos célkitűzés, hogy minél egyszerűbben, lehetőleg egységes felületen váljanak elérhetővé a levéltárak, sőt az egyéb típusú közgyűjtemények digitális tartalmai is.

A levéltári működés és a levéltári szolgáltatások digitalizációja

Fontos különbséget tenni két rendkívül hasonló kifejezés a digitalizálás és digitalizáció között. A digitalizálás alatt az analóg objektumok elektronikus formátumra történő átültetését értjük, míg a digitalizáció ezen lényegesen túlmutat. A digitalizáció (digitális átállítás) az információtechnológiai megoldások széles körű bevezetését és alkalmazását foglalja magában.

A Nemzeti Digitalizációs Stratégia értelmezésében a „digitalizáció kezdetben elsősorban az analóg folyamatok kiváltását és elektronikus rendszerek bővítését jelentette: a digitális folyamatok bevezetése transzparensabb képet nyújtott egy szervezet működésének hatékonyságáról. Mára a digitalizáció fogalmi meghatározása tovább bővült; egyaránt jelenti egy szervezet meglévő szoftvereinek, megoldásainak összekapcsolását, hálózatban történő kezelését, a digitális adatgyűjtést és adatelemzést.”⁵⁵

A közgyűjtemények digitalizáltsága tekintetében a belső folyamatok elektronizálása mellett fontos elem az általuk nyújtott elektronikus szolgáltatások körének szintje,

⁵³ Beszámoló MNL, 2005: 180. A Magyar Országos Levéltár 2005-ben vezette be a fotójegyet.

⁵⁴ <https://bparchiv.hu/arvaszeki-iratok-tajekoztato/> (A lekérdezés ideje: 2024. szeptember 17.)

⁵⁵ NDS 15. <https://2015-2019.kormany.hu/download/f/58/d1000/NDS.pdf> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

amelynek mérésére az elektronikus szolgáltatások általános szintjének mérésére szolgáló beosztás megfelelő analógiát kínál.

- 1. szint** *Elektronikus információnyújtás:* például a hivatal honlapján lévő tájékoztatás az ügyintézésről vagy a nyitvatartási időről.
- 2. szint** *Egyirányú kapcsolat (hivattól az ügyfél felé):* például a hivatali honlapról letölthetőek az ügyintézéshez szükséges nyomtatványok.
- 3. szint** *Kétirányú kapcsolat:* online és hitelesítve kitölthetőek az űrlapok, megtörténik a kitöltés ellenőrzése és a letöltött dokumentumokat azonosítási eljárás mellett vissza is lehet küldeni elektronikus formában.
- 4. szint** *Teljes ügymenet elektronikus lefolytatása:* beleértve az egyes pénzügyi tranzakciókat is.
- 5. szint** *Személyre szabott, sok esetben automatikus e-ügyintézés:* rendelkezésre álló adatok alapján automatizál, illetve a konkrét ügyfélre vonatkozóan személyre szabott szolgáltatásokat biztosít.⁵⁶

A levéltári anyag használhatóságát lehetővé tévő segédletek tekintetében jelentős lépések történtek a digitalizáció útján. A korábbi papíralapú segédletek digitalizálása, azok nagy mértékű hasznosulása miatt, már a digitalizálási tevékenység levéltári megjelenését követően szinte azonnal felmerült.⁵⁷ Az elektronikus adatbázisok napjainkra lényegében kiszorították a hagyományos segédleteket, amelyek helyét az adatbázisok vették át.⁵⁸ A korábban elkészült segédletek digitalizálása és digitális formában történő elérhetővé tétele mellett és helyett a szabványos levéltári leírások készítése és online közzététele jelenti napjaink kihívásait. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy egy időigényes folyamat kezdeténél tartunk. A szükséges szoftveres környezet számos elemében adott. Az MNL-ben és a BFL-ben még az Elektronikus Levéltár Projekt részeként vezették be a ScopeArchive rendszert, számos más levéltár pedig az elmúlt években a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) támogatásával létrehozott ATOM levéltári nyilvántartórendszer bevezetése mellett döntött. Mindkét megoldás már az ISAD(G), ISAR és ISDIAH szabványok szerinti levéltári leírások elkészítését támogatja.⁵⁹ A hazai köz- és nyilvános magánlevéltárak kevés kivétellel tehát rendelkeznek azokkal az eszközökkel, amelyek a korszerű levéltári leírások elkészítéséhez és online publikálásához szükségesek. Az általános levéltárak mellett a felsőoktatási és az egyházi levéltárak is csatlakoztak az Elektronikus Levéltári Portálhoz (ELP), így elkészült és közzétett leírásaik e közös felületen keresztül elérhetőek.⁶⁰

⁵⁶ E-közig.: 12–13.

⁵⁷ Cseh–Körmendy–Rác, 2002: 10.

⁵⁸ SZLS ért.: 5.

⁵⁹ <https://arca.melte.hu/index.php/>, http://univa.mflsz.hu/index.php/?sf_culture=hu, https://static-cdn.hungaricana.hu/media/uploads/reports/2021/Szakmai_besz%C3%A1mol%C3%B3_ATOM.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 15.)

⁶⁰ <https://www.eleveltar.hu/kereses?selectedTab=structure> (A letöltés ideje: 2024. június 15.)

A szabványos levéltári leírásoknak megfelelő, először alap (vagy felső), majd egyre mélyebb szintű leírások készítése és közös felületen történő közzététele, az alapléltárak II. világháború utáni elkészítéséhez fogható méretű és jelentőségű munkának ígérkezik, amelyek – Borsa Iván értékelése szerint legalábbis – egyik előfutárát képezték az ISAD(G) szabványának.⁶¹ A kutatói igények valóban megfelelő szolgálatát az jelentené, ha a készülő, új segédletek minél teljesebb mértékben elérhetővé válnának a közös felületen keresztül.

A digitalizáció fogalma túlmutat az iratanyag segédleteinek internetes elérhetőségén, illetve modern levéltári leírásként történő egységes rendszerben történő közzétételén. Ide tartozik a levéltárak egész működésének a mindenkorai technikai lehetőségekhez történő igazítása, mind a belső működés, mind az elektronikusan nyújtott és elérhető szolgáltatások terén, ugyanakkor mindez nem nélkülözheti a digitalizálás eredményeit, amelyek a levéltárak digitális átállásának az alapzatát jelentik. A közelmúltban robbanásszerűen felfutó mesterséges intelligencia alkalmazása a levéltári feladatellátásban is kétséget kizáróan meg fog jelenni a közeljövőben.⁶²

A levéltárak feladatellátása és működése intézménytípusonként, sőt intézményenként is jelentős eltéréseket mutat és a digitalizáltság szintje is szélsőségesen oszlik meg. A BFL és az MNL esetében az ELP felületén online történő beiratkozásra és online kérdésleadásra is lehetőség van, míg egyes intézmények esetében a fond- és állagjegyzék sem érhető el a honlapon.

Az interneten történő kéréslevezetés lehetőségének biztosítása 2024. július 1-től jogszabályban foglalt kötelezettsége a levéltáraknak. Jóllehet ezt elektronikus levél útján is megvalósíthatják, a korszerű megoldás valamilyen elektronikus azonosításra visszavezetett és szakrendszerben kezelt eljárás lenne.⁶³

A hatékony digitalizáció két alapvető részre osztható:

1. Az intézmény működésével kapcsolatos folyamatok digitalizálása: ide tartozik például az elektronikus levelezőrendszer megléte, az elektronikus nyilvántartások szakrendszerben történő vezetése, a kutatói kérések ügyfélkapun keresztül történő fogadása, az intézmény látogatottságára, illetve gyűjteményének használatára vonatkozó adatok valós idejű digitális megoldást alkalmazó gyűjtése, valamint az intézmény működésével kapcsolatos triviálisabb feladatok is a belső e-mailek alkalmazásától az elektronikus iktatáson keresztül az összetett work-flow megoldásokig.
2. A közgyűjtemény digitalizált adatvagyonának feldolgozásával hozzáadott értéket, illetve többlétszolgáltatás lehetőségét biztosító megoldások és fejlesztések: ide tartoznak kiemelten a mesterséges intelligencián alapuló, a digitalizált tartalmak metaadattartalmát gazdagító, ezáltal elérhetőségüket megkönnyítő megoldások.

⁶¹ Borsa, 2001: 8–9.

⁶² Ezzel kapcsolatban az első tapogatódzások már korábban megindultak. Lásd: Hegedűs, 2019; Szerényi, 2022.

⁶³ 19/2024. KIM rendelet 11. § vö. 27/2015. EMMI rendelet 44. § (8) bekezdés.

A digitalizáció eltérő szintje, valamint a szakterületi sajátosságok miatt szakterületi digitalizációs stratégiák megalkotása, valamint ezek kidolgozása és – később – a szakterületi stratégiák megújítása során a digitalizációra vonatkozó követelmények beillesztése szükséges. Ezek kiemelt prioritásai:

- közgyűjteményi elektronikus nyilvántartórendszerek alkalmazásának kiterjesztése, összekapcsolása,
- elektronikus szolgáltatások fejlesztése,
- digitalizációra épülő szolgáltatások piaci alapú szolgáltatásfejlesztése,
- elektronikus tartalomfeldolgozás,
- Mesterséges Intelligencia alkalmazások fejlesztése, bevezetése.

A levéltári digitalizálás eredményeire építő tartalomszolgáltatás és a levéltári szakmai folyamatok digitalizációja a jövőre nézve nem csupán lehetőséget, de bizonyosan elvárás is jelent a teljes levéltári ágazat felé. Az online tartalomfogyasztás általánossá válása kihívást jelent, de egyúttal lehetőséget is jelentős fejlesztések megvalósítására, amelyek eredményeként a levéltári alapfeladatok, mint az iratanyag megőrzése, feltárása, használatának biztosítása, valamint a levéltárak tudományos és kulturális szolgáltatásainak biztosítása hatékonyabban valósulhatnak meg.

Összegzés

A levéltárak alapvető funkciója, az iratanyag használatának biztosítása, akár ügyfélszolgálati, akár kutatási célból, akár a szélesebb érdeklődő közönségnek szóló kulturális szolgáltatások keretében aligha fog változni, ahogy a levéltárak ettől elválaszthatatlan saját tudományos feladatkörének megőrzése is messzemenően indokolt. Az iratanyag használatának biztosítása nem lehetséges annak ismerete és megértése nélkül, ami különösen a 20. századot megelőzően keletkezett levéltári anyag esetében predestinálja az anyagot kezelő levéltárost tudományos kutatói szerepre (is).

A széles körű ismeretközvetítő tevékenység ebből a szempontból a használat egy új, kiterjesztett módja, hogy a levéltáros (levéltár-pedagógus) közvetítőként lép be a levéltári anyag és a levéltárhasználó („laikus”, érdeklődő stb.) közé. Az egyes funkciók és konkrét szakmai feladatok aránya és megoszlása persze nem csupán levéltártípusonként, de konkrét levéltáranként is jelentős eltéréseket mutat, és ez feltehetőleg a jövőben is így lesz. A helyes arányt az őrzött iratanyag jellege, rendezettsége, valamint a levéltárhasználók (és fenntartók) igényei, nem utolsósorban az intézmény erőforrásai függvényében a vezetőknek és munkatársaiknak kell megtalálnia. A vezetői felelősség, a koncepcióális gondolkodás ebben sarkalatos jelentőségű.

A digitalizáció a gyakorlatban új követelményeket és lehetőségeket teremt, de a feladatok és maga a levéltárosi hivatás lényege nem változik. A levéltári anyag ismerete, az annak értelmezéséhez és feltárásához szükséges szaktudás – történeti, nyelvi, levéltárelméleti ismeretek – az iratképzőkre vonatkozó hivataltörténeti-közigazgatási jártasság, a forrásközei történettudományi feltáráshoz szükséges kompetenciák, a szakszerű iratértékeléshez elengedhetetlen elméleti és gyakorlati felkészültség változatlanul a levél-

tári feldolgozómunka alapját jelentik. Ezek hiányában csupán a használat lehetőségének technikai biztosítására és szolgáltatásokra koncentrálnak feladatellátás lehetséges. Utóbbi viszont összességében ezen használatra bocsátás színvonalát csökkentené, és hosszú távon informatikai és szolgáltatási feladatellátással degradálhatja a levéltári tevékenységet. Ezzel nem csupán a levéltáros szakma, de a levéltárhasználók is veszítenének, mivel ez a levéltári szolgáltatások színvonalának visszafejlődéséhez vezetne.

A szakmának így – a korábbi feladatok megőrzése mellett – napjaink elvárásaihoz igazodva új kompetenciákra kell szert tennie és azokat beépítve a hagyományos levéltári folyamatokba kell kiszolgáltatni a változó igényeket is.

Források és szakirodalom

- ÁVA = Czikkely Tibor – Káli Csaba – Orosz Katalin – P. Holl Adrien – Szlabey Dorottya: Állományvédelmi ajánlás. Budapest 2017/2022. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/melleklet_iv_2783_2022_allomanyvedelmi_1.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 23.)
- Bényei, 2022 = Bényei Balázs: Az irat fogalmának alakulása a 19. századtól napjainkig. [A hanglemez változó fogalma a 19. századtól napjainkig.] Levéltári Közlemények, 2020. 143–156.
- Beszámoló MNL, 2005 = Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 2005. évi tevékenységéről. (11/2006 OL.) https://mnl.gov.hu/sites/default/files/2005_0.pdf (A letöltés ideje: 2024. május 28.)
- Borsa, 1969 = Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I. A gyűjtemény kialakulása. Levéltári Közlemények, 1969. 289–323.
- Borsa, 2001 = Borsa Iván: A magyar levéltárügy ötnegyed százada. Schneider Miklós emlékezete. Szerk: Hausel Sándor. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból.) Salgótarján, 2001. 5–13.
- Czikkelyné, 2014 = Czikkelyné Nagy Erika: Levéltári reprográfia. Bp., 2014.
- Cseh–Körmendy–Rácz, 2002 = Cseh Gergő Bendegúz – Körmendy Lajos – Rácz György: Digitalizálás a levéltárakban. Levéltári Szemle, 2002. 3. sz. 3–18.
- Cook, 2002 = Cook, Terry: Archives, records, and power. From (postmodern) theory to (archival) performance. Archival Science, 2002. 2. sz. 171–185.
- E-közig. = Ügyfélkiszolgálás a közigazgatásban. Speciális jelentés, 2017 Készítette: Fibinger Anita, dr. Kádár Krisztián, Kovács Péter, Magyar András https://joallam-jelentes.uni-nke.hu/SpecJelentesek/%C3%9Cgyf%C3%A9lkiszolg%C3%A1ll%C3%A1s%20a%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1sban_2017.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 17.)
- Endrényi, 1980 = Levéltári ismeretek kézikönyve. Szerk.: Endrényi Ferenc. Bp., 1980.
- Ember, 1969 = Ember Győző: Levéltári rendeltetés – levéltárosi hivatás. Levéltári Közlemények, 1969. 3–20.
- Fehér et al., 2021 = Fehér Csaba – Haász Réka – Horváth M. Ferenc – Koltai Gábor – Szabó Attila – Szabó Bence: Beszámoló a Gazdasági és társadalmi szervek illeté-

- kességének elhatárolására alakult ad hoc bizottság tevékenységéről (2018. június). Levéltári Szemle, 2021. 1. sz. 5–23.
- Fülöp–Török, 2016 = Fülöp Tamás – Török Ádám: Szakmai beszámoló a Magyar Nemzeti Levéltár „Kutatói szokások felmérése 2016” kérdőívének eredményeiről. Levéltári Közlemények, 2016. 271–297.
- Györgyi, 2021 = Györgyi Csaba: Civil a pályán. A civil szervezetek iratainak gyűjtése Budapest Főváros Levéltárában. Levéltári Szemle, 2021. 1. sz. 40–51.
- Haraszi, 2023 = Haraszi Viktor: A selejtezés jogi szabályozása Magyarországon: a szokásjogtól a szabályrendeletekig. 2. Levéltári Szemle, 2023. 1. sz. 5–30.
- Hegedűs, 2019 = Hegedűs István: Hogyan segít újragondolni a levéltárak szerepét a mesterséges intelligencia és a gépi tanulás? Levéltári Közlemények, 2019. 89–98.
- Horváth, 2012 = Horváth J. András: Levéltárelmélet a posztmodernig és vissza. Levéltári Szemle, 2012. 2. sz. 24–41.
- Horváth–Németh, 2017 = Horváth J. András – Németh Ágnes: Beszámoló a magyar Levéltárosok Egyesülete 2017. évi vándorgyűléséről. Levéltári Szemle, 2017. 3. sz. 7–26.
- ICA GMER, 1997 = Guide for managing electronic records from archival. Párizs, 1997. <https://www.ica.org/resource/ica-study-n8-guide-for-managing-electronic-records-from-an-archival-perspective/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- Ila, 1959 = Ila Bálint: A mikrofilm a levéltárban. Levéltári Közlemények, 1959. 16–51.
- Jenkinson, 1934 = Jenkinson, Hilary: A manual of archive administration. London, 1934.
- Kazareczki, 2021 = Kazareczki Noémi: Az elmúlt évek mintavételi gyakorlatának tapasztalatai az illetékességi iratátvételeknél. Levéltári Közlemények, 2021. 235–243.
- KDS = Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia (2017–2025). <https://digitalisjoletprogram.hu/files/27/c4/27c41541fb75cfb0bfd4ceb02385fb4e.pdf> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- Kenyeres– Sarusi Kiss–Sipos, 2001 = Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla – Sipos András: Jelenkori polgári peres iratok értékelése és selejtezése. Levéltári Szemle, 2001. 3. sz. 11–40.
- Kenyeres, 2017 = Kenyeres István: Digitalizálni csak a közönségnek érdemes igazán. Digitális Múzeum. Szerk.: Ruttkay Zsófia – German Kinga. Bp., 2017.
- Kenyeres, 2023a = Kenyeres István: Budapest Főváros Levéltára szakmai fejlesztési koncepciója, 2023–2028. Levéltári Szemle, 2023. 3. sz. 5–32.
- Koroknai et al., 2001 = Koroknai Ákos – Küntler Ferenc – Szatucsek Zoltán – Vánkosné Timár Éva – G. Vass István: Az elektronikus iratok archiválásával összefüggő kérdések áttekintése. Levéltári Szemle, 2001. 3. sz. 3–10.
- Kultstat. = Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer <https://kultstat.oszk.hu/#/home/public> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- Lakos, 2002 = A köziratok levéltári értékelésének kérdései. Szerk.: Lakos János. Bp., 2002.
- Lakatos, 2019 = Lakatos Andor: Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések egy kérdőíves felmérés alapján. Levéltári Szemle, 2019. 2. sz. 20–31.

- LIF = Levéltárak középtávú informaticai stratégiája és feladatterve (2006–2010). https://mnl.gov.hu/sites/default/files/orszagos_leveltar/informatikai_strategia.pdf (A letöltés ideje: 2024. október 7.)
- LSZ jel., 2022 = Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2022. évi tevékenységéről és ellenőrzési tapasztalatairól. Levéltári Szemle, 2023. 2. sz. 5–14. https://mnl.gov.hu/kapcsolatok/leveltari_szakfelugyelet/eves_jelentesek.html (A letöltés ideje: 2024. június 23.)
- Lundi alapelvek = A digitalizálási munkálatok összehangolása – Lundi alapelvek. (A svédországi Lundban 2001. április 4-én tartott szakértői ülés megállapításai.) Fordította: Hegyközi Ilona. <https://mek.oszk.hu/egyeselet/lund-hun.html> (A letöltés ideje: 2024. június 13.)
- Nagy A., 2020 = Nagy Adrienn: Mintavételes selejtezés a jogszabályi változások tükrében a Magyar Nemzeti Levéltárban. Levéltári Közlemények, 2020. 117–122.
- Nagy Á., 2021 = Nagy Ágnes: A magánélet dokumentációs univerzuma. Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok a magánirattgyűjtés terepén. Levéltári Szemle, 2021. 2. sz. 56–81.
- NDS = Nemzeti Digitalizálási Stratégia 2015–2019. <https://2015-2019.kormany.hu/download/f/58/d1000/NDS.pdf> (A letöltés ideje: 2024. június 10.)
- Nora, 1999 = Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. Aetas, 1999. 3. sz. 142–157.
- OAIS = ISO 14721:2012 – Open archival information system. Washington, 2012. <https://public.ccsds.org/pubs/650x0m2.pdf> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- P. Holl, 2017 = P. Holl Adrienn: Levéltári digitalizálás és megőrzés 2017-ben. <https://docplayer.hu/107090279-P-holl-adrien-budapest-fovaros-leveltara.html> (A letöltés ideje: 2022. október 20.)
- P. Holl, 2020 = P. Holl Adrien: Tömeges savtalanítás Budapest Főváros Levéltárában. Levéltári Szemle, 2020. 2. sz. 40–49.
- Sasfi, 2020 = Sasfi Csaba: Egészségügyi dokumentáció mint a levéltáros szakma (egyik) nagy kihívása. Levéltári Közlemények, 2020. 123–146.
- Schellenberg, 1956 = Schellenberg, T. R.: Modern archives. Principles and techniques. Chicago, 1956.
- Schmidt, 2021 = Schmidt Anikó: Gyűjtőkori munka a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. Levéltári Szemle, 2021. 2. sz. 82–90.
- Székely, 2007 = Székely Iván: Négy archívumi világkép. Információs Társadalom, 2007. 3. sz. 15–46.
- SZLS = Levéltár Stratégia „A szolgáltató levéltár” stratégia koncepciója http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalt_leveltar_strat_konc_090616.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 13.)
- SZLS ért. = Levéltár Stratégia Értékelése. „A szolgáltató levéltár” stratégia koncepciójában foglaltak megvalósulásának számbavétele és értékelése https://mnl.gov.hu/sites/default/files/szolgaltato_lt_strategia_ertekeles_lk_utan_vegleges_04_21-1-converted.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 13.)

Türke, 2019 = Türke Gábor: A Belügyminisztérium irattári anyagába tartozó maradó értékű, hiteles elektronikus másolatként tárolt digitális iratállomány levéltári átvétele. *Levéltári Közlemények*, 2019. 99–109.

Törvények, jogszabályok, rendeletek

LOK 1957 = Utasítás a minimális levéltári értékhatár alá eső irattárak kérdéseinek szabályozásáról. Tervezet. 1957. február 27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?pg=9&layout=s&qquery=lev%C3%A9lt%C3%A1r%20feladata (A letöltés ideje: 2024. június 10.)

Ltv. = 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <https://njt.hu/jogszabaly/1995-66-00-00> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

19/2024. KIM rendelet = 19/2024. (VI. 11.) KIM rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet módosításáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2024-19-20-8O> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

27/2015. EMMI rendelet = 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről. <https://njt.hu/jogszabaly/2015-27-20-5H> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

335/2005. Korm. rend. = 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről. <https://njt.hu/jogszabaly/2005-335-20-22> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

Farkas Péter

Somogy vármegye 1918–19. évi történetének levéltári forrásai

A rendszerváltásokkal terhelt 1918–1919-es időszakra iratpusztulások is jellemzőek, s e rövid időintervallum kutatása azzal is jár, hogy az egymást váltó politikai rendszerek adminisztrációjában is el kell mélyednie a kutatónak. Mely intézmények, mely forrás- és irattípusok őriznek és tartalmazznak a kutatás szempontjából értékes adatokat? Somogyi példa alapján készült az alábbi áttekintés, de e téma kutatása más vármegyékben is hasonlóképpen történhet. A vármegyei levéltári iratok képezik az alapkutatások fő forrásbázisát, amelyek kiegészülhetnek egyéb gyűjtemények anyagával is.

Közigazgatási iratok

A forrásanyagok közül kiemelkednek a közigazgatási iratok (a helyi levéltáros szaksargonban hivatali iratképzőkként szereplő forráscsoportról van szó). A magyar történettudomány számára sok esetben elsődleges forrásbázisnak számító közigazgatási iratokra bizonyos szubjektivitás is jellemző, hiszen az adott iratképző elsősorban azokat a jelenségeket jegyezte le, amelyek számára aktuálisan lényegesnek számítottak. Az egodokumentumokhoz hasonlatosan ezzel a forrástípussal szemben is érdemes kritikus álláspontra helyezkedni. Mindezek ellenére az egész korszak alapvető forráscsoportjának számítanak a közigazgatási iratok, így Somogy vármegye főispánjának iktatott iratai,¹ valamint Somogy vármegye alispánjának iratai.² A korszak vizsgálatához azonban elengedhetetlen egy közigazgatási szinttel lejjebb is lépni: az elsősorban lokális, kistélepüléseken történtek kapcsán fontos információkkal szolgálhatnak a főszolgabírói irategyüttesek, ezek közül a Csurgói,³ az Igali,⁴ a Kaposvári,⁵ a Marcali,⁶ valamint a Tabi⁷ járás főszolgabírói iratai. Sajnálatos módon a Nagyatádi,⁸ illetve a Lengyeltóti⁹ járást érintő iratanyagok a korszakkal kapcsolatban nem maradtak fenn, a II. világháború alatt

¹ MNL SVL IV.1.b.

² MNL SVL IV.405.

³ MNL SVL IV.414.

⁴ MNL SVL IV.415.

⁵ MNL SVL IV.416.

⁶ MNL SVL IV.419.

⁷ MNL SVL IV.422.

⁸ MNL SVL IV.420.

⁹ MNL SVL IV.418.

elpusztultak. A Magyarországi Tanácsköztársaság – a hagyományos, országos értelmzési keretknél némiképp hosszabb, az 1919. március 10. és augusztus 6. közé eső időszakról beszélünk jelen esetben – helyi hatalmi reprezentánsának, Somogy Vármegye Direktóriumának iratanyaga nem maradt fent egységben, hanem több levéltári fond tartalmából vagyunk kénytelenek azt rekonstruálni. Ez a szétagolt állapot már a pártállami időszakban megfigyelhető volt. A Somogy Megye Direktóriumának és kormányzótanácsi biztosának iratai nevet viselő levéltári egység ugyanis a központi közigazgatás iratainak mindössze minimális részét tartalmazza.¹⁰ A kutatás szempontjából fontos a Latinca Sándor kormányzótanácsi biztos levelezése nevű állag is, amely megnevezésével ellentétben elsősorban nem leveleket tartalmaz. Az említett iratcsoportot leginkább vegyes gyűjteményként lehet leírni, amely a Latincától származó levelek mellett publicisztikákat és a júniusi kormányzótanácsi biztos kinevezése után keletkezett – tehát a korábbi *de facto*, immár *de iure* egyszemélyi vármegyei vezetéséhez köthető – utasításokat is tartalmaz, amelyeknek szintén a Somogy Vármegyei Direktórium egységes iratanyaga részét kellene képeznie.¹¹ Az iratcsoport kialakítása nagy valószínűséggel Kávássy Sándor levéltári kutatásaihoz köthető, az említett két rendkívül tömött doboz tartalma és a levéltár belső jegyzetapparátusa alapján a Latinca Sándor életéről szóló, 1969-ben kiadott forráskiadványhoz kapcsolódik.¹² Az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában egyáltalán nem szokatlan jelenség, hogy a pártállami időszakban létrejött gyűjteményes fondok a kezdeti, még a pártarchívumban keletkezett struktúrához viszonyítva épségben, egységben maradtak fenn máig, és az iratok nem kerültek vissza az eredeti őrzési helyükre: ilyen például a Kiállítási iratok gyűjteménye nevű fond is.¹³ A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság forradalmi szervei nevű fondfőcsoport legnagyobb részét az említett két csoport mellett elsősorban gazdaságtörténeti megközelítésre alkalmas iratcsoportok alkotják, mint például Somogy Vármegye Építésügyi Direktórium vagy a Felsőmocsoládi Termelőszövetkezet iratai. Ezen iratcsoportokban kevésbé jelenik meg a „vármegyei központi akarat”, sokkal inkább lokális jellegű megközelítésekre adnak lehetőséget.¹⁴ Somogy Vármegye Direktórium iratainak döntő többsége azonban kisebb részben a főispáni, nagyobb részben az alispáni fondban található, tekintettel arra az abszolút technikai körülményre, hogy az iktatószámok a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt is folytatódtak, ezzel azt a képzetet keltve, mintha a közigazgatás e tekintetben is jogfolytonos lett volna. E megállapítás egyébiránt helytálló a főszolgabírói irategységekre is, a helyi direktóriumok iratai – például a csurgói említhető e tekintetben – ezekben a fondokban található meg. A Sásdi Direktórium iratai,¹⁵ illetve Tolna Vármegye Direktóriumának iratai szintén értékes adalékokkal szolgálhatnak a somogyi

¹⁰ MNL SVL XVI.1.

¹¹ MNL SVL XVI.2.

¹² Kávássy, 1969.

¹³ Elszórtan tartalmaz iratokat a vizsgált korszakkal kapcsolatban is. MNL SVL XV.25.

¹⁴ MNL SVL XVI.

¹⁵ MNL BaVL XVI.1.

kutatás szempontjából.¹⁶ A Somogy vármegyei fehérterror kései szakaszának, illetve a kortárs forrásanyagban önmagát „ellenforradalminak” minősítő rendszer berendezkedésének értékes forrásanyagát jelenti a Dunántúli Központi Kormánybiztosság irategyüttese.¹⁷

Jogszolgáltatási iratok

Kiemelt forrásértékűek a jogszolgáltatáshoz kapcsolódó iratanyagok, elsősorban a Kaposvári Királyi Törvényszék,¹⁸ illetve a vármegyei tiszti főügyész iratai.¹⁹ Az utóbbi különösen a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása utáni felelősségre vonás kérdésköre kapcsán nyújt érdemleges adatokat. Információban gazdag és csak részben felhasznált forrásbázisként – nemcsak a különböző „megtorlásokra” vonatkozóan, hanem társadalomtörténeti szempontból is – említhetőek a Kaposvári Törvényszéki Fogház iratai.²⁰ A két világháború közötti, az illegális kommunisták elleni felelősségre vonások kapcsán Somogy vármegyét és a vizsgált korszakot érintő retrospektív szemléletű dokumentumok a Pécsi Királyi Ügyészség iratanyagában is fellelhetőek.²¹ Elsősorban a fehérterror vármegyei eseményeivel kapcsolatban fontos forrásbázisnak számítanak a Kaposvári Népbíróság²² és a Kaposvári Népügyészség²³ iratanyagai, néhány tanúvallomás azonban Kaposvár 1918. december 11-i kifosztására is visszautal.

Az Andrássy-gyűjtemény

A téma feldolgozásához kiemelt fontosságúak az ügynevezett gyűjteményes jellegű iratkomplexumok. Ezek közül kiemelkedő Andrássy Antal volt főlevéltáros, levéltárigazgató-helyettes, majd levéltár-igazgató gyűjteménye, amely időben a reformkortól egészen a Kádár-rendszer korai korszakáig ível és 1918/19-re vonatkozóan is tartalmaz adatokat. Andrássy anyaga számos iratmásolatot is magában foglal, nemcsak a somogyi, hanem egyéb levéltárak anyagaiból is. A másolatok mellett kiemelkedő értékűek több tízezres nagyságrendű jegyzetapparátusának vonatkozó darabjai, amelyek pontos, néhol szinte már regesztaszerűnek is nevezhető leírásaikkal nemcsak segédletként funkcionálnak a kutató vagy a levéltáros számára, hanem árnyalt képet adnak a kutató-történész Andrássy Antal módszereiről, motivációiról és adott esetben akár lehetséges hibáiról, pontatlanságairól is. Az Andrássy-gyűjtemény olyan egyedi forrásokat is tartalmaz, mint az *Irányelvek a katonai politikai propaganda számára* címmel írott, 1919. augusztus 22.

¹⁶ MNL TVL XVI.1.

¹⁷ A részletes raktárjegyzékért ezúton mondok köszönetet Bödő Istvánnak. MNL FVL VI.1.

¹⁸ A Forradalmi Törvényszék iratait is magában foglalja. A vizsgálat tárgyát képezik természetesen a kutatott téma kapcsán a bethleni konszolidáció alatti perek anyagai is. MNL SVL VII.1.b.

¹⁹ MNL SVL IV.407.

²⁰ MNL SVL VII.101.

²¹ MNL BaVL VII.52

²² MNL SVL XXV.1.

²³ MNL SVL XXV.2.

1. A kaposvári munkászászlóalj kiképzése. 1919. április–május
(MNL-SVL-XV.32. Fényképgyűjtemény. 5. doboz. Személyeket ábrázoló fényképek)

után keletkezett kiadvány. (A szerző szerencsés módon a füzet egy másik példányát nem sokkal azelőtt, hogy a levéltárban megtalálta, már beszerezte. A szövegkritikai szempontokat figyelembe véve annyi bizonyosan megállapítható, hogy a két példány szövege teljes mértékben azonos.²⁴) A volt Somogy megyei pártarchívum-vezető Andrassy Antal nevéhez kötődik jó részben az MSZMP Somogy megyei pártarchívumának személyi és tematikus gyűjteménye is.²⁵ Az említett irategyüttesek elsősorban a Somogy Vármegyei Direktórium jelentős szerepet játszó személyeivel és a fehérterror eseményeivel kapcsolatban őriztek meg számunkra komplex, elsősorban másolati anyagokat magukban foglaló, sok esetben az emlékezetpolitikai kontextust is bemutató gyűjtéseket.²⁶ A vármegyei vörös terroralakulatra, a korabeli megnevezés szerint Latinca-századra vonatkozóan a 44. Vörös Dandár iratai nevű gyűjtemény is további adalékokat nyújt.²⁷

Ego-dokumentumok

A Somogy megyei forrásadottságokra jellemző, hogy igen nagyszámú, keletkezését tekintve időben és térben is rendkívül nagy szórást mutató ego-dokumentum (visszaemlékezések, interjúk) áll rendelkezésünkre. A szövegek forrásértéke mellett kiemelendő, hogy természetesen a lejegyzett sorok szubjektív tartalma, nem oly ritkán ideológiai elfogultsága miatt vizsgálatukhoz megfelelő kritikai viszonyulás szükséges, a „ki írta, kinek írta, mikor írta” alapkérdések feltételével kezdve a vizsgálat folyamatát. Az ego-

²⁴ MNL SVL XV.44.

²⁵ Az MSZMP Somogy megyei pártarchívumának felállításáról: Csóti, 2014.

²⁶ MNL SVL XXXV.54. és XXXV.55.

²⁷ A Hadtörténelmi Levéltár másolati anyagaival kiegészülve: MNL SVL XV.32.

2. Kaposvári munkászászlóalj. Gyűrfűi különítmény
(MNL-SVL-XV.32. Fényképgyűjtemény. 5. doboz. Személyeket ábrázoló fényképek)

dokumentumok sorát gazdagítják a személyes hangvételű megjegyzésekkel tarkított, eddig kevésbé felhasznált *Historia Domus*-ok.²⁸ Említésre érdemes az egyházi szerzők sorából Hoss József, az eseményekkel kortárs kaposvári plébános visszaemlékezése is.²⁹ Kronológiai sorrendben haladva, a somogyi fehérterror eseményeire vonatkozó jelentős forrásnak számítanak Prónay Pál feljegyzései.³⁰ A Magyarországi Tanácsköztársaság veteránjai, illetve a fehérterror áldozatai vagy azok leszármazottai (vélt vagy valós szemtanúk) visszaemlékezéseinek a gyűjtése az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő új pártállami emlékezetpolitikai váltást követően vált a megyében is szinte tömeges jelenséggé, a korábbi, igencsak szórványosnak mondható gyűjtések után.³¹ A jelenség mintegy mitikus kezdőpontjának is tekinthető a zömmel 1919-es veteránok visszaemlékezéseit tartalmazó, 1959-ben, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján kiadott *Somogyi tizenkilencesek* című kötet.³²

A Kádár-rendszer évtizedeiben az ego-dokumentumok gyűjtésében az MSZMP pártarchívuma és a somogyi levéltár járt az élen. Ennek a gyűjtőmunkának köszönhető az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában jelenleg is fellelhető jelentős számú, a korszakot érintő visszaemlékezés.³³ Az elsősorban az MSZMP pártarchívumának részét képező visszaemlékezések rendezettségi állapota egyelőre még nem megfelelő. Az ego-dokumentumok sorát gyarapítják a mikrofilmről nemrég digitalizált káderlapok is. Az ezekhez csatolt önéletrajzok érdekességét jelzik a keletkezési dátumok: Sztálin halálát, majd

²⁸ MNL SVL XII.55., XII.49. és XII.47.

²⁹ HL 143. 1.774.

³⁰ PIL 973.2.

³¹ A Magyarországi Tanácsköztársaság 1945 utáni emlékezetpolitikájára: Apor, 2014.

³² Somogyi tizenkilencesek, 1959. A kötet kézírata, név nélküli lektori véleményekkel: MNL SVL XXXV.54.

³³ A több száz ego-dokumentumra elsősorban: MNL SVL XXXV.54. XXXV.55. és XXXV.56.

1956 téli hónapját tartották leginkább alkalmas időnek arra a volt „19-esek” és „spanyolosok”, hogy ismét bejelentkezzenek munkásmozgalmi múltjukkal az állampártnál.³⁴ A pártarchívum és a megyei levéltár kapcsolatát jellemzik azok a további gyűjtések, amelyek koordinálására 1987-ben munkásmozgalmi kutatócsoport jött létre Szántó László, a későbbiekben a Somogy Megyei Levéltár igazgatóhelyetteseként dolgozó levéltáros³⁵ operatív irányításával. A rendszerváltást követően a csoport megszűnt, így az említett speciális tematikájú iratgyűjtés is megszakadt.³⁶ Említésre érdemes Latinca Sándorné visszaemlékezése is, amely a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár állományát gyarapítja, több, relevánsnak mondható személyi gyűjteménnyel együtt.³⁷

Sajtó

A korszak és a térség kutatásának kiemelt részét képezheti a kortárs, elsősorban vármegyei sajtó is. A sajtóanyagok összegyűjtésében nehézséget jelent, hogy az őszirózsás forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság ideje alatt a vármegyében megjelent lapok – Somogyvármegye, Somogyi Munkás, Somogyi Vörös Újság – teljes évfolyamait több közgyűjteményből lehet csak összegyűjteni. Az MSZMP pártarchívuma szisztematikus és teljességre törekvő gyűjtőtevékenysége az intézmény felszámolása, tehát a rendszerváltás után megszűnt, a gyűjtemény több részre szakadt: így a lapszámok jelen pillanatban Somogy Vármegyei Levéltár, a Takáts Gyula Megyei Hatókörű Városi Könyvtár, a kaposvári Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum, valamint a szintén kaposvári illetőségű Táncsics Mihály Gimnázium könyvtárának (!) állományát is képez(het)ik. Egyáltalán nem kizárt az sem, hogy lelkes gyűjtőknél, tehát magánkézen is vannak kallódó lapszámok még a pártarchívum korábban szétszálazott sajtóanyagából. Tóth Ilona jóvoltából a korabeli somogyi sajtóról könyv alakban megjelent repertóriummal is rendelkezünk. A sajtórepertórium nem a teljesség igényével készült, de ettől függetlenül, kisebb pontatlanságai ellenére, valamint néhol regesztaszerűen, néhol pedig csak címszavakban fogalmazó feldolgozása mellett is hasznos segédletnek számít a kutatás során.³⁸

Fotógyűjtemény

Jelentős forrásértékűek az MNL Somogy Vármegyei Levéltára fotógyűjteményének e korszakra vonatkozó, a mai napig teljes egészében nem közzétett fényképei is, amelyek nemcsak későbbi, emlékezetpolitikai szempontból lényeges, veteránokat ábrázoló képek, hanem az eseményekkel kortárs források is. Több esetben azzal a jelenséggel is találkoz-

³⁴ A káderlapok újbóli elhelyezése az MSZMP pártarchívumán belül további munkát igényel a korábbi struktúra kényszerű megbontása miatt. Pontos jelzet ezt követően adható meg.

³⁵ Szántó, 2022.

³⁶ MNL SVL XXXV.55. Munkásmozgalmi gyűjtemény.

³⁷ PIL 711. f.

³⁸ Tóth, 1969.

hatunk, hogy a levéltár korabeli munkatársai azonosították a képeken szereplőket. Ma már egy-egy személy, például egy vöröskatona azonosítása csaknem lehetetlen feladat lenne, így mindenképpen szerencsés, hogy a levéltár munkatársai az 1960–80-as években a fényképek hátoldalára vagy kísérőpapírra feljegyezték a szereplők nevét – akik jó része még akkoriban élt is, így személyes információkérés sem volt lehetetlen –, illetve a fénykép készítésének lehetséges dátumát és helyét.³⁹

Összegzés

A fenti példák alapján is megállapítható, hogy a rendszerváltásokkal, háborúval és polgárháborús szituációval is terhelt 1918–19-es esztendők Somogy vármegyei kutatása – más vármegyékkel egyetemben – nem lehetetlen vállalkozás, ám sok esetben számos közgyűjteményt és levéltári fondot érint. Számolni kell a speciális forrásadottságokkal, az aprólékos feltáró munkával és a bizonyos szintű mélyfúrásokat lehetetlenné tevő forráspusztulással is. Mindezek alapján a kutatás sziszifuszi feladatnak tűnhet, ennek ellenére a korszakra vonatkozó, Somogy vármegyét érintő levéltári forrásbázis jónak, kicsit finomabban fogalmazva, optimálisnak mondható. A kutatás fő bázisának is nevezhető somogyi levéltári anyag pedig különböző „műfajú”, változatos megközelítéseket lehetővé tevő forrásokkal is el tudja látni a vállalkozó szellemű kutatókat.

Források és szakirodalom

HL = Hadtörténelmi Levéltár

HL 143. 1.774. = Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye. Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron 1918–1919.

PIL = Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár

PIL 711. f. = Személyi gyűjtemények. Latinca Sándor gyűjtemény

PIL 973.2. = Prónay Pál: Ellenforradalmi naplójegyzeteim 1918–1921. Tótprónai és blatniczai Prónay Pál alezredes naplójegyzetei az 1918–1921. évi forradalom-kommün és ellenforradalom idejéből.

MNL BaVL = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára

VII.52. = Pécsi Királyi Ügyészség (1946-tól Államügyészség) iratai

XVI.1. = Baranya Megye Direktóriumának (Sásdi Direktórium) iratai

MNL FVL = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára

VI.1. = Dunántúli Központi Kormánybiztosság iratai

MNL SVL = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára

IV.1.b. = Somogy vármegye főispánjának iratai. Iktatott iratok

IV.407. = Somogy vármegye tisztii főügyészének (1946-tól Államügyészség) iratai

IV.405. = Somogy vármegye alispánjának iratai

IV.414. = Csurgói járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai

³⁹ MNL SVL XV.34.

- IV.415. = Igali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai
- IV.416. = Kaposvári járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai
- IV.419. = Marcali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai
- IV.422. = Tabi járás főszolgabírájának (főjegyzőnek) iratai
- IV.420. = Nagyatádi járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai
- IV.418. = Lengyeltóti járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai
- VII.1.b. = Kaposvári Királyi Törvényszék iratai. Büntető perek
- VII.101. = Kaposvári Törvényszéki Fogház iratai
- XII.47. = Tabi Római Katolikus Plébánia Historia Domusának fénymásolata
- XII.49. = Marcali Római Katolikus Egyházközség iratai
- XII.55. = Böhönyei plébánia Historia Domusa
- XV.25. = Kiállítási iratok gyűjteménye
- XV.32. = A 44-es Vörös Dandár iratai
- XV.34. = Fotógyűjtemény
- XV.44. = Dr. Andrassy Antal főlevéltáros gyűjteménye
- XVI. = A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság forradalmi szerveinek iratai
- XVI.1. = Somogy Megyei Direktóriumának és kormányzótanácsi biztosának iratai
- XVI.2. = Latinca Sándor kormányzótanácsi biztos levelezése
- XXV.1. = Kaposvári Népbíróság iratai
- XXV.2. = Kaposvári Népjegyzőség iratai
- XXXV.54. = MSZMP archívum. Személyi gyűjtemény
- XXXV.55. = MSZMP archívum. Tematikus gyűjtemény
- XXXV.56. = MSZMP archívum saját iratai
- MNL TVL = Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára
- XVI.1. = Tolna Megye Direktóriumának iratai

- Apor, 2014 = Apor Péter: Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989. Bp., 2014.
- Csóti, 2014 = Csóti Csaba: Az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Archivuma felállításának története, 1962–1972. Andrassy Antal archívumvezető beszámolója, 1973. Forrásközlés. In: Somogy megye múltjából. (Levéltári Évkönyv, 43.) Szerk.: Récsei Balázs. Kaposvár, 2014. 43–44., 309–325.
- Kávassy, 1969 = Kávassy Sándor (összeállította és az előszót írta): Latinca Sándor válogatott írásai. Kaposvár, 1969. (Somogyi Almanach, 11.)
- Szántó, 2022 = Ötvöskőnyiből Kaposvárra. Interjú dr. Szántó Lászlóval – Beszélgetőtárs: Farkas Péter. Levéltári Szemle, 2022. 4. sz. 69–74.
- Somogyi tizenkilencesek, 1959 = Somogyi tizenkilencesek. Veteránok visszaemlékezései. A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára kiírt irodalmi pályázat nyertes művei. Kaposvár, 1959.
- Tóth, 1969 = Tóth Ilona: Somogyi sajtórepertórium 1918–1919. Somogy megye az 1918-as polgári forradalom és Magyar Tanácsköztársaság idején a somogyi sajtó tükrében (1918. okt. 31.–1919. aug. 2.). Kaposvár, 1969.

Világi Dávid

Új kihívások

Egyházi levéltárak első tapasztalatai az egyházi köznevelési intézmények iratkezelésével kapcsolatban

Az 1995-ben kiadott levéltári törvény az egyházi köznevelési intézmények tekintetében biztosította annak elvi lehetőségét, hogy azok maradandó értékű iratanyagait később egyházi fenntartású levéltárakban helyezték el. A közlevéltárak – részben ezért, részben kapacitáshiány okán – jobbára kiengedték látókörükből az egyházi iskolákat, ugyanakkor az eltelt közel három évtized folyamán az egyházi levéltárak zöme sem tekintette feladatának a velük való foglalkozást. A gyakorlatban ez azt eredményezte, hogy az érintett iskolák iratkezelését az elmúlt időszakban senki sem ellenőrizte, így jellemzően pontos képünk sincsen arról, hogy milyen összetételű, s mekkora mennyiségű iratot őriznek ezek az oktatási intézmények.

2022. január 1-jétől – egy törvényi változás miatt – a helyzet némiképpen megváltozott. A levéltári törvény 31. § (1) bekezdése értelmében az egyházi levéltárak nyilatkozat útján dönthetnek arról, hogy kívánják-e a fenntartójuk által működtetett oktatási intézmények esetében a korábban közlevéltárak által ellátott feladatokat átvenni, s ennek keretében az érintett intézmények iratkezelésének ellenőrzésével járó munkát elvégezni. A törvényalkotó ezzel a lépéssel kiküszöbölte azt az évtizedek óta fennálló de facto helyzetet, hogy az egyházi fenntartású köznevelési intézményeknek nem volt valójában gazdája a levéltárak oldaláról. Nyilatkozat hiányában vagy nemleges nyilatkozat esetén a fenti feladatokat az illetékes közlevéltárak hivatalból kötelesek elvégezni.¹

A Győri Egyházmegye – esettanulmány

A Győri (római katolikus) Egyházmegye – levéltárunk fenntartójaként – 2023 nyarán tette meg a jogszabályban előírt nyilatkozatot, s ennek nyomán indulhatott meg a köznevelési intézményekkel való közös munka.² Első lépésként augusztus végén a püspökségen tartott igazgatói értekezlet keretében számoltunk be az érintett oktatási intézmények vezetőinek a fejleményekről, valamint arról, hogy a jövőben ez a változás milyen módon fog hatni rájuk.

¹ A probléma korábbi ismertetésére lásd: Koltai, 2022: 28–29.

² A Győri Egyházmegye esetében összesen három illetékes levéltár felé tettünk nyilatkozatot: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára; MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára; MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára. Az egyházmegye fenntartásában a Brenner János Hittudományi Főiskola mellett 8 köznevelési intézmény: 7 többcélú köznevelési intézmény és 1 óvoda működik.

Elsődleges célunknak tekintettük iratkezelési szokásaiknak, valamint az általuk őrzött iratanyagoknak minél gyorsabb és behatóbb megismerését. Ennek érdekében kérdőívet³ küldtünk ki, amelyet kitöltöttek az intézmények iratkezelésért felelős munkatársai, majd az így összegyűlt információkkal felvértezve szerveztük meg az őszi folyamán a személyes látogatásokat. Maga a kérdőív a következő fontosabb kérdésköröket ölelte fel: az irattári anyag jellege, évköre, mennyisége; az irattár állapota; rendelkeznek-e hatályos iratkezelési szabályzattal; milyen módon zajlik az intézményen belül az iktatás; keletkeztetnek, illetve őriznek-e elektronikus formában dokumentumokat; szoktak-e az irattári anyagban selejtezni; esetlegesen milyen más (például jogelőd) intézmény(ek) iratait őrzik?

A helyszíni látogatások keretében egy levéltáros kereste fel az intézményeket, ahol megismerkedett azokkal az iskolai munkatársakkal (igazgatók, igazgatóhelyettesek, iskolatitkárok), akik közvetlenül érintettek az iratkezelési folyamatban. Ezeken a találkozókon pontosítottuk a kérdőívekre adott válaszokat, majd ezt a megbeszélést követte az irattárak helyszíni megtekintése.⁴ Az összegyűlt tapasztalatokról decemberben született egy összegző jelentés a fenntartó felé, amely egyúttal a levéltár munkatársai által szükségesnek vélt jobbitó szándékú javaslatokat is tartalmazta.

Következő lépésként, egyrészt a személyesen szerzett benyomások hatására, másrészt pedig a fenntartó kifejezett kérésére a levéltár összeállított egy közös iratkezelési szabályzatot, s ennek mellékleteként egy egységes irattári tervet is, amelyet 2024 tavaszán nyilvános vitára bocsátott az érintett intézmények vezetőinek bevonásával. Ezt követően kerülhetett sor a tervezet véglegesítésére, majd annak fenntartói jóváhagyására. Mivel új iratkezelési szabályzat csak január 1-jével léphet életbe, ezért a kidolgozott közös szabályzatot csak 2025. január 1-jével vezetik be, és alkalmazzák egységesen az egyházmegye fenntartásában működő oktatási intézmények.

Első tapasztalataink

Az ellenőrzött intézmények felében az őrzött iratanyag főként a rendszerváltozás utáni időszakban keletkezett dokumentumokból áll. Jelentősebb mennyiségű 1990-nél korábbra datálható iratanyagot négy intézményben őriznek. Ezek közül három esetben az iratsorozatok kezdetei egészen az államosítást megelőző időszakra nyúlnak vissza. A maradék négy intézmény közül egy esetben több komolyabb levéltári átadásra is sor került a múltban, így helyben kevés rendszerváltozást megelőző anyag maradt; egy másik

³ A kiküldött kérdéssor alapjául a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárának vezetője, dr. Koltai András által elkészített kérdőív szolgált. Ezúton is köszönjük, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a dokumentumot.

⁴ Sajnos a kérdőívek kitöltése során számos esetben ütköztünk abba a problémába, hogy a kitöltő személyek nem úgy értelmezték a kérdéseket, ahogyan mi azt eredetileg szántuk, így nagyon sok ponton vált szükségessé a kitöltött válaszok helyszíni korrigálása. Budapest Főváros Levéltára hasonló tapasztalataira vonatkozóan lásd: Koltai, 2022: 29–30.

esetében pedig néhány évvel ezelőtt jelentős mértékű irats selejtezést hajtottak végre saját hatáskörben, amelynek során régebbi anyagaik egészét – köztük 19. századi iratsorozatok is – megsemmisítették.

Általánosságban elmondható, hogy a tárolási körülményeket mindenütt elfogadhatónak találtuk. Penészfertőzéssel – egy korábbi épületbeázás nyomán – egyetlen intézményben találkoztunk, a fertőzött iratok kényszerselejtezése a közeljövőben szükségessé válik, azonnali lépésként pedig javasoltuk az érintett anyag elkülönített tárolását. Az intézmények szinte mindegyike komolyabb raktározási problémával küzd, a rendelkezésre álló helyiségek tárolási kapacitása egyre inkább elégtelennek bizonyul, ugyanakkor az őrzött anyagok szakszerű selejtezése mellett a probléma akuttá válása ideig-óráig a legtöbb helyen még elodázhatónak látszik. Majdnem mindenütt jellemző, hogy az irattárat nem egy helyen, hanem több helyiségben, szétszórtan alakították ki, akár több épületben is. Ugyan ezek a helyiségek szinte sehol sem irattárnak készültek eredetileg, ám a célnak tulajdonképpen megfelelnek.⁵ Az irattárak belső rendje az esetek többségében logikus, könnyen áttekinthető, ugyanakkor szinte mindenütt hiányzik a tárolt anyagokról készített tételes, pontos kimutatás. A gyors eligazodást a kezelésért felelős kollégák helyismerete, emlékezete biztosítja.

Nagyobb mennyiségű elektronikusan kezelt irat sehol sem keletkezik a mindennapi munka során, kivéve azokban a központi rendszerekben (például Kréta), amelyek használata kötelező az intézmények számára. Bár a levelezés – beleértve a hivatalos levelezést is – egyre jelentősebb része bonyolódik e-mailen keresztül, az ügyvitel szempontjából valóban releváns iratváltásokat továbbra is kinyomtatják, s így iktatják, tehát klasszikus levelezésként kezelik az archiválás szempontjából. Emellett eltérő mennyiségben (10 GB–1,5 TB) találhatóak az intézményekben digitálisan készült fényképek és helyenként videók.⁶ Ezeket vagy felhőalapú szolgáltatások igénybevételével, vagy helyi merevlemezekben tárolják. Főleg azokon a helyeken, ahol ebből már korábban probléma adódott, arra is odafigyelnek, hogy több helyen, több másolat álljon rendelkezésre.

Az intézmények nagy részének van érvényben lévő, hatályos iratkezelési szabályzata, bár ezek nem mindegyike egészül ki irattári tervvel. Az alkalmazott szabályzatok minden esetben átvételek, amelyeket a helyi sajátosságokhoz adaptáltak. Van, ahol az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ által kiadott ajánlást vették át, míg máshol a 20/2012. (VIII.31.) EMMI rendelet vonatkozó előírásai, illetve melléklete alapján készült szabályzatot alkalmaznak. Két intézményben jelenleg nincsen hatályos szabályzat, bár ezeken a helyeken is megvan az iratkezelés bevett, helyi gyakorlata, amit következetesen betartanak. Az iratok iktatása ugyan hasonló módon – többé-kevésbé igazodva a jogszabályi előírásokhoz és az ilyen típusú intézmények belső működési logikájához –, ám apróbb eltéréseket mutatva zajlik. Így például a legtöbb helyen egy központi iktató-

⁵ A legkülönbözőbb eredeti funkciókkal találkoztunk: tanterem; konyhából leválasztott helyiség; ebédlőteremben elhelyezett zárható szekrények; nem irattári célú tárolóhelyiség; személyzeti öltözőben elhelyezett, erre a célra rendszeresített zárható szekrények; padlás.

⁶ Itt az iskola mindennapjai során készült fotókra, videókra kell gondolni (kiemelt iskolai események, osztályképek stb.)

könyvet használnak, de találkoztunk azzal a megoldással is, hogy külön-külön iktató-könyv szolgál az általános és a gazdasági ügyek nyilvántartására. Jelenleg mindegyik intézményben papíralapon iktatnak, egy intézményben számoltak be arról, hogy vizsgálják az iktatószoftverre való áttérés lehetőségét.

Az intézmények kisebbik hányadában, összesen három helyen nem került sor az utóbbi évtizedekben iratselejtezésre, minden nyilvántartásba vett iratot archiválnak. Más helyeken többé-kevésbé rendszeresek az iratselejtezések. Ezekről ugyanakkor nem minden esetben készül írásos dokumentáció. Emellett, még ha van is dokumentált nyoma a folyamatnak, az teljes mértékben az intézményen belül marad. Levéltárunk egyetlen iskolától kapja meg rendszeresen a selejtezések alkalmával készített jegyzőkönyveket.

Az ellenőrzések során kirívó, azonnal orvosolandó problémákkal – leszámítva a már említett penészfertőzéses esetet – nem találkoztunk. Az iratkezelésért felelős személyek viszonyulása munkánkhoz általában pozitív volt, ez a jövőben is megkönnyítheti majd a gördülékeny közös munkát.

Az elmúlt egy év és terveink a jövőre

Tapasztalataink szerint az iratkezelésért felelős személyek ugyan mindent megtesznek azért, hogy rendben tartsák a rájuk bízott iratokat, a szakszerű munkához általában hiányoznak a szükséges háttérismeretek. Ezzel magyarázhatóak olyan anomáliák is, miért nem érzik szükségét annak, hogy például selejtezési jegyzőkönyvek készüljenek, s előzetes jóváhagyás érdekében azokat az illetékes levéltárhoz benyújtsák. Tehát nem tudatos mulasztást követnek el, csupán nem tudják, hogy ez kötelezettségük volna. E helyzetben a jövőben több módon igyekszünk változtatni. Felmerült annak lehetősége, hogy az iratkezelésben érintett munkatársak számára továbbképzést szervezünk Győrben. Amennyiben ez mégsem valósulna meg, akkor is remek lehetőséget jelentenek majd a szakmai konzultációra a jövő évtől meginduló rendszeres levéltári ellenőrzések.

Különösen azon intézmények esetében, amelyek nagyobb mennyiségben őriznek 1948 előtti iratokat is, javasoltuk – az igazgatókkal történt előzetes konzultációt követően – a maradandó értékű iratanyagok levéltárba szállítását. Az egyik érintett intézmény esetében már tavaly meg is valósult az iratátadás-átvétel, mivel itt az iskola vezetősége maga kezdeményezte a rendszerváltozás előtti időszak gimnáziumi iratanyagainak levéltárba adását.⁷ Terveink szerint idén ősszel egy újabb átadás-átvételt is tető alá hozunk. Ezúttal a már említett, penészfertőzéssel sújtott intézményből szállítanánk be a régi, maradandó értékű iratállományt. Az elkövetkezendő években átveendő iratanyag összmennyiségét jelen pillanatban csupán becsülni tudjuk, de nagyságrendileg – attól függően, hogy melyik esztendőnél húzzuk meg a beszállítás határát – 15–30 iratfolyóméterre tehető.

⁷ Szálas és kötetes anyagok átvételére vegyesen került sor, ugyanakkor fényképeket, vagy egyéb audiovizuális dokumentumokat ezúttal nem vettünk át.

Mivel jelen pillanatban minden intézményben papíralapon zajlik az iktatás, ezért azonnali hatállyal semmiképpen sem, ám középtávon feltétlenül javasoltuk az iratkezelő/iktató szoftverekre történő átállást. Ennek számos előnyét látnánk a jövőre nézve: hatékonyabb visszakereshetőség, helymegtakarítás, az áttekinthetőség növelése, pontosabb hozzáférési jogosultságok meghatározásának lehetősége, iratok többszintű logikai összekapcsolásának opciója stb.

Országos kitekintés

Jelen tanulmány megírásának apropóján készítettünk egy reprezentatívnak nem tekinthető felmérést, amelynek keretében arra voltunk kíváncsiak, hogy a többi egyházi levéltár hogyan viszonyul a kérdéshez. A következőkben az így nyert tapasztalatokat szeretném röviden összegezni.

Megkeresésünkre összesen 14 intézménytől kaptunk választ.⁸ A válaszadók között egy olyan intézmény volt, amely jelezte, hogy nem rendelkezik egyházi iskolával, így nyilatkozniuk sem volt miről. A további 13 válaszadó közül 4 levéltár esetében még nem került sor nyilatkozatra, míg 9 levéltár esetében a fenntartó vagy minden érintett köznevelési intézményről, vagy azok egy részéről megtette azt. Ahol nem, vagy csak részlegesen született nyilatkozat, ott egyfelől fenntartói döntésre várnak a levéltárak, másfelől pedig a megalapozott döntés érdekében igyekeznek minél több előzetes információra szert tenni a potenciálisan érintett köznevelési intézményekkel kapcsolatosan. Olyan levéltárral is találkozhatunk, ahol a kérdés rendezését szakaszolták, tehát az illetékes közlevéltárak felé nem egyszerre teszik meg a nyilatkozatokat, hanem időben elosztva, vármegyéenként külön-külön. A leggyorsabban reagáló fenntartók 2022 őszén, a pozitív választ adók többsége pedig 2023 folyamán nyilatkozott. Ám nyilván ez még nem lezárt folyamat, így az elkövetkezendő években is várhatóak lesznek újabb csatlakozók.

Érdekes külön is foglalkozni a nemleges válaszokkal. A közlevéltárak szempontjából ugyanis egyértelműen az jelenti a helyzet megnyugtató rendezését, ha az érintett fenntartók nem kívárnak, s hallgatásba burkolódnak, hanem akár nemlegesen is, de nyilatkoznak. A válaszok alapján ilyen teljesen letisztult helyzet kialakítására – azokat leszámítva, akik minden intézményről pozitívan nyilatkoztak – csupán egy fenntartó esetében került sor. Ők tehát egészen pontosan adtak információt arról, hogy mely intézményeket veszik saját ellenőrzésük alá, s melyeket kívánják továbbra is az illetékes közlevéltár ellenőrzése alá utalni.

Természetesen a nyilatkozatok megtételével nem áll meg a folyamat. Így arra is kíváncsiak voltunk, hogy a jövőben melyik levéltár milyen módon kíván az egyházi köznevelési intézményekkel foglalkozni. A pozitív nyilatkozatot tevők közül két levéltárat leszámítva már mindenhol történt valamiféle kapcsolatfelvétel az érintett oktatási

⁸ A rendelkezésünkre bocsátott információkért szeretnék köszönetet mondani a következő személyeknek: Béres-Muszka Ibolya, dr. Boros Zoltán, Czenthe Miklós, Damásdi Zoltán, dr. Horváth István, dr. Koltai András, dr. Krisch András, dr. Lakatos Andor, dr. Mózessy Gergely, Rétfalvi Balázs, dr. Siptár Dániel, dr. Szabadi István, Vajk Ádám.

intézményekkel, illetve sor került egyeztetésekre a levéltárak és az intézmények képviselői között. Helyszíni tájékozódásról csupán négy levéltár esetében számolhatunk be, de ahol ilyen jellegű látogatás valósult meg, ott sem feltétlenül történt ez meg minden érintett intézmény irányában. Ugyanakkor a folyamat megindult, s a többi levéltár esetében is megvannak az erre vonatkozó távlati tervek. Iratátvételt nagyon kevés helyen került sor. Jellemzően ott, ahol már a nyilatkozattételt megelőzően is az egyházi levéltár gyűjtötte az adott köznevelési intézmény maradandó értékű iratait.

A távlati kilátásokat tekintve a jelenleg még döntés előtt álló levéltárak fenntartói is tervezik, hogy nyilatkozni fognak. Várhatóan minden nyilatkozatot tett levéltárban meg fognak indulni a rendszeres helyszíni ellenőrzések. Az iratátvételeket ugyanakkor sok helyen gátolja, s feltételezhetően rövid- és középtávon is gátolni fogja a raktári helyhiány. Egy unikális megoldást is érdemes kiemelni: az egyik oktatási intézmény irattárának levéltárárett, maradandó értékű része ugyanis a nyilatkozat után deklarálta az ellenőrzést végző levéltár fióklevéltárává avanszált, a levéltár dolgozói fognak bizonyos rendszereséggel látogatásokat tenni, de az iratanyag teljes egészében a helyszínen marad.

Felmerülő kérdések, kihívások

Ami biztosan látszik, hogy az új feladat komoly kihívások elé állítja az egyházi levéltárakat. A kint lévő iratanyagok mennyisége pontos helyszíni tájékozódás nélkül nehezen becsülhető meg. Saját tapasztalataink alapján mondhatom, hogy a fenti kijelentés akkor is igaz, ha az intézmény iratkezeléséért felelős személyek jóhiszeműen megírják, hogy szerintük mekkora mennyiségű iratanyag található irattárukban. Mivel komolyabb mennyiségekről beszélhetünk, ezért szinte mindenütt gondot jelent a már levéltárárett, maradandó értékű iratok átvétele.

Kérdéses lehet az átvétel mikéntje is. A közlevéltárak esetén – legalábbis a jogszabályok szintjén – az iratkeletkeztető költségére történnek az iratátadások, átvételi jegyzőkönyv kíséretében, rendezett formában, savmentes dobozokban, fertőzésmentes állapotban, az irattári tervek alapján. Ezzel szemben az egyházi levéltárak iratátvételével kapcsolatban a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 27/2015. (V.27.) EMMI rendelet 12. § (5) bekezdése úgy rendelkezik, hogy „a nyilvános magánlevéltár a fenntartó által meghatározott szervek maradandó értékű irattári anyagát a fenntartó által meghatározott módon veszi át”. A jogszabály tehát teljes mértékben a fenntartóra bízta a kérdést. Ugyanakkor saját gyakorlatunk azt mutatja, hogy amennyiben gyors eredményt szeretnénk elérni, akkor az anyagokat saját magunknak kell behoznunk és rendeznünk. Ez persze nem zárja ki a levéltárba szállításra kijelölt iratok helyszíni válogatásának lehetőségét, ám részletes rendezésre, illetve minden szempontra kiterjedő iratértékelésre idő hiányában egészen biztosan nem nyílik mód a helyszínen.

Szintén saját első benyomásainkra támaszkodva prognosztizálom, hogy komoly problémát jelenthet a jövőben az esetleges fondegysítések kérdése is. A jelenleg Magyarországon működő egyházi iskolák között természetesen vannak szép számmal olyanok,

amelyeknek nincsen történeti előzménye, a rendszerváltozást követően jöttek létre. Ugyanakkor többségben vannak a jogelőddel rendelkező intézmények. Külön pikantériáját adja a helyzetnek az egyházi iskolák 1948-ban bekövetkezett államosítása. Egy-egy nagyobb múltú, ma egyházi fenntartásban működő iskolának legalább három korszaka különíthető el: egy 1948 előtti egyházi fenntartású periódus, egy 1948 utáni állami fenntartású korszak, valamint egy rendszerváltozást követő egyházi fenntartású időszak. A gyakorlatban az államosítás, valamint a viszonylag hosszú állami fenntartású időszak miatt gyakran komoly irategyüttesek kerültek be az illetékes közlevéltárakba. Jogszabályi oldalról nézve a kérdés könnyen rendezhető, mivel a 27/2015. (V.27.) EMMI rendelet 13. § (1) bekezdése világosan kimondja: „ha a közlevéltár más levéltár illetékességi körébe tartozó fondot vagy annak részét képező irategyüttest őriz, köteles azt az őrzésre jogosult levéltár részére átadni”. Azonban az már komolyabb dilemmát jelenthet egy-egy egyházi levéltár számára, hogy milyen esetekben álljon elő ilyen kéréssel. Nézetünk szerint akkor, ha volt 1948-at megelőzően egyházi fenntartású előzmény, teljes joggal merül fel a fondegysítés igénye, méghozzá olyan módon, hogy az „átmeneti” állami időszak dokumentumait is az egyházi levéltár őrzi meg. Más a helyzet abban az esetben, amikor az egyházi fenntartó megszűnő állami iskolát vett át úgy, hogy annak nem volt 1948 előtt egyházi előzménye. Ebben az esetben azt tartanánk szerencsésnek, ha az állami időszakra vonatkozó iratok őrzési helyeként az illetékes közlevéltárak szolgálnának. Persze egyfelől létezik az elméleti megfontolás, másfelől szembesülünk a gyakorlati szükséggel. Az elmúlt esztendőben mi is rákényszerültünk olyan iratok átvételére, amikor az illetékes közlevéltár jelezte, hogy nem tudja átvenni az állami időszak iratait, így azokat mi szállítottuk be.

Újabb, egyelőre még csak a jövőt érintő problémát jelent az elektronikus iratok átvétele, egyáltalán az ügyintézés elektronikus nyilvántartása. E tekintetben úgy tűnik, hogy nemcsak az egyházi levéltárak, hanem az egyházi köznevelési intézmények is csupán a startvonalon állnak. A levéltárak elemi érdeke lehet e területen, hogy kezükbe vegyék a kezdeményezést, s ne passzív követői, hanem aktív befolyásolói legyenek a küszöbön álló elektronikus ügyviteli forradalom lebonyolításának az ellenőrzésük alá tartozó intézményekben.

Szakirodalom

Koltai, 2022 = Koltai Gábor: A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése II. Levéltári Szemle, 2022. 4. sz. 27–35.

Haraszti Viktor

Egy irat nem csinál nyarat, avagy kiskapuk mindig vannak?

Az iratkezelési szabályzatok fontosságáról

A történelemben olykor nem vaskos iratkötegek, hanem egyetlen fennmaradt irat, akár kézzel írt cetli segít hozzá a valóság megértéséhez. Talán a leghíresebb ilyen cédula az, amelyet Winston Churchill maga nevezett *naughty document*-nek (szemtelen dokumentum). Churchill az 1944. október 9. és október 19. között Moszkvában tartott konferencián egy papírdarabon tett javaslatot a háború utáni Európa nyugati és szovjet befolyási övezetekre való felosztására. Sztálin megvizsgálta a papírdarabkát, majd kék ceruzával ráírt egy nagy „pipa” jelet és visszaadta Churchillnek, aki ezt meg akarta semmisíteni (mivel cinikusnak érezte, hogy emberek sorsát így döntsék el), de Sztálin kérésére megőrizte, s így – bár meglete ismert volt – kerülhetett 2019-ben egy kiállításon először a nyilvánosság elé.¹

Kisebb jelentőségű, de irrítani szempontból mégis tanulságokkal szolgáló hazai, a sajtót és a bíróságok fórumait megjárt esetet szeretnék bemutatni, ahol a kérdéses egyetlen irat már sosem lesz elérhető, megismerhető.

A koronavírus-világjárvány idején a magyar kormány jelentős mennyiségben szerzett be lélegeztetőgépeket, amelyek felhasználásával, sorsával a sajtó részletesen foglalkozott.² A nyilvánosság biztosítása érdekében a Transparency International Magyarország (TI Magyarország)³ szervezet többek között abban kért közérdekű adatigényléssel felvilágosítást a beszerzéseket intéző Külgazdasági és Külügyminisztériumtól (KKM), miképp lett az egyik fő szállító a GR Technologies SDN BHD malajziai gazdasági társaság.⁴

¹ <https://www.nationalarchives.gov.uk/cold-war/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

² A Kúria is döntött a maláj lélegeztetőgépek ügyében. Jogászvilág, 2023. április 5. <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-kuria-is-dontott-a-malaj-lelegeztetogepek-ugyeben/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.) A Kúria 2023. március 29-én kelt ítéletének száma: Pfv.IV.21.340/2022/5., a döntés az OBH anonimizált határozatok tárában fellelhető. A hír a maláj sajtót is megjárta: <https://www.malayianow.com/news/2021/08/02/watchdog-presses-hungary-govt-to-reveal-details-of-half-a-billion-dollar-contract-to-malaysian-businessman> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

³ Az írás elkészítéséhez dr. Ligeti Miklós úrnak, a TI Magyarország jogi igazgatójának segítségét ezúton köszönöm.

⁴ https://transparency.hu/wp-content/uploads/2021/12/KKM_kozerdekueadat_valasz_malaj_lelegezteto_beszerzes.pdf (A letöltés ideje: 2024. szeptember 20.) Az ügy teljes leírását ld. itt: <https://korrupcio.hvgblog.hu/2023/01/10/korrupcio-a-koronavirusjarvany-elleni-vedekezezt-szolgalo-egeszsegugyi-beszerzesekben/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

A történet részleteinek feltárása a jövő történéseire vár, azonban az ügy egy ritka, iratkezeléssel kapcsolatos fontos mozzanata a Levéltári Szemle hasábjaira kívánczik a tapasztalatok levonása érdekében.

A közfeladatot ellátó szervek iratkezelését törvényi szinten a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. tv. (Ltv.) szabályozza. Az Ltv.-ben kapott felhatalmazás alapján a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről a 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet szól. A jogszabályi felhatalmazások alapján a minisztériumoknak egyedi iratkezelési szabályzatot kell készíteniük, így a KKM iratkezelését az e sorok írásakor is hatályban lévő Egyedi Iratkezelési Szabályzatáról szóló 1/2020. (I. 9.) KKM utasítás (ISZ) szabályozza.⁵

A közérdekű adatigénylés során derült ki, hogy a 2020. évi beszerzés során kötelező elemként előírt átláthatósági nyilatkozatot a minisztériumban már 2021 végén megsemmisítették.⁶ Aki (köz)beszerzésekkel foglalkozik, annak ismerős ez az irattípus, mások számára talán kevésbé. Az államháztartásról szóló törvény (Áht.) 41. § (6) bekezdése alapján az államháztartás mindkét (központi és önkormányzati) alrendszerében alkalmazandó szigorú szabály, hogy nem átlátható szervezettel visszerthes szerződés érvényesen nem köthető, illetve már létrejött ilyen szerződés alapján kifizetés nem teljesíthető.⁷ Az átláthatósági nyilatkozatok beszerzése esetében a fenti rendelkezés olyan kötelező törvényi előírás, amelytől eltérni főszabály szerint semmilyen esetben nem lehet, és minden új, illetve megújított szerződés esetében a nyilatkozatokat be kell kérni. A nyilatkozattétel valóságtartalmáért a költségvetési szervvel szerződő fél felel, így a valótlan adatokat tartalmazó nyilatkozat alapján létrejött szerződés szerint teljesített kifizetésekből eredő magánjogi és büntetőjogi felelősség is őt terheli. Az átláthatósági nyilatkozat hiánya semmissé teheti a megkötött szerződést.

A közbeszerzések és beszerzések iratai közt minden jogszabály által előírt esetben meg kell lennie az átláthatósági nyilatkozatnak, s mivel az irattári tervek külön megőrzési időt erre az irattípusra nem tartalmaznak, így megőrzési ideje – az ügyirat egységére tekintettel⁸ – a kapcsolódó közbeszerzési, beszerzési iratok megőrzési idejéhez igazodik, azzal megegyezik. Jelen esetben a koronavírus-járvány idején elfogadott rendkívüli szabályok alapján a 176 milliárd forintért beszerzett eszközökre közbeszerzési eljárást nem kellett lefolytatni, de a rendkívüli szabályok az iratok megőrzési idejét nem befolyásolták.⁹

⁵ <https://njt.hu/jogszabaly/2020-1-B0-6Q> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

⁶ Kamugyanús külügyi eljárás: 20 hónap után ledarálták a lélegeztetőgép-bizniszhez köthető papírokat. Népszava, 2023. május 22. https://web2.nepszava.hu/3195424_kamugyanus-kulugyi-eljaras-20-honap-utan-ledaraltak-a-lelegeztetogep-bizniszhez-kotheto-papirokat (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

⁷ Az átlátható szervezetek körét a nemzeti vagyronról szóló 2011. évi CXCVI. tv. 3. § (1) bekezdés 1. pontja szabályozza.

⁸ 335/2005. (XII. 29.) Korm. rend., 2. § 51. pont: „ügyirat: egy ügyben keletkezett valamennyi irat”.

⁹ A minisztérium irattári tervének A511-es tétele tartalmazza a közbeszerzéseket: „közbeszerzéshez, valamint központi közbeszerzéshez kapcsolódó iratok (szerződés teljesítését követően)”, amelyek egységesen öt év után selejtezhetőek, a beszerzések iratai is (A501), a vonatkozó szerződések iratai lejárát után öt évvel selejtezhetőek (A507 tétel), azaz jelen esetben a 176 milliárd forintért beszerzett lélegeztetőgépek beszerzési iratai nem maradnak fenn az utókornak. Jelenleg ugyan a világhálón

A hazai levéltárügyben hosszú évtizedek alatt sikerült az iratselejtezéseket jól szabályozott keretek közé szorítani. Az Ltv. 2020 óta meghatározza az iratselejtezés fogalmát, amely szerint „selejtezés: az iratok meghatározott szabályok szerint történő selejtezési eljárás keretében történő kiemelése az irattári anyagból, megsemmisítésre történő előkészítése és ennek dokumentálása.” Fontos, hogy a selejtezés dokumentálása is megtörténjen, amit az 5. § (1) bekezdés megerősít: „Köziratot, valamint közlevéltárban őrzött, köziratnak nem minősülő levéltári anyagot – az e törvényben meghatározott kivétellel – elidegeníteni, megrongálni, így különösen az abban szereplő adatok egy részét vagy egészét törölni, olvashatatlaná vagy egyéb módon használhatatlanná tenni, továbbá – a szabályosan lefolytatott selejtezési eljárást, illetve a hiteles másolatkészítési eljárást kivéve – megsemmisíteni tilos.”

Az 1995-ös Ltv. a korábbi évtizedek tapasztalatai (szabálytalan iratmegsemmisítései) alapján egyértelműen fogalmaz: köziratot csak szabályosan lebonyolított selejtezési eljárás után lehet jogszerűen megsemmisíteni. A jogszabályok a kivételek körét pontosan körülírják, így a kényszerselejtezés esetét is.¹⁰ A hiteles másolatkészítési eljárás utáni megsemmisítés esetében a köziratot elektronikus úton őrzik tovább, ilyenkor nem történik selejtezés.¹¹

A köziratok kezelését szabályozó rendelet¹² (Korm. rend.) legutóbbi módosítása előírja, hogy a feleslegessé vált példányokat, másolatokat és érdemi adatot nem tartalmazó munkaanyagokat az ügyiratból ki kell emelni és a selejtezési eljárás mellőzésével az iratkezelési szabályzatban meghatározott eljárásrend szerint meg kell semmisíteni.¹³ Mindez azt a célt szolgálja, hogy a levéltárakba csak a valóban maradandó értékű iratok kerüljenek felesleges iratok, ballaszt nélkül, ugyanakkor a módosítás a levéltáros részéről komoly figyelmet igényel, hiszen az „érdemi adat” mibenlétét a jogszabály nem tisztázza.

Az iratkezelésben évszázados szabály az irat nyilvántartásba vétele, majd irattári tételbe sorolása. (Amit jelenleg a Ltv. 9. § (1) a. és c. pontja szabályoz.) Az Ltv. 9. § (1) bekezdés a. pontja előírja, hogy „a közfeladatot ellátó szerv köteles a hozzá érkezett és az általa készített, a szerv működése vagy feladatköre szempontjából érdemi adatot tartalmazó iratokat az érkezés, illetve a keletkezés időpontjában nyilvántartásba venni”. Amit a KKM hatályos iratkezelési szabályzata is tartalmaz (5.1. pont.), majd megerősít a 6.1. pontban, az ügyirat egysége elvének leszögezésével együtt: „a minisztérium feladat-

a TI Magyarország által közzétéve az ügy iratai megismerhetőek, de az internet hosszú távú megőrzésre nem tűnik alkalmasnak. Véleményem szerint jelentősebb szervek esetében a levéltárnak élnie kellene a mintavétel jogszabályban rögzített jogával, mert a (köz)beszerzési iratok, illetve a megkötött szerződések teljes körű selejtezhetősége nem segíti elő a jövő történészeinek tisztánlátását.

¹⁰ Bényei Balázs: A levéltári törvény és végrehajtási rendeleteinek módosításai a gyakorlatban. Levéltári Szemle, 2020. 3. sz. 15.

¹¹ Ua. 16–17.

¹² 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről.

¹³ Megállapította a 123/2024. (VI. 11.) Korm. rendelet 4. §-a. Hatályos 2024. július 1-jétől. A korábban hatályos szöveg: „A feleslegessé vált munkapéldányokat és másolatokat az ügyiratból ki kell emelni és a selejtezési eljárás mellőzésével meg kell semmisíteni.”

és hatáskörébe tartozó ügyek intézésének áttekinthetősége érdekében az azonos ügyre – egy adott tárgyra – vonatkozó iratokat egy irategységként, ügyiratként kell kezelni”, továbbá a 6.3. pontban: „az ügyiratok egysége elvének érvényesülése érdekében az azonos ügyben keletkezett ügyiratdarabokból összeálló ügyiratnak csak egyetlen tételszáma lehet. Amennyiben az ügyirat tárgya szerint több tételbe is besorolható, mindig a (leg)hosszabb őrzési időt biztosító irattári tételszámot kell adni.” A megkötött szerződések részét képező átláthatósági nyilatkozatok leválasztása és szerződéstől külön kezelése a jogszabályok és a KKM ISZ alapján is sérti az ügyiratiság elvét.

A Korm. rend. előírja az irattári tételbe sorolás szabályait is, a 10. § (1) bekezdése szerint egy irattári tételbe csak azonos értékű, levéltári megőrzést igénylő vagy meghatározott időtartam eltelte után selejtezzhető iratok sorolhatók be, ami egyértelművé teszi, hogy egy adott szerződéssel kapcsolatos minden irat a szerződés irattári tételébe tartozik, s ahhoz kapcsolódóan selejtezzhető ki. Az adott szerv irattári tervében a nem selejtezzhető és levéltárba adandó irattári tételek, továbbá a selejtezzhető irattári tételek esetében meg kell jelölni az irattári őrzés időtartamát (Korm. rend. 11. § (1) bekezdés). Selejtezési eljárás nélkül kizárólag a feleslegessé vált munkapéldányok, másolatok, érdemi adatot nem tartalmazó iratok semmisíthetők meg (Korm. rend. 61. § (2) bekezdés). A selejtezés szabályait a Korm. rend. 64. §-a rögzíti.

2023. május 22-én a sajtóban megjelent az a hír, hogy a KKM megsemmisíthette a lélegeztetőgépek beszerzésének iratait.¹⁴ A híradásokban iratokról esett szó, azok tartalmának pontos megnevezése nélkül. Az ATV Konkrétan című műsorának június 6-i adásában¹⁵ Szijjártó Péter külügyminiszter a feltett kérdésre információ hiányában nem tudott válaszolni, az interjú után a TI Magyarország nyílt levélben kérte az interjúban ígért vizsgálat lefolytatását, s az annak eredményéről történő értesítést.¹⁶

A TI Magyarország 2023. június 8-án közérdekű adatigénylésben kérte a KKM és a GR Technologies között 2020. március 25-én létrejött szerződéssel kapcsolatban keletkezett, az Áht. által előírt átláthatósági nyilatkozat, valamint az illetékes közlevéltár, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által záradékolt iratselejtezési jegyzőkönyv megismerésének biztosítását. A KKM válaszlevelében közölte, hogy az „átláthatósági nyilatkozat adminisztratív iratként saját hatáskörben selejtezzhető”, így iratselejtezési jegyzőkönyv a megsemmisítésekor nem készült.¹⁷

¹⁴ Papp Zsolt: Kamugyanús külügyi eljárás: 20 hónap után ledarálták a lélegeztetőgép-bizniszhez köthető papírokat. Népszava, 2023. május 22. https://nepszava.hu/3195424_kamugyanus-kulugyi-eljaras-20-honap-utan-ledaraltak-a-lelegeztetogep-bizniszhez-kotheto-papirokat (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

¹⁵ Szijjártó Péter: „Rendszerszintű korrupció? Egész biztosan nincs!” Konkrétan Rónai Egonnal. A beszélgetés 12 perc, 37. másodpercétől. <https://www.atv.hu/belfold/20230606/szijasrt-peter-rendszerszintu-korrupcio-egesz-biztosan-nincs> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

¹⁶ Nyílt levél Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszternek, tárgya: vizsgálat a Külgazdasági és Külügyminisztérium által állítólag megsemmisített iratok tárgyában. 2023. június 8. https://transparency.hu/wp-content/uploads/2023/06/Transparency_nyilt_level_KKM-nek_20230607.pdf (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

¹⁷ KKM/20159/2023/Adm. iktatószámú, 2023. június 23-án kelt, a KKM bélyegzőlenyomatával ellátott, de aláírás nélküli levél. (Elektronikus másolata a szerző birtokában.)

Levéltári szempontból az *adminisztratív irat* mint új fogalom megjelenése a figyelemre méltó, a fogalom meghatározása sem levéltári, sem irattári területen nem történt meg. Az adminisztráció során keletkező iratok sem sorolhatók ide, illetve csak általános értelemben. A KKM az adatigénylés teljesítéseképp megküldte a GR Technologies által kiállított átláthatósági nyilatkozat megsemmisítési jegyzőkönyvét, a néhány soros, nyilvántartási szám nélküli jegyzőkönyvet a minisztérium jogi főosztályának vezetője 2021. november 15-én írta alá.¹⁸ A megsemmisítés indokául a KKM-nél az Áht. 2020. június 18-tól hatályos szakaszára hivatkoztak, amely szerint „a központi költségvetés terhére az egészségügyi válsághelyzettel összefüggésben történő eszközbeszerzések és kapcsolódó szolgáltatások beszerzése tekintetében felmerülő szerződések esetében a szerződéses fél a megkötött szerződés vonatkozásában átlátható szervezetnek minősül”.¹⁹ Azaz az Áht. módosítása bármely lehetséges partnert a törvény erejénél fogva átláthatónak minősített az adott tárgykörben, így a korábban keletkezett átláthatósági nyilatkozatra a minisztérium álláspontja szerint a továbbiakban nem volt szükség. Az érintett szerződés 2020. március 23-án kelt, és legkésőbb a szerződés napján kellett az átláthatósági nyilatkozatnak is rendelkezésre állnia.²⁰ Az Áht. megengedő irányú változtatása viszszaemelőleges hatállyal nem rendelkezhetett, rendelkezései csak a 2020. június 18. után megkötött szerződések esetében voltak alkalmazhatóak.²¹

Az iratnyilvántartás sem segítette elő az átláthatósági nyilatkozat meglétének alátámasztását. A KKM ISZ-a a Korm. rend.-nek megfelelően előírja az iratok nyilván tartásba vételét, iktatását, amihez a minisztérium 2020-ban a Scriptament akkreditált elektronikus ügyirat- és dokumentumkezelő rendszert használta. A minisztérium hatályos iratkezelési szabályzata alapján „minden beérkezett (papíralapú vagy elektronikus) küldeményt – a 18.2. kivételével²² – az érkezés időpontjában, de legkésőbb az érkezést követő első munkanapon az érkeztető nyilvántartásban (Scriptament) hitelesen dokumentálni, érkeztetni kell.” „Az érkeztetés dokumentálása során a rendelkezésre álló

¹⁸ A 2021. november 15-én kelt jegyzőkönyv itt elérhető: https://transparency.hu/wp-content/uploads/2023/06/KKM_valasz_jegyzokonyv_GRTechnologies_atlathatosagi_dokumentumok.pdf (Letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

¹⁹ 2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról. 111. H. §. Beiktatta a 2020. évi LVIII. tv. 363. §-a. Hatályos: 2020. június 18-tól.

²⁰ A TI Magyarországnak megküldött iratok közt a 2020. március 23-án kelt szerződés is szerepel. https://transparency.hu/wp-content/uploads/2021/12/KKM_kozerdekuadat_valasz_malaj_lelegezteso_beszerzes.pdf (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

²¹ A Kúria későbbi döntésében kimondta, hogy „a másodfokú bíróság a jogszabály helyes értelmezésével jutott arra a következtetésre, hogy a kezelt adatok megsemmisítésére az irányadó rendelkezésből nem lehet következtetést levonni.” Pfv.IV.21.340/2022/5. sz. kúriai ítélet 53. pontja.

²² „18.1. Nem kell iktatni, de kell érkeztetni és kezelni a) nyugtákat, pénzügyi kimutatásokat, fizetési-számla-kivonatokat, számlákat, b) munkaügyi nyilvántartásokat, c) bérszámfejtési iratokat, d) nem szigorú számadású bizonylatokat, e) anyagkezeléssel kapcsolatos nyilvántartásokat, f) visszaérkezett térítvevényeket és elektronikus visszaigazolásokat, g) egészségügyi dokumentációkat, h) tervdokumentációkat. 18.2. Nem kell érkeztetni, iktatni, és más módon sem kell nyilvántartásba venni a) a reklámanyagokat, tájékoztatókat, b) az üdvözlőlapokat, c) az előfizetési felhívásokat, az árjegyzékeket, d) a közlönyöket, sajtótermékeket, e) a meghívókat, f) a könyveket, tananyagokat.”

érkeztetési adatokat az érkeztetési nyilvántartásban kötelezően ki kell tölteni.” (13.1. pont.) A 18.2. kivételkörébe az átláthatósági nyilatkozat nem tartozik bele, azaz az ISZ alapján minden beérkező átláthatósági nyilatkozatot érkeztetni, majd iktatni kell.

A TI Magyarország egy újabb közérdekű adatigénylésében kérte a KKM-et az iktatásra vonatkozó metaadatok megküldésére,²³ hiszen a metaadatok az iratok selejtezése után sem törölhetők, és minden iratot, így a beérkező átláthatósági nyilatkozatot is érkeztetni és iktatni kell. A KKM a közérdekű adatigénylést elutasította, az iktatórendszerre vonatkozó adatokat nem tartották a közérdekű adatok körébe tartozónak.²⁴ A TI Magyarország az iktatásra vonatkozó adat kiadása érdekében a közérdekű adat megismerésének elutasítása miatt a KKM irányába kereset benyújtásával pert indított, a bírósági tárgyaláson a KKM képviselője elismerte, hogy az átláthatósági nyilatkozat érkeztetése és iktatása elmaradt, azaz iratkezelési szabálytalanság történt.²⁵ A minisztérium az irat későbbi megsemmisítését a fentebb részletezettek miatt továbbra is jogszerűnek tartotta. Egy apró, de fontos mozzanat, hogy a bíróság a végzésében – a minisztérium álláspontjával ellentétesen – az iktatási adatokról mint közérdekű adatokról rendelkezett.

Mivel az átláthatósági nyilatkozat a KKM érkeztetési-iktatási kivételei közé nem tartozik, az átláthatósági nyilatkozatok érkeztetés és iktatás nélküli kezelése nem felel meg a minisztérium iratkezelési rendjének, egyben ellentétes mind az Ltv., mind a Korm. rend. hatályos köziratvédelmi szabályozásával. Az ügy legfontosabb levéltári tanulsága azonban az adminisztratív irat fogalmának megjelenése. Az Ltv. és a Korm. rend. fogalmi köre nem ismeri az „adminisztratív irat” fogalmát, de a KKM utasítás igen részletes fogalmi része sem tartalmazza annak meghatározását. Az ISZ 7.1. pont alapján úgy tűnik, az adminisztratív irat a nyílt irat kategóriájával azonos, azaz gyakorlatilag a minősített adatot tartalmazó iratokon kívül minden irat adminisztratív (nyílt) irat: „a) Minden szervezeti egységen (központ/külképviselet) készült és oda beérkező, adminisztratív (nyílt) adatot a Scriptament elektronikus dokumentumkezelő rendszerben kötelező érkeztetni és/vagy iktatni, továbbá minden megtett iratkezelési műveletet a rendszerben rögzíteni (pl. kiszignálás, ügyintéző neve, továbbítás, teljesítve).” Ezt erősíti meg a minisztérium iktatószámképzési szabálya: „17.18. Az iktatószám kötelezően tartalmazza a főszám-alszám/évszám – egy adategyüttesként kezelendő – adatokat, amelyben az évszám az aktuális év négy számjegye. Az iratkezelési szoftver által generált központi iktatószám-struktúra felépítése: iktatókönyv azonosítója/főszám-alszám/évszám/az irat nyílt, adminisztratív jellegét feltüntető rövidítés: Adm (pl. KKM/1/2019/Adm; KKM/1-1/2019/Adm).”

²³ A TI Magyarország 2023. június 28-án kelt közérdekű adatigénylése a KIM felé. (Elektronikus másolata a szerző birtokában.)

²⁴ KKM/23001/2023/Adm. számú levele, kelt 2023. július 13., a minisztérium bélyegzőlenyomatával ellátva, de aláírás nélkül. (Elektronikus másolata a szerző birtokában.)

²⁵ Fővárosi Törvényszék 69.P.22.028/2023/7., Jegyzőkönyv nyilvánosan tartott perfelvételi és érdemi tárgyalásról. 2023. augusztus 25. Részlet a bíróság indoklásából: „A kereset tárgyát képező közérdekű adatok kiadásának akadályát képezi, hogy az adatok nem léteznek, mert az adatokkal érintett dokumentumokat az alperes nem érkeztette és nem iktatta.” Jegyzőkönyv, 7. oldal. (Az irat elektronikus másolata a szerző birtokában.)

A minisztérium selejtezésre vonatkozó szabályai alapján egyes adminisztratív iratok érkeztetés (zsírószám adása) után – ISZ. 13.4. pont – selejtezési jegyzőkönyv felvétele nélkül megsemmisíthetők. Az ISZ. 33.1. pontjának ezen rendelkezése – a KKM ISZ-a alapján – csak és kizárólag a 18.1 és 18.2. kivételkörbe tartozó iratokra terjedhet ki. A minisztérium ISZ-a használja a saját ISZ-ban sem definiált (iratkezelési jogszabályi környezetben pedig egyáltalán nem meghatározott) adminisztratív irat fogalmát, de az ISZ-ból magából és a jogszabályi környezetből egyértelműen levezethető, hogy a minisztérium esetében az adminisztratív irat fogalma valójában a nyílt irat fogalmával azonos. Az ISZ 18.1 és 18.2 kivételkörébe az átláthatósági nyilatkozat nem tartozik bele. Mivel az Áht. fentebb már idézett 41. § (6) bekezdésének előírása másként nem ellenőrizhető, az átláthatósági nyilatkozatnak a szerződés sorsában kell osztoznia, annak elválaszthatatlan mellékleteként, azzal egy ügyiratot képezve, azzal egy irattári tételszám (megőrzési idő) alatt. Az adminisztratív irat körébe sorolás ugyanakkor lehetővé tette a minisztérium ISZ-a alapján az irat selejtezési eljárás mellőzésével történő megsemmisítését.

Az eddig jutó olvasó türelmét tovább igénybe nem véve tanulságként annyit tartok szükségesnek levonni, hogy az iratkezelési szabályzatok levéltári jóváhagyása során fokozott figyelemmel kell lenni a szabályzatok szövegében előforduló, a jogszabályi környezettől és az iratkezelési fogalmaktól idegen új entitásokra, mert a szervek részére jogszerű kibúvót adhatnak a szabályos iratselejtezés elvégzése alól és lényegi adatokat tartalmazó iratok levéltári kontroll nélküli megsemmisítésére kerülhet sor. Úgy vélem, a jelenlegi jogszabályi rendszer kellően zárt a korábban oly sokszor előforduló szabálytalan iratselejtezések megelőzésére, a kiskapukat pedig nekünk, levéltárosoknak kellő figyelemmel be kell zárni.

A közelmúltban szerkesztőségünkhöz érkezett egy 1970-es évekbeli hangfelvétel,¹ amely az immár negyven éve elhunyt Maksay Ferencnek, az Országos Levéltár egykori főlevéltárosának – 1967-től a Magyar Kamara levéltári anyagának referense – személyes emlékeit őrzi munkahelyéről, valamint a levéltáros szakma akkori és sok esetben ma is előbukkanó dilemmájáról. Maksay Ferenc szavait fiának, Maksay Gábornak visszaemlékező sorai vezetik be.

In memoriam Maksay Ferenc

2024. decemberben lesz negyven éve, hogy egy meningeomaműtét szövődményeiben elhunyt édesapám, Maksay Ferenc Andor, az Országos Levéltár (OL) főlevéltárosa. Apám 1916-ban született a román megszállás elől Erdélyből menekülő szülők gyermekeként. Az Eötvös Kollégium diákja lett. Jeles társakkal osztozott négyágyas szobáján. A kollégium szokásrendje alapján Kosáry Domokos volt az „apa”, Benda Kálmán pedig az „anya”. Ösztöndíjasként *Breslauban* tartózkodott a szövetséges hatalmak leghevesebb támadásai idején. Mályusz Elemér hatása meghatározta pályafutását, akinek legkedvesebb tanítványa lett. Temetésén ő búcsúztathatta később egykori tanárát a tanítványok nevében. A nyelvész Lőrincze Lajos és felesége pedig felkérték fiuk keresztapjának. Szüleim barátja, Esze Tamás történész és református egyházkerületi főgondnok feleségét pótanyámnak tekintettem, hetekre magukhoz vett. Apám is inkább anyámként viselkedett; szerettem, majd (magázva!) tiszteltem; emberi és kutatói példaképemnek tekintem. A mérleg jegyében született, mindenkor fegyelmezetten és kiegyensúlyozottan viselkedett. Kívülállók pedig leginkább nyájasnak jellemezték.

1949-es születésem óta apám mindvégig az OL-ban dolgozott. Az 1956-os harcok során kigyulladt a levéltár épülete. Az oltás után az elázott iratok lapjai közé mi, gyerekek is segítettünk itatósokat illeszteni. Az intézmény kétpár evezős (*kielboat*) csónakját a Római-part Bíbic csónakházában tárolta. Apám sokszor elvitt evezni, néha egy gyermek kollégája társaságában. Rajk László zárkózott özvegyével és Laci fiával is csónakáztunk a 60-as években. A Rajknét és apámat elválasztó ideológiai szakadék ellenére emberi szót értettek egymással. Apám ugyanis odafigyelő, meghallgató ember volt. Az OL szakszervezeti titkára teendőit is évekig ellátta a 70-es években, de nagyon megterheltek a hozzá forduló panaszos kollégák. A poros iratok között töltött évtizedek is hozzájárulhattak, hogy tüdőszanatóriumi kezelésre szorult. Ezután rászokott a természetjárásra. Vele szerettem meg én is a természetet. Otthon olvasott és klasszikus zenét hallgatott. Tévé nem is volt a lakásban. Egyébként történész szüleim beszélgetései pályaválasztásomra elterelő hatást gyakoroltak: a létező szocializmusban polgári-nemesi származású, a középkort feltáró történész számára nem sok babér termett.

¹ A szerkesztőség köszönetet mond Fejes Lászlónak, a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára munkatársának a hangfelvétel írásos rögzítéséért.

Apám elkészítette a Maksayak terjedelmes családfáját 1537-től. Rendszeresen látogattuk egymást a kolozsvári rokonokkal. Felmenőink között többen Székelyföldön lelkipásztorok voltak. Maksai Zsigmond (apám ükapja) Zalán falu református papja volt. Apám Zsigmond utolsó napját megálmodó írása meg is jelent a közelmúltban a Családfa folyóiratban (2024. évi 4. szám). Zsigmond apja Eresztevényben volt kántor (Gábor deák), Zsigmond nagyapja pedig – szintén Gábor – Maksa mai temploma alapító lelkésze volt (az immár az Iparművészeti Múzeumban őrzött templomi kazettás mennyezet is tanúsítja ezt a tényt). Apámmal többször felkerestük Maksát, ahol Gábor deák sírját apám restauráltatta. Unokatestvéreimmel egyébként 2022-ben mi is restauráltattuk Gábor deák és Zsigmond sírját. Apám példamutatással nevelt. Halála után elkezdtem értékelni a múltat.

Apámat az OL saját halottjának tekintette. Hegedűs László református püspök búcsúbeszédében a magyarság történetének kutatását emelte ki vele kapcsolatban. Makkai László, a Magyar Történelmi Társulat elnöke úgy vélte: elképzelhetetlen, hogy Maksay Bandinak lennének ellenségei. A sírt a Nemzeti Örökség Intézete felügyeli.

Apám kiegyensúlyozott szemléletét tanúsítja az 1970-es években rögzített hangfelvétel szövege, amelyben elmondja véleményét munkahelyéről. Másrészt felbecsülhetetlen emlékeztető számomra melabús apám másik hangfelvétele, amelyen *Shakespeare* 74. szonettjét szavalja el:

„De légy nyugodt: ha az a zord parancs
Engem könyörtelenül sírba ránt,
Ebben a könyvben lesz még némi rang,
És veled marad emlékem gyanánt...”

Velem van immár negyven év óta.
2024. szeptember

Maksay Gábor

Hatodik felvétel:

Maksay Ferenc főlevéltáros az Országos Levéltárban szerzett tapasztalatairól

Valószínűtlenül nagy az az időtávolság, kis híján 35 év, amely országos levéltári folyamatos szolgálatom kezdetét a mától elválasztja, és csaknem ugyanekkora távolságban áll egymástól az intézmény akkori és mai arculata. A különbségek közismertek, és nem hiányoznak a demagógia érvei sem egyik, sem másik irányban, idealizálva egyfelől intézményünk egykori történetkutatói, tudományos műhely szerepét, másfelől a mait, amely az utolsó évtizedek verejtékes munkájával kitermelt megannyi korszerű segédeszköz birtokában szinte zökkenésmentes mechanizmussal látja el a rászabott tájékoztató feladatokat, minden történetkutatói munka alapföltételét. Önként kínálóznak mindkét extrém álláspont cáfolatai és ésszerű korrekciói.

Amint a most lelépő nemzedék egyik tagja, az itt maradók és az utóbb bekerülő fiatalok számára egy hosszú és viszontagságokban, konfliktusokban bővelkedő korszak valamiféle tanulságait kellene, hogy átadjam – bár bizonyosra veszem, hogy nekik ilyen tanácsokra, tanulságokra aligha van igényük –, akkor ismét csak a két említett szélsőségre és különösen néhány deviáns képviselőjükre hivatkozhatnám, azzal, hogy az ő korlátozott szemléletmódjuknak, működési normáiknak nagy ívben való elkerülése lehet a legalapvetőbb biztosíték a levéltár jövődöbeli eredményes tevékenységéhez.

Könnyen belátható, hogy ez a letűnt idők tanúságaira épülő tanács mennyire aktuális jelentőséget is hordoz, hiszen ma is mindkét álláspontnak szükségszerűen megvannak a képviselői, akiket a maguk érdekei az egyik vagy a másik irányba hajtanak, és akik hol hangos szóval hirdetik vélt igazukat, a féligazságot, hol hangtalan szívóssággal, mindenféle irányítás alól kibújva járkák a maguk útját.

E két extrém csoport elszigetelődése, háttérbe szorulása csakis alapvetően egészséges légkör mellett képzelhető el a következő évtizedekben. Ez pedig szerintem úgy volna elérhető, ha a levéltárnak egyfelől továbbra is megfelelő számban lennének majd országos hírű, nemzetközi színvonalú történetkutató levéltáros munkatársai is, mégpedig olyanok, akik szükség esetén vonakodás nélkül szakítják ki magukat rövid időre a nem éppen hálás és nem is éppen magasrendű feladatok számára, amilyen egy-egy felajánlott irattömeg becslése, egy-egy még látszatérdeklődést sem igen mutató látogatócsoport vezetése vagy közismert tudnivalók közlése tájékoztatlan érdeklődőkkel. És, ha az elmélyült kutatómunkának ezek a művelői magától értetődőnek tartanák, hogy munkaidejüknek legalább 20-30 százalékát olyasmire kell fordítaniok – rendezésre, regesztázásra és hasonlókra –, ami ismét csak alacsonyabb rendű az ő konceptív tevékenységüknél, de aminek az elvégzését joggal várja el éppen intézményünkötől a mai tudomány és kultúrpolitikai szervezet.

A túlsó szárnyon álló tábor tagjainak arra kellene igyekezniök, hogy semmiképp se zárkózzanak be saját referenciájuk szűk korlátai közé. Ehhez mindenekelőtt elengedhetetlen, legalábbis a feudalizmus kori iratanyagban dolgozók számára, a kifogástalan nyelvi és paleográfiai felkészültség, amit a fiatalok itt nálunk menet közben is elsajátíthatnak. Azután az, hogy a szomszédos referenciákkal, továbbá a kutatóintézetek és egyetemi tanszékek illetékes szakértőivel való szoros kapcsolat útján, meg az osztályukon őrzött iratokra vonatkozó történeti irodalom rendszeres tanulmányozása segítségével próbáljanak szabadulni attól a napjainkban éppen nem ritka, rendkívül kényelmes, de teljesen perspektívátlan magatartástól, amely az iratokat csak önmagukban, együttesüket csupán a fondok rendszerében hajlandó látni, anélkül, hogy tartalmukat vagy éppenséggel a belőlük kirajzolható egykori életet csöppnyi figyelemre is méltatnák.

Székely Iván – Michael Friedewald – Murat Karaboga

Az európai közlevéltárak hozzáférhetősége II.

A jövő kihívásai

Az Európa Tanács (ET) megbízásából 2022–2023 folyamán végzett összeurópai vizsgálat feltárta és részletesen elemezte a levéltári hozzáférés jelenlegi gyakorlatát és értékelte, hogy az ET 2000-ben elfogadott, a levéltárak hozzáférhetőségének európai politikájáról szóló ajánlása mennyire épült be a levéltárak gyakorlatába az ET 46 tagállamában. Kétrészes tanulmányunk első részében¹ bemutattuk az európai közlevéltárak hozzáférhetőségének jelenlegi helyzetét a németországi Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research (Fraunhofer ISI) és a Blinken OSA Archivum kutatói által végzett vizsgálat alapján, ismertettük az országcsoportok és a hozzáférési mintázatok képzésének kutatói dilemmáit és közzétük 32 európai ország megfeleléségi indexét az Ajánlás előírásai tekintetében. Írásunk második részében az új és feltörekvő technológiák által támasztott kihívásokat és az erre adott válaszokat ismertetjük a levéltári hozzáférés terén vizsgálatunk adatai és a szakértői interjúk alapján.

Bevezetés

Az ET 2000-ben elfogadott R(2000)13 Ajánlása a levéltárak hozzáférhetőségének európai politikájáról² és a 2000-es évek elején az Ajánlás elvárásaival való megfeleléség feltárása céljából végzett első összeurópai vizsgálat³ óta jelentős változások mentek végbe a levéltárak életében elméleti és gyakorlati téren egyaránt. Az azóta történt fejlemények értelemszerűen nem szerepelhettek sem az Ajánlás rendelkezései, sem az akkori vizsgálat szempontjai között. Ugyanakkor az elmúlt két évtizedben bekövetkezett változások figyelembevétele nélkül a levéltári hozzáférés jelenlegi helyzetét elemző vizsgálat nem lehet teljes és megállapításainak érvényessége és gyakorlati alkalmazhatósága erősen megkérdőjelezhető lenne.

Ezért a kutatók a vizsgálat gerincét alkotó kérdőív külön fejezeteként olyan téma- és kérdéscsoportokat illesztettek be, amelyek az elmúlt húsz év fejleményeit, eredményeit és problémáit, és egyúttal a jövő kihívásait tükrözik a levéltári hozzáférés terén. Kérdéseinket⁴ – csakúgy, mint a vizsgálat többi részében – mindhárom célcsoport tagjainak

¹ Megjelent a Levéltári Szemle 2024. évi 3. számában.

² Recommendation, 2000.

³ Eredményeit és következtetéseit lásd Kecskemeti–Székely, 2005, 2007.

⁴ E tanulmány szerzői a vizsgálat vezető kutatói voltak, ez indokolja a többes szám első személy használatát.

(a közlevéltáraknak, a professzionális kutatóknak és a civil szféra levéltárhasználóinak) feltettük. A vizsgálat szerves részét képező szakértői interjúkra⁵ a válaszok rögzítése után került sor.

A bekövetkezett változásokban, illetve a prognosztizálható fejleményekben meghatározó szerepet játszott és játszik az információs-kommunikációs technológia fejlődése. A levéltári hozzáférés témakörében ez két nagy területen, a levéltárak működése és a levéltárhasználók elvárásai terén tapasztalható. Az első területet ugyancsak két nagy szegmensre oszthatjuk: az egyikbe azon új és rohamosan fejlődő technológiák és ezek alkalmazása tartozik, amelyek a levéltárak belső működését alakítják át, a másikba pedig azokat sorolhatjuk, amelyek a levéltár és a felhasználói közötti kapcsolatot, vagyis a levéltári hozzáférés közvetlen gyakorlatát befolyásolják.

Itt is hangsúlyozzuk, hogy a vizsgálat megállapításai az új fejlemények, a kihívások és az azokra adott válaszok terén – hasonlóan a vizsgálat egészéhez – nem az egyes országok vagy egyes közlevéltárak kritikai összehasonlítására, rangsorolására irányulnak, sokkal inkább a kihívások feltárására, elemzésére, a legjobb gyakorlatok bemutatására.

A digitalizálás helyzete és megítélése

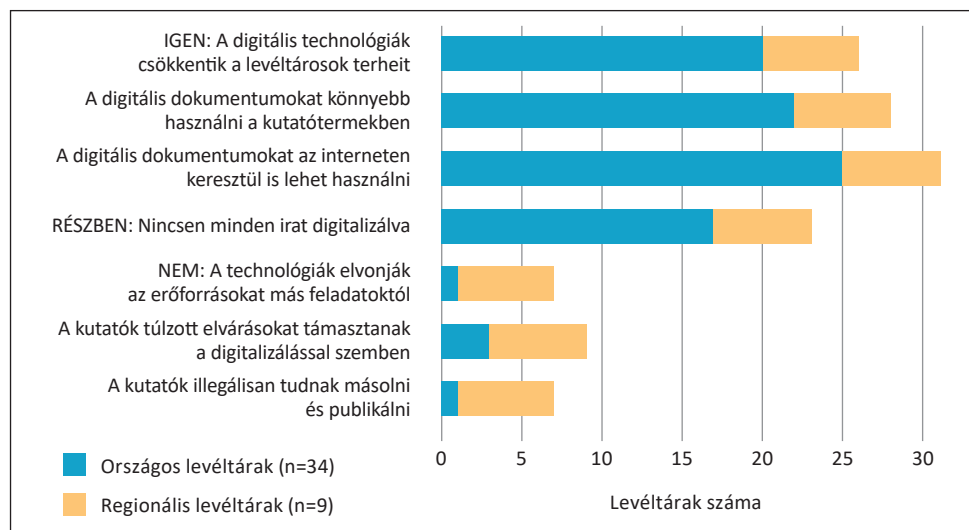
A digitalizáló berendezések elterjedésének, a digitális fájlok kezelésére, megosztására szolgáló programok szabványosodásának, a számítógépes tárhelykapacitás bővülésének és a felhőalapú tárolás olcsóbbá válásának és több más kapcsolódó tényezőnek köszönhetően az analóg formátumú (szöveges és audiovizuális) dokumentumok digitalizálása ma elterjedt gyakorlat a levéltárakban. Ezek az eredetileg analóg formátumú digitalizált dokumentumok adják a digitális dokumentumkezelés többségét jelenleg az európai közlevéltárakban. Az analóg dokumentumok digitalizálása azonban egyfelől erőforrás-igényes tevékenység, másfelől felvethetők alkalmazásával szembeni érvek is.

A 7. ábra szerint az európai közlevéltárak túlnyomó része a digitalizálás előnyös oldalát értékeli. A kérdés arra irányult, hogy a válaszadó levéltár megítélése szerint a digitalizálás hogyan befolyásolta a jogszerű levéltári hozzáférés helyzetét. A felkínált válaszlehetőségek között voltak előnyöket hangsúlyozók, volt részleges előnyökre utalók és voltak lehetséges negatív következményeket felvetők.

A levéltárak 73%-a a digitalizálás pozitív hatásának ítéli azt, hogy a digitalizált dokumentumok az interneten keresztül hozzáférhetővé tehetők. Hasonlóan nagy számban vannak azok az intézmények, amelyek az előnyös hatások közé sorolják azt, hogy a digitalizált dokumentumok közvetlenül elérhetők a kutatótermekben elhelyezett berendezéseken, így nincs szükség az eredeti iratnak a raktárból (esetenként külső raktárból) való kikeresésére és a kutatóterembe szállítására, majd visszavételére, visszaszállítására. (A kutatótermi online hozzáférés nem azonos az interneten bárki számára való hozzá-

⁵ A szakértői interjúinkat nem önálló kutatási ambíciókkal végeztük: célunk egyfelől empirikus eredményeink validálása, másfelől elemzési szempontjaink bővítése, következtetéseink értékelése, prioritásaink kialakítása volt.

7. A digitalizálás megítélése az európai közlevéltárak szerint

férhetővé tétel.) Ezzel összefüggésben a többség az előnyök közé sorolta a levéltárak terheinek csökkenését. A levéltárak körülbelül fele azonban az előnyöket korlátozó tényezőnek tartja azt, hogy az iratoknak csak egy része – jellemzően kis része – van digitalizálva.

Figyelemre méltó, hogy a digitalizálás potenciálisan negatív hatásait főként a regionális vagy helyi levéltárak látják (bár a teljes mintához képest csekély arányban). A felkínált válaszlehetőségek között szerepelt a digitalizálás azon hatása, hogy elvonja az erőforrásokat más, fontosabb feladatoktól, a kutatók túlzott elvárásainak felkeltése, illetve az a megnövekedett lehetőség, hogy a kutatók illegálisan másolják és publikálják a dokumentumokat. Ez a véleménymintázat feltehetőleg összefüggésben van a helyi és regionális levéltárak általában kevesebb rendelkezésre álló erőforrásával, beleértve a szakképzett munkatársi gárdát is.

A digitalizálás irat- és adattömege prioritások meghatározását teszi szükségessé az iratok fontossága és a kutatói érdeklődés alapján. A Német Szövetségi Levéltár például prioritásnak tekinti a nemzetiszocialista időszak dokumentumainak digitalizálását a fokozott kutatói érdeklődés miatt,⁶ Hollandiában pedig a digitalizálás fókuszja a gyarmati múlttal kapcsolatos dokumentumokra esik.⁷ Ez a tevékenység nagyban hozzájárul egy-egy dokumentumkorpusz teljes körű digitalizálásához és kutathatóvá tételéhez, egyben a megnövekedett kutatói igények kiszolgálásához. Mindazonáltal e prioritások veszélyeztetik a kevésbé népszerű, kutatók által kevésbé kutatott dokumentumok digitalizálását, amelyek a prioritási lista aljára kerülhetnek, és így esélyük sem lehet arra, hogy

⁶ Andrea Hänger interjúja, 2023. február 7.

⁷ Charles Jeurgens interjúja, 2023. január 26.

szélesebb körben ismertté és kutatottá váljanak. Ezt a hatást ellensúlyozza sok levéltár azon gyakorlata, hogy kutatói igényre is digitalizál soron kívül (amennyiben a kért dokumentum még nem áll rendelkezésre digitális formátumban), és ez a gyakorlat kiegészíti a hosszú távra tervezett digitalizálási munkafolyamatokat.

Papíralapú és audiovizuális dokumentumok digitalizálása

Az elmúlt években Európa közlevéltáraiban jelentős digitalizálási projektek zajlottak állományvédelmi és hozzáférési prioritások alapján. Az archívumokban őrzött hatalmas mennyiségű papíralapú anyagnak azonban így is csak egy kis részét digitalizálták eddig (IV. táblázat). A kérdésre válaszoló intézmények 56%-a (18 országos és 5 regionális vagy helyi levéltár) nyilatkozott úgy, hogy papíralapú állományának mindössze 0–5%-át digitalizálta eddig, további 34%-a (10 országos és 4 regionális vagy helyi levéltár) jelezte, hogy 5% és 15% közé esik digitalizált irataik mennyisége. 15–25% közötti értékről egyik levéltár sem számolt be; egy országos levéltár 25–50% közötti arányt jelzett, a digitalizálásban élen járó levéltárak közül viszont két országos és egy regionális/helyi levéltár 50% feletti digitalizált arányt jelentett.

IV. Papíralapú iratok digitalizálása

	<5%	5–15%	15–25%	25–50%	>50%	N.A.	n
Országos levéltárak	18	10		1	2	13	31
	58%	32%		3%	6%		
Regionális és helyi levéltárak	5	4			1	14	10
	50%	40%			10%		

Az analóg formátumú audiovizuális dokumentumok (fényképek, celluloid filmek, analóg videófelvételek) digitalizálása sajátos, dokumentumtípustól függő technológiát igényel. Ugyanakkor a dokumentumok hordozóinak romlandósága egyes esetekben nemcsak a hozzáférés elősegítése, hanem a dokumentumok olvashatóságának megmentése miatt is sürgetővé teszi a digitalizálásukat.

Némileg alacsonyabb válaszarány mellett⁸ a nemzeti levéltárak több mint kétharmada és a regionális/helyi levéltárak fele nyilatkozott arról, hogy ilyen állományuk digitalizálása a 0–5% tartományban van, ehhez járul további 5 nemzeti és 3 regionális/helyi levéltár, amelyek az 5–15% közötti tartományban jelezték analóg formátumú audiovizuális állományuk digitalizálását. Egyetlen nemzeti levéltár számolt be arról, hogy ilyen állományuk több mint 50%-át digitalizálták. (V. táblázat)

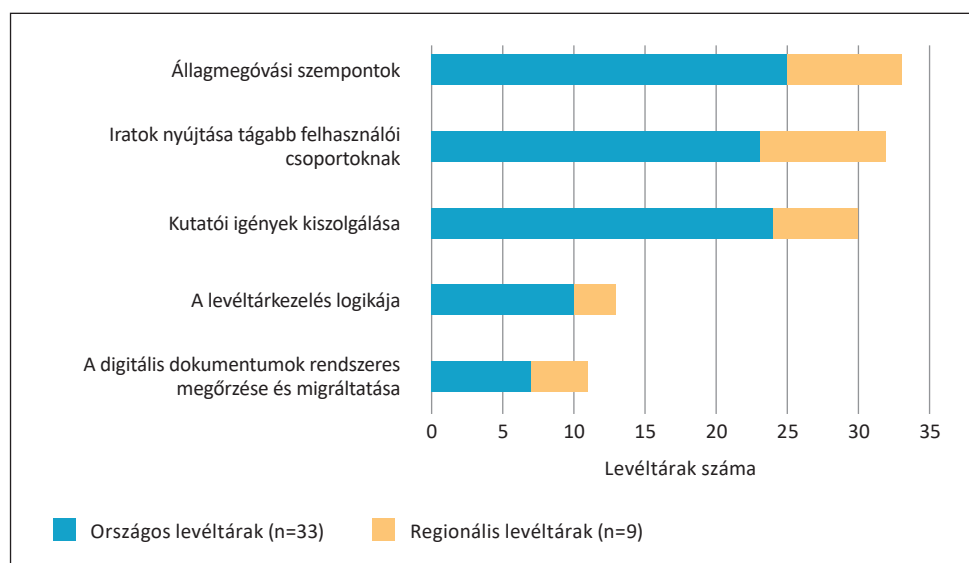
⁸ A nem-válaszolás okaira ez a vizsgálat nem tért ki, és a kutatók pedig az adatok kendőzetlen megadása érdekében – egyúttal összhangban az ET elvárásaival – anonimitást ígértek a vizsgálatban részt vevő levéltáraknak. A nem-válaszolás azonban következtetni enged arra, hogy a megkeresett levéltárak vagy nem tartották magukra nézve relevánsnak a kérdést, vagy nem volt mit jelenteniük (például nem digitalizálnak analóg formátumú audiovizuális dokumentumokat jelentős számban).

V. Analóg audiovizuális dokumentumok digitalizálása

	<5%	5–15%	15–25%	25–50%	>50%	N.A.	n
Országos levéltárak	20	5	1	2	1	15	29
	69%	17%	3%	7%	3%		
Regionális és helyi levéltárak	5	3		2	1	14	10
	50%	30%		20%			

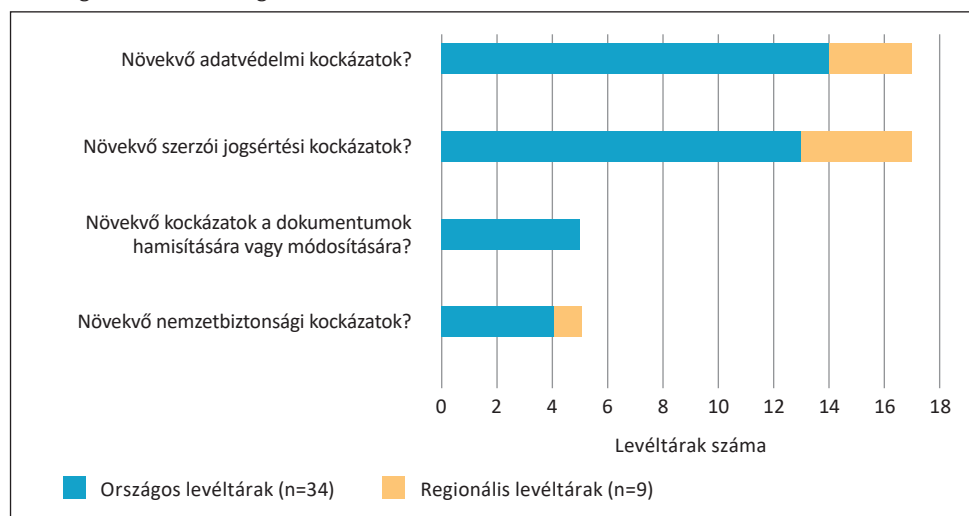
A vizsgálat kitért arra a kérdésre is, hogy a digitalizálást milyen prioritások alapján végzik a levéltárak. Többségük három szempontot nevezett meg a felkínált lehetőségek közül: állagmegóvás (81%), a levéltárhasználók körének bővítése (79%) és a közvetlen kutatói igények kielégítése (74%). Csupán szűk egyharmad jelölte meg a levéltárak belső munkafolyamatainak javítását és egynegyed a hosszú távú megőrzés és migrálás szempontjait. (8. ábra)

8. A digitalizálás prioritási szempontjai

A digitalizálásnak nemcsak előnyei, hanem kockázatai is lehetnek. Ebben a kérdésben a válaszadó levéltárak 42%-a az adatvédelmi kockázatokat említette, ugyanennyien hivatkoztak a copyright szabályok megsértésének kockázataira. A dokumentumok digitalizálásának és digitális hozzáférhetőségének nemzetbiztonsági kockázatait csupán a levéltárak 12%-a számára relevánsnak és ugyanilyen arányban tartják kockázatosnak az iratok módosításának, hamisításának lehetőségeit. (9. ábra)

9. A digitalizálás lehetséges kockázatai

Elektronikus iratok

Az eleve elektronikus formátumban keletkezett dokumentumok, mint például a számítógépes iratkezelés dokumentumai, a számítógépes adatbázisok, elektronikus levelek vagy az efemerális (pillanatnyi) üzenetváltások dokumentumai (beleértve a közösségi hálózatokon folyó tömeges üzenetváltást) levéltári bevételezésének, feldolgozásának, hosszú távú megőrzésének és hozzáférhetővé tételének számos nehézsége és megoldatlan problémája van. Mint ismeretes, ezek a dokumentumtípusok a technológiai fejlődés következtében a legutóbbi évtizedekben jelentek meg és terjedtek el, s kezelésük jelentős feladatot ró a levéltárakra.

Az eleve digitális (*born-digital*) dokumentumok aránya egyelőre alacsony a levéltárak állományában. A szöveges dokumentumok esetében a kérdésre válaszoló összesen 42 levéltár (32 nemzeti, 10 regionális/helyi) túlnyomó többségének (86%) esetében az ilyen dokumentumok aránya kevesebb mint 5% a levéltárak állományában. Azonban egy nemzeti és egy regionális/helyi levéltár iratállományának több mint 50%-a eleve digitális formátumú az érintett intézmények által adott információ szerint.

Hasonló a helyzet az eleve digitális formátumú audiovizuális dokumentumok esetében. Erre a kérdésre 40 (30 nemzeti és 10 regionális vagy helyi) levéltár adott értékelhető választ: kétharmaduk esetében az ilyen dokumentumok aránya nem éri el az 5%-ot audiovizuális állományukban. További 9 levéltárban ez az arány az 5–15%-os tartományba esik, két levéltár esetében pedig 15% és 25% közé. Két nemzeti levéltár azonban audiovizuális állományának több mint felét eleve digitális formátumúnak jelölte.

Itt is azt láthatjuk tehát, hogy csupán néhány éllovas levéltár képes jelentős mennyiségű digitalizált vagy eleve digitális formátumú dokumentumot kezelni az ET 46 tagállamából.

A felhasználók bevonása

A digitális dokumentumok és az internet mint platform elérhetősége új lehetőségeket teremtett a levéltárak és más emlékeztető intézmények számára. Az egyik új lehetőség – amelyet részvételi levéltárnak is neveznek – a felhasználók bevonása a levéltári anyag leírásába.⁹ A fényképek indexelése, leírása vagy beazonosítása mellett számos más módszer is alkalmaznak a levéltárak felhasználóik interaktív bevonására. Ezek a módszerek fontos hozzáadott értéket eredményezhetnek mind a levéltári állomány gazdagításában, mind az intézménnyel való együttműködés iránt elkötelezett közösség kialakításában és fenntartásában. Két ilyen példa, mindkettő a Blinken OSA Archivumból: az első, a Csillagos Házak projekt¹⁰ a levéltári forrásokat és a „civil tudományt” köti össze. A holokauszt egy szinte elfeledett fejezetének emlékére, amikor Budapest zsidó lakosságát a deportálás előkészületeként sárga csillaggal megjelölt bérházakba kényszerítették, a Blinken OSA Archivum interaktív honlapot hozott létre Budapest térképével, amelyet számos dokumentummal, köztük a témára vonatkozó rendeletekkel, a házak listájával, kronológiával, szöszedettel, visszaemlékezésekkel, valamint a házak archív és korabeli fotóival egészítettek ki, ahová a túlélők, családtagok és mások további fotókat és személyes emlékeket tölthetnek fel. A második példa a Párhuzamos Archivum (jelenleg újrakezdet alatt álló) web 2.0-s oldal, ahová a Blinken OSA Archivum kutatói feltölthetik az általuk vizsgált dokumentumokat, a kutatótársak pedig kommentálhatják, megoszthatják és kiegészíthetik ezeket a levéltári forrásokat, így gazdagítva a dokumentumok kontextusát.

A vizsgálatunkban részt vevő levéltárakat megkérdeztük, hogy bevonják-e felhasználóik közösségét levéltári dokumentumok leírásába és/vagy megjegyzésekkel ellátásába (*crowdsourcing*). A válaszok szerint a felhasználók bevonásának ilyen formáit a nemzeti levéltárak közel egynegyede, a regionális/helyi levéltárak egyharmada alkalmazza. Ennek számos formáját említették: a legnépszerűbbek közé tartozott az anyakönyvek és más kézírásos dokumentumok átírása, valamint fényképek tartalmi leírása. Egyes esetekben a levéltárak különösen motivált önkéntesek, például amatőr családfakutatók munkájára támaszkodnak, más esetekben együttműködnek hasonló projektekkal, például a Wikimedia keretében.

Távoli hozzáférés

A digitalizált, illetve eleve digitális formátumban keletkezett dokumentumok kutatótermi hozzáférhetősége a kutatóteremben elhelyezett monitorokon, avagy a kutató saját hordozható számítógépén, belső wifi hálózatra csatlakozással, technológiai szempontból megkönnyíti a hozzáférés biztosítását a fizikailag távol lévő kutatók számára is. Ennek legegyszerűbb formája a dokumentumok hozzáférhetővé tétele a levéltár weboldalán.

⁹ Ridge, 2014; Benoit–Eveleigh, 2019.

¹⁰ <https://www.csillagoshazak.hu/>

Amennyiben fokozott kutatói-felhasználói érdeklődés mutatkozik az így hozzáférhetővé tett dokumentumok iránt, ez megfelelő szerverkapacitást igényel a levéltár oldaláról, amely képes kiszolgálni az egyidejű többes felhasználói igényeket. Az igények mérséklése megvalósítható a weboldal jelszóval védett, esetleg fizetős kialakításával, de ezek a megoldások nyilvánvalóan ellentétesek az Ajánlás szellemével és rendelkezéseivel, vagy legalábbis megkérdőjelezhetők.

A levéltári iratok hozzáférhetősége – mint ahogy a nyilvánosság és titkosság viszonya általában is – nem bináris (azaz vagy bárki számára, bármilyen célra hozzáférhetők vagy senki számára sem hozzáférhetők): vannak olyan iratok, amelyek csak személyre szóló engedély birtokában, bizonyos feltételek fennállása esetén, avagy csak kontrollált körülmények között kutathatók. Ilyen kontrollált kutatási körülményeket biztosít a kutatóterem a digitális dokumentumok esetében is, ahol csak a kutatótermi levéltáros jelenlétében, a másolást megakadályozó technikai megoldásokkal¹¹ hozzáférhetők az ilyen dokumentumok.

A korlátozások tipikus és egyben legitim indoka a személyes adatok védelme, illetve a copyright. Az ilyen korlátozásokkal hozzáférhető digitális formátumú dokumentumok nem tölthetők fel a levéltár nyílt hozzáférésű weboldalára, azonban kutatótermi jelenletre korlátozott kutatásuk aránytalan terhet róna a fizikailag távol lévő kutatókra. E probléma kézenfekvő megoldása olyan távoli (internetes) hozzáférés biztosítása, amely csak regisztrált kutatóknak, az illetéktelen hozzáférést megakadályozó (többtényezős) azonosítással, szükség esetén a kutatói felelősség online elfogadásával nyújt hozzáférést a kutatni kívánt iratokhoz. Az ilyen rendszerek naplózzák a kutatók tevékenységét, akik egyértelmű felelősséget vállalnak a távoli hozzáférés használatáért. A közvetlen másolhatóság egyes dokumentumtípusoknál letiltható (de a képernyőképek készítése nem), azokon digitális vízjel helyezhető el, mindez azonban inkább utólagos számonkérhetőséget jelent.¹²

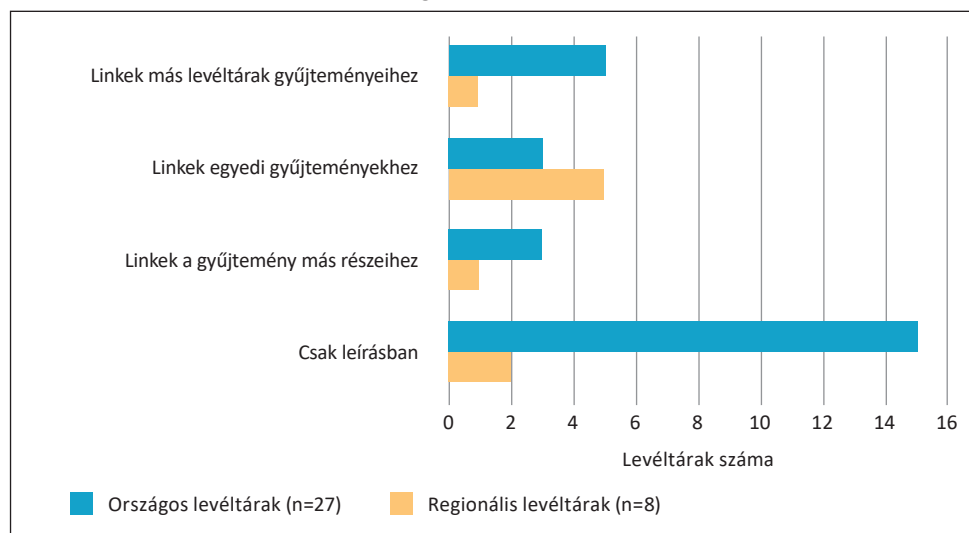
A távoli hozzáférés biztosításának számos formája és fokozata van, némelyik létrehozása jelentős erőforrásokat és szakértelmet igényel. Ma alapvető elvárás a levéltári katalógusok, segédletek online hozzáférhetősége a levéltár internetes honlapján, hogy a kutatóknak ne kelljen csupán azért meglátogatniuk a levéltárat, hogy eldöntsék, van-e az állományukban őket érdeklő irat. Kérdés azonban, hogy az online segédlet tartalmaz-e kereszthivatkozásokat vagy közvetlen linkeket a digitális dokumentumokhoz, esetleg linkeket más levéltári intézmények segédleteihez, a kutatók további tájékoztatását elősegítendő.

¹¹ A levéltárnak tudomásul kell vennie, hogy az illegális másolást technikailag csak megnehezíteni lehet, teljesen megakadályozni nem. A megnehezítést szolgálja az USB csatlakozók letiltása, a digitális fájlok képként (és nem szöveggént) való megjelenítése, azonban a kutatók a telefonjukkal vagy mikrokameráikkal képernyőképeket tudnak készíteni, amelyeket szövegfelismerő programokkal szöveggé alakíthatnak.

¹² A Blinken OSA Archívum ilyen „virtuális kutatótermet” hozott létre a Covid-járvány idején, amikor az intézmény fizikailag nem volt látogatható, és működteti azóta is a helyszíni kutatás kiegészítéseként.

A vizsgálat e részében közreműködő 27 nemzeti és 8 regionális/helyi levéltár 93%-a kínál online hozzáférést katalógusaihoz, segédleteihez, ez a szolgáltatás tehát általánosnak tekinthető az európai levéltáraknál. Azonban csak a nemzeti levéltárak 59%-a kínál a dokumentum megnevezésén és törzsszámán túlmenően online elérhető leírást a fondokról, sorozatokról vagy akár egyedi dokumentumokról, és csak 11% tartalmaz közvetlen linket a digitális formátumú dokumentumokhoz. (10. ábra) Ez utóbbi arány magasabb a regionális/helyi levéltárak esetében, de a kis elemszám miatt nem tekinthető reprezentatív adatnak.

10. Kereszthivatkozások az online katalógusokban

Ha egy levéltár online hozzáférést kínál digitális formátumú dokumentumaihoz – ez értelemszerűen a levéltárak szűkebb csoportjára igaz –, akkor az Ajánlás rendelkezései szerint ennek ingyenesnek kell lennie. Bár az Ajánlás születésekor a digitális formátumú dokumentumok online hozzáférhetősége nem volt releváns szempont, ma már az ilyen hozzáférésre is vonatkoztatható annak az a rendelkezése, hogy a levéltári dokumentumokhoz való hozzáférésért nem számíthatók fel díjak. Az Ajánlás állásfoglalása szerint díj számítható fel értéknövelt szolgáltatások vagy speciális technikai eszközök igénybevételéért (6. cikk), de ma az internetes hozzáférés biztosítása önmagában nem igényel speciális technikai eszköznek minősülő berendezéseket.

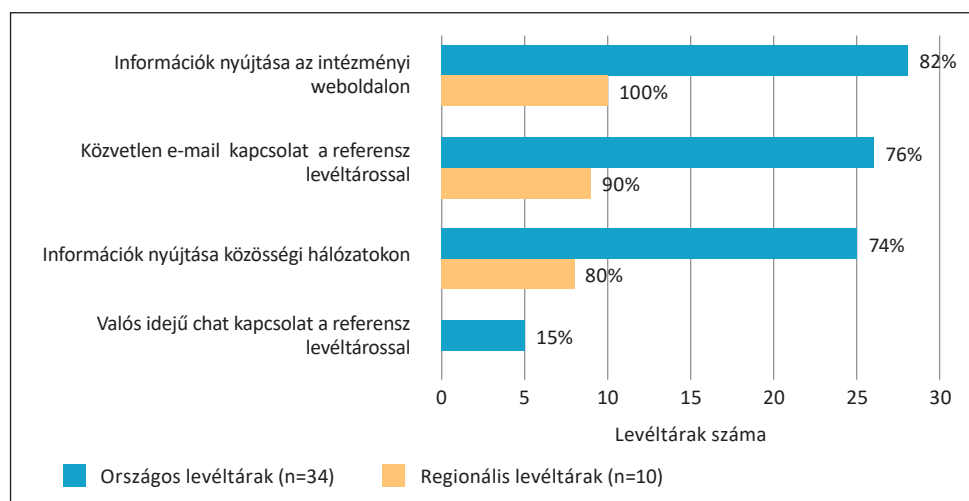
Az online hozzáférést kínáló levéltárak többsége ingyenesen bocsátja a felhasználók rendelkezésére digitális formátumú dokumentumainak összességét. Más levéltárak egyes gyűjteményeket vagy sorozatokat tesznek ingyen hozzáférhetővé az interneten, néhány intézmény pedig csak a gyűjtemények, sorozatok válogatott mintáit. Ez utóbbi két kategóriában azonban a közzétett adatok elsősorban nem az ingyenesség fokmérőit, hanem a digitalizálás jelenlegi állapotát mutatják.

Távkapcsolat a levéltárral

A digitális vagy digitalizált dokumentumok távoli hozzáférhetősége nem merül ki a segédletek távoli böngészésében, a szabadon hozzáférhető dokumentumok olvasásában vagy letöltésében, avagy a regisztrációt igénylő kapcsolat megteremtésében – ezek a levéltáros közvetlen közreműködése nélkül is megvalósítható, „egyirányú” szolgáltatások. Amennyiben azonban a távoli hozzáférést igénybe vevő felhasználónak¹³ szüksége van a kutatószolgálati levéltáros szakértelmére, avagy kérdése van a regisztrációval vagy egyes dokumentumok kutathatóságával kapcsolatban, kétoldalú kommunikációs csatornát kell használnia.

A 11. ábrán nyomon követhető, hogy a vizsgálat szerint a legelterjedtebb online kommunikációs csatorna a levéltárak weboldala, ami egyirányú aszinkron kapcsolatot nyújt a felhasználóknak és potenciális felhasználóknak. Ezt a lehetőséget a nemzeti levéltárak 85%-a, a regionális és helyi levéltáraknak pedig mindegyike kiaknázza. A kutatószolgálatlalt folytatott közvetlen e-mail kommunikáció kétirányú, privát aszinkron kapcsolatot nyújt, és a levéltárak túlnyomó többsége fel is kínálja ezt a lehetőséget a felhasználókkal való kapcsolattartásban. Népszerű a közösségi hálózatokon folytatott kommunikáció is, amely regisztrált felhasználók és a levéltár tágabb közönsége számára kínált programjai iránt érdeklődő látogatók számára nyújt információkat, visszajelzési lehetőséggel. Közvetlen, valós idejű kapcsolatot a referens levéltárossal folytatott chat nyújthat, ezt a lehetőséget viszont csak néhány nemzeti levéltár kínálja fel a felhasználóknak.

11. Online kommunikációs csatornák elterjedtsége

¹³ Azért felhasználót és nem kutatót említünk, mert éppen az online hozzáférés járul hozzá méginkább a levéltári kutatás lehetőségeinek társadalmasításához, amihez nincs szükség kutatási engedélyre, tudományos fokozatra, kutatói státuszra.

A jelen és a jövő kihívásai a levéltárak hozzáférhetőségében

Tanulmányunk első részében bemutattuk, hogy európai szinten a levéltári hozzáférés helyzete az elmúlt két évtizedben jelentősen javult, azonban néhány olyan, az ET ajánlásával ellentétes gyakorlat fennmaradt, elsősorban kontinensünk keleti felében, amely a gyakorlatban és az elvek szintjén is gátolja a demokratikus információk jogok érvényesülését ezen a sajátos területen. Ezek megszüntetése részben szabályozási feladat, részben a levéltári kultúra, az igazgatási hagyományok, tágabb értelemben az állam és állampolgár viszonyának megváltozását igényli.

E helyütt a kihívások másik nagy területét, a technológiai fejlődés által indukált változások néhány belátható hatását tekintjük át röviden, szakértői interjúink és a szakirodalom alapján.

Egyes levéltári szakértők, mint Lise Jaillant vagy Andreas Fickers arról panaszkodnak, hogy az eleve digitális és a digitalizált iratokról szóló vitákat főként a levéltártudomány művelői vezetik, míg a szociológusok és a felhasználók képviselői hallgatnak.¹⁴ Emiatt az elmúlt években a hangsúly az iratok megőrzésére és kevésbé a digitális archívumokhoz való hozzáférésre helyeződött.

A levéltárak már az értékelés és kiválasztás szakaszában azzal a dilemmával szembesülnek, hogy mindent megőrizzenek-e, mert a tárhely egyre olcsóbb, és még a látszólag legjelentéktelenebb iratok és adatok is szolgálhatják egy jövőbeli kutató érdeklődését – vagy meg kell-e próbálniuk megítélni a ma rendelkezésre álló összes adat és irat jelenlegi és jövőbeli értékét, s csak az értékesnek ítélteteket megőrizni? Természetesen, amit nem őriznek meg, az a jövőben nem lesz hozzáférhető. Ezen túlmenően, az egyre növekvő globális információs infrastruktúra, különösen az internetalapú szolgáltatások azt sugallják, hogy a nem túl távoli jövőben minden információ örökre megőrződik és bárhol és bármikor hozzáférhető lesz.¹⁵ A legradikálisabb felvetés egyenesen megkérdőjelezi a levéltárak létjogosultságát, mint az iratok és adatok, általánosságban az emlékezet megőrzésének dedikált intézménytípusát. Székely Iván¹⁶ hat érvet sorol fel ennek az álláspontnak a cáfolatára: a szervezeti tradíciók és a levéltárak beágyazottsága a társadalom kulturális szövetébe, az adatok és iratok perzisztens (tartós, maradandó) funkciójának biztosítása, a fizikai eredeti példányok megőrzésének feladata, a történeti és információtechnológiai kontextus megőrzésének fontossága, a dokumentumformátumok migráltatásának hosszú távú feladata, valamint a levéltárak intézményi felelőssége – amihez hozzátehetünk egy hetediket is, a levéltárak közösségképző erejét, ami a digitális környezetben is érvényesül.

Más radikális elképzelések szerint (személyes adatok és az azokat tartalmazó iratok esetén) minden adatnak legyen „lejárat ideje”, ami ugyan szükség esetén bármikor

¹⁴ Jaillant, 2022: 419., Fickers-interjú, 2023. január 20.

¹⁵ Ennek az elképzelésnek a korai apostolai Bell és Gemmel (2009) voltak.

¹⁶ Lásd: Székely, 2017.

meghosszabbítható, de a leteltével az adat automatikusan törlődjön.¹⁷ Racionálisabb becslések szerint a képződő digitális formátumú dokumentumok akár 20%-ának megőrzése is szükséges lehet, szemben az analóg formátumú iratok eddigi 5%-ával. A megőrzés természetesen csak az egyik feltétele a jövőbeli hozzáférésnek.¹⁸

Vizsgálatunk tanulságai szerint a levéltári hozzáférés egyik legnagyobb gátja az adatvédelmi szabályok megsértésétől való félelem (ez természetesen a személyes adatokat tartalmazó iratok védelmi időn belüli hozzáférésére vonatkozik). Az Európai Unió adatvédelmi rendelete, a GDPR célja szerint nem a levéltárak és más emlékezetőrző intézmények munkájának korlátozására irányul elsősorban, hanem a nagy internetes szolgáltatók, közösségi hálózatok szinte korlátlan adathasználatának korlátozására. Ezzel együtt a levéltárakat is érinti a szabályozás, és bár léteznek szektorspecifikus iránymutatások,¹⁹ a levéltárak egyszerű, konkrét esetekben alkalmazható gyakorlati szabályokat igényelnének. A bizonytalanság gyakran teljes digitális gyűjtemények kutatás előli elzárását eredményezi.²⁰ Hasonló korlátozást eredményeznek azok az esetek, amikor a copyright tulajdonos kilitének kiderítése túlságosan időigényes lenne a levéltár megítélése szerint, és ezért inkább nem teszik kutathatóvá az iratokat.

A digitálisan szanitizált²¹ (vagy analóg formában szanitizált és azt követően digitalizált) dokumentumok látszólag elvesztik az érintett személyekkel való kapcsolatba hozhatóságukat. Azonban az ilyen dokumentumok együttes vizsgálata, avagy a mesterséges intelligencia eszközeivel való elemzése lehetővé teszi az önmagukban személyes mivoltuktól megfosztott dokumentumokban szereplő személyek újraazonosítását.

A mesterséges intelligencia és a gépi tanulás levéltári alkalmazásához – mint számos más területen is – nagy várakozások fűződnek. Colavizza és munkatársai²² hat év angol nyelvű szakirodalmát és 53 releváns publikációját elemezték a mesterséges intelligencia és a levéltárak metszetében. Az *AI and Society* folyóirat is tematikus blokkot szentelt ennek a metszetnek, A mesterséges intelligencia használata a levéltárban címmel.²³ Két fő területet kell kiemelniünk az elemzésből a digitális adatok és iratok hozzáférhetősége terén, amelyek fontosságát interjúalanyaink is megerősítették:

- (a) A mesterséges intelligencia (MI) eszközök segítségével automatizálható a metaadatok létrehozása, különösen a nagy, strukturálatlan gyűjtemények esetében, ami

¹⁷ Mayer-Schönberger, 2011.

¹⁸ Convery, 2014: 159.; Moss–Gollins, 2017: 7.

¹⁹ Lásd az European Archives Group iránymutatását (EAG 2018).

²⁰ Jaillant Ian McEwan író elektronikus levelezését hozza példának, amely 2014-ben került levéltárba (Jaillant, 2022: 420f), lásd erről a kérdésről szóló előadását az évenkénti CPDP konferencián 2024-ben: <https://www.youtube.com/watch?v=J27TpDoEOGQ> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)

²¹ A szanitizálás célja – a papíralapú iratok esetében alkalmazott kitakarás, kifestés mintájára – a digitális iratok esetében is az, hogy a törölt adatok semmilyen ismert technológiával ne legyenek visszaállíthatók. Természetesen a szanitizálást a levéltár csak iratmásolatokon hajthatja végre, az eredeti példányok változatlan megőrzése mellett.

²² Colavizza et al., 2022.

²³ AI & Society, 2013, valamint egy további, előkészítés alatt álló különszám: <https://link.springer.com/journal/146/updates/26671434>

a dokumentumok tartalmának rögzítését, durva osztályozását és rendszerezését kínálja. Itt azonban figyelembe kell venni az algoritmikus torzítás veszélyét, mivel az MI megtanulja az adatokban rejlő torzításokat: például, ha a gyarmati korszakból származó dokumentumokat osztályoznak, akkor fennáll annak a veszélye, hogy az európai gyarmati terminológiát és a rasszista sztereotípiákat reprodukálják.²⁴

- (b) A gépi tanulás algoritmusai képesek lehetnek az érzékeny információkat tartalmazó dokumentumok felismerésére, amelyek manuális átnézése időigényes feladat. Tekintettel azonban arra, hogy a gépi felismerés csak valószínűségeken alapul, a dokumentumok hozzáférhetővé tétele előtt további ellenőrzés válhat szükségessé. Ezek az algoritmusok segíthetnek továbbá a digitális dokumentumok elemzésében, arcok, épületek vagy mintázatok azonosításában,²⁵ és ezzel mind a levéltár munkáját, mind a felhasználó hozzáférését javíthatják.

Nemcsak a levéltár, hanem a felhasználó is alkalmazhat MI eszközöket a digitálisan elérhetővé tett dokumentumok online megtalálására, szelektálására, elemzésére. Ezek a lehetőségek vitathatatlanul növelik a kutatás hatékonyságát, de megkérdőjelezhetővé teszik a felhasználó önálló munkáját, különösen az oktatásban. További mellékhatása az ilyen módszerek alkalmazásának az, hogy tovább növelik a hagyományos keresőgép keresés azon tulajdonságát, hogy a találatok tömege elfedheti a levéltári intézmény kilétét, felelősségét, a talált dokumentum a felhasználó szemében egyszerűen csak „fent van az interneten”.

Zárszó

Az ET által kezdeményezett új összeurópai vizsgálat világossá tette, hogy a több mint két évtizedes R(2000)13 Ajánlás a levéltárak hozzáférhetőségének európai politikájáról nem tér ki és nem is térhetett ki azokra a specifikus körülményekre, amelyek a technológia fejlődésével váltak azóta a levéltári hozzáférés gyakorlatává. Ezt felismerve, már a vizsgálat tervezésénél olyan új kérdésblokkokat foglalmaztunk meg mindhárom célcsoport számára, amelyek nem szerepeltek az Ajánlás elvárásainak megvalósulását elemző első összeurópai vizsgálatban, de a levéltári hozzáférés korszerű gyakorlatának jelenét és jövőjét célozzák.

Az ET kulturális főigazgatósága jelenleg vizsgálja ajánlásainak implementálási szintjét, és a vitákban felmerült az ajánlások modernizálásának kérdése is. Ezért javaslatokat foglalmaztunk meg az Ajánlás esetleges revíziójával, kiegészítésével kapcsolatban, leszögezve egyúttal, hogy annak alapvető elvei nem veszítettek relevanciájukból. Rámutatunk, hogy a levéltárak hozzáférhetősége, hasonlóan az információszabadsághoz vagy a közérdekű adatok nyilvánosságának bármilyen formájához, nem egy elérendő ideális állapot, hanem egy folyamat, amelyben a mindig változó technológiai, szabályozási és társadalmi körülmények között kell megfelelni a hozzáférhetőség elveinek.

²⁴ Luthra et al., 2023.; Jeurgens-interjú.

²⁵ Decker et al., 2022.

Kiemeltük, hogy az ET aktív szerepet játszhatna a példaértékű nemzetközi esetjog és egyéb nemzetközi jogi dokumentumok kidolgozásában, amelyek világos és gyakorlati útmutatóként szolgálhatnának a levéltári intézmények számára abban, hogy hogyan harmonizálják a közérdekű információk és a történeti értékű iratok megismeréséhez való jogot a személyes adatok védelméhez való, illetve az információs önrendelkezési joggal. A harmonizációt nem értelmezhetjük a hagyományos alkumodell keretében, amelyben egy jog vagy igény csak egy másik jog vagy igény rovására valósítható meg, mint egy virtuális nulla végösszegű játékban: itt mind a hozzáférés, mind a védelem alapvető jog, és a levéltáraknak olyan gyakorlati megoldásokra kell törekedniük, ahol mindkét jog a lehető legmagasabb szinten valósul meg.

Javasoltuk, hogy egy esetlegesen megújított Ajánlás térjen ki az új és feltörekvő, bevezetés előtt álló (*emerging technologies*) információs technológiák alkalmazására a digitalizálásban, valamint a levéltári állományokhoz való helyszíni és távoli hozzáférés biztosításában, figyelembe véve a felhasználók jelenlegi és jövőbeli végberendezéseinek és széles körben elterjedt alkalmazásainak körét; térjen ki a szervezetek közötti együttműködés fontosságára, tekintettel az emlékezetörző intézmények, információs rendszereik, valamint az e területen érvényes de facto és de jure szabványok összefüggéseire; a hagyományos közlevéltárak és az új típusú levéltárak, mint például a közösségi levéltárak és a posztkusztodiális (*postcustodial*) levéltárak²⁶ társadalmi szerepére és együttműködési lehetőségeire; valamint a levéltárak ismeretterjesztő tevékenységének bővítésére annak érdekében, hogy új felhasználói csoportokat vonzzanak és ösztönözzék őket a levéltári gyűjtemények használatára, innovatív módszerekkel is.

Hivatkozások

- AI & Society, 2013 = AI & Society, 2013. 37. évf., 3. sz. <https://link.springer.com/journal/146/volumes-and-issues/37-3> (A letöltés ideje: 2024. október 4.)
- Bell–Gemmell, 2009 = Bell, Gordon C. – Gemmell, Jim: Total recall: how the E-memory revolution will change everything. New York, 2009.
- Benoit–Eveleigh, 2019 = Benoit, Edward III – Alexandra Eveleigh: Participatory Archives: Theory and Practice. London, 2019.
- Colavizza, Giovanni et al., 2022 = Colavizza, Giovanni – Blanke, Tobias – Jeugens, Charles – Noordegraaf, Julia: Archives and AI: an overview of current debates and future perspectives. *Journal on Computing and Cultural Heritage*, 2022. 1. sz. 1–15. <https://doi.org/10.1145/3479010> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)
- Convery, 2017 = Convery, Nicole: From reactive to proactive appraisal. *Archives and Manuscripts*, 2014. 2. sz. 158–160. <https://doi.org/10.1080/01576895.2014.911676> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)

²⁶ Az elképzelés lényege, hogy az iratok a keletkeztető szervezet szerverein maradnak, de az intellektuális kontrollt az illetékes levéltár gyakorolja. Erről bővebben: Körmendy, 2007.

- Decker et al., 2022 = Decker, Stephanie – Kirsch, David A. – Venkata, Santhilata Kuppli – Nix, Adam: Finding light in dark archives: using AI to connect context and content in email. *AI & Society*, 2022. 3. sz. 859–872. <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01369-9> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)
- EAG, 2018 = European Archives Group, Guidance on Data Protection for Archive Services. EAG Guidelines on the Implementation of the General Data Protection Regulation in the Archive Sector: European Archives Group, 2018. https://commission.europa.eu/document/download/42424c7c-6b72-4584-8ede-cf522fdc6945_en?filename=eag_gdpr_draft_guidelines_1_11_0.pdf&prefLang=lt (A letöltés ideje: 2024. október 4.)
- Explanatory memorandum, 2000 = Explanatory memorandum to Recommendation No. R (00) 13 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives. H. n., 2000. <https://rm.coe.int/16804cf8f4-> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)
- Jaillant, 2022 = Jaillant, Lise: How can we make born-digital and digitised archives more accessible? Identifying obstacles and solutions. *Archival Science*, 2022. 3. 417–436. <https://doi.org/10.1007/s10502-022-09390-7> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)
- Kecskeméti–Székely, 2005, 2007 = Kecskeméti, Charles – Székely Iván: Access to Archives: A Handbook of Guidelines for the Implementation of Recommendation R(2000) 13 on a European Policy on Access to Archives. Strasbourg, 2005, 2007.
- Körmendy, 2007 = Körmendy Lajos: Changes in Archives. Philosophy and Functions at the Turn of the 20th/21st Centuries. *Archival Science* 7 (2): 167–77. <https://doi.org/10.1007/s10502-007-9052-8> (A letöltés ideje: 2024. október 4.)
- Luthra, Mrinalini et al., 2023 = Luthra, Mrinalini – Todorov, Konstantin – Jeurgens, Charles – Colavizza, Giovanni: Unsilencing colonial archives via automated entity recognition. *Journal of Documentation* [Preprint], 2023. <https://doi.org/10.1108/JD-02-2022-0038> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)
- Mayer-Schönberger, 2011 = Mayer-Schönberger, Viktor: Delete: the virtue of forgetting in the digital age. Princeton, 2011.
- Moss–Gollins, 2017 = Moss, Michael S. – Tim J. Gollins: Our digital legacy: an archival perspective. *The Journal of Contemporary Archival Studies*, 2017. 4(2). 2017 <https://elischolar.library.yale.edu/jcas/vol4/iss2/3> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)
- Recommendation, 2000 = Recommendation No. R(2000)13 of the Committee of Ministers to Member States on a European Policy on Access to Archives. Strasbourg, 2000. <https://rm.coe.int/16804cea4f> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)
- Ridge, 2014 = Ridge, Mia (ed.): *Crowdsourcing Our Cultural Heritage*. Farnham, 2014.
- Székely, 2017 = Székely Iván: Kellenek-e archívumok a digitális korban? *Információs Társadalom*, 2017. 3. sz. 55–70.

Dékány Szilveszter – Kocsev Bence

Trónkérdések Tokióban

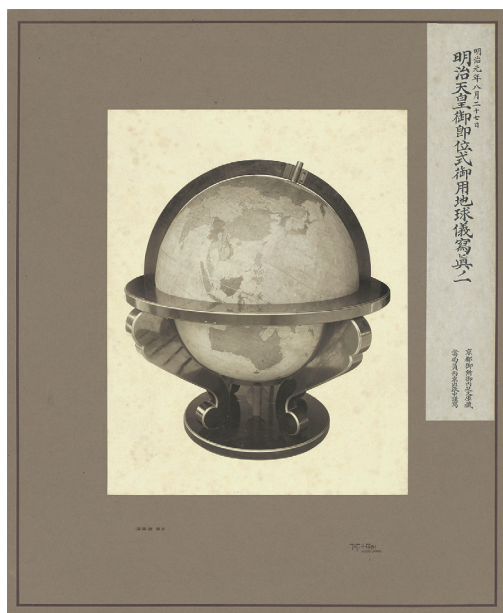
Kutatás a japán császári levéltárban

A Japánhoz tartozó, 6852 szigetből álló japán szigetvilág már a paleolitikum óta lakott terület. Az ősközösségek katonai és vallási vezetői az egyes területeken kiskirályokként uralkodtak, mielőtt a 7. században felemelkedett az első japán császár. A sógunátus évszázadai alatt – a 12. századtól egészen a 19. századig – az országot irányító feudális hadurak mindvégig a császár nevében voltak hatalmon. 1867-ben, a Meidzsi-restaurációval megszűnt a sógunok uralma, és a következő évben létrejött az a birodalom, amelynek a II. világháborúban elszenvedett vereség vetett véget. Japán 1947 óta alkotmányos monarchia, uralkodója, a *tennó*, ma a világ egyetlen császára. Ebben a császári rendszerben az uralkodó az állam és a nép egységének szimbóluma, akinek közigazgatási jogkörei erősen korlátozottak. A japán császári családhoz köthető dokumentumokat, írásos és képi emlékeket egy külön intézmény őrzi, ahol 2024 szeptemberében rövid kutatásra nyílt lehetőségünk.

A császári családot érintő állami ügyekkel a 8. századtól kezdve a japán kormányzat egyik szerve, az *Imperial Household Agency (IHA)* (宮内庁, Kunai-chō) – korábbi nevén *Imperial Household Ministry* – foglalkozik. A magyar közigazgatástörténetből ehhez az intézményhez legközelebb talán a Király Személye Körüli Minisztérium áll, ám az IHA-nak a királyi család összes tagját érintő ügy a hatáskörébe tartozik, vagyis tulajdonképpen a Királyi Család Körüli Hivatalként értelmezhetjük. Míg az 1949-ben, a bevonuló amerikai erők által megszüntetett *Imperial Household Ministry* teljes jogú kormány-szervként működött, a jogutódjaként létrejött IHA a kormányzattól független szervezet: feladat- és hatáskörébe tartoznak többek között a császári háztartás napi tevékenységei – mint például állami látogatások, rendezvények lebonyolítása – és a hagyományos japán kultúra megőrzésének elősegítése. Komoly ingatlanportfólióval rendelkezik, hiszen az intézmény felel a Japán-szerte található császári rezidenciák fenntartásáért. Az IHA gondoskodik továbbá a császári család egészségéről, biztonságáról és utazási rendjéről. A Kamarai Tanács, élén a Nagykamarással, irányítja a Császár és a Császárné mindennapi életét, őrzi a királyi pecsétet és Japán állami pecsétjét. Létező funkció a trónörökös háztartási tanácsának nagymestere is, aki a trónörökös és családja időbeosztásának és a háztartás fenntartásának irányításában segít. Az IHA egyik részlege a kutatásunk szempontjából leginkább érdekes Gyűjteményi és Mauzóleumi Osztály (書陵部, Shoryō-bu). Ez a részleg létrejöttékor átvette egyebek mellett a korábbi minisztériumi könyvtári osztály feladatait is, és magában foglalja a Császári Ház Könyvtára és a Császári Ház Levéltára gyűjteményét.

1. Meidzsi császár (1872)

2. Meidzsi császár koronázási ceremóniáján készült fénykép a császári glóbuszról (1867)

Az IHA Gyűjteményi és Mauzóleumi Osztálya a császári házzal kapcsolatos könyvek, dokumentumok és anyagok kezeléséért és rendezéséért, valamint a mauzóleumok és síremlékek gondozásáért felelős. A főosztályt főigazgató vezeti, és a következő részlegekből áll: Levéltári részleg, Könyvtári és szerkesztőségi részleg, a Császári mauzóleumok és sírok részlege (illetve ez utóbbinak az öt regionális irodája: Tama, Momoyama, Tsukinowa, Unebi és Furuichi). A Szerkesztőségi részleg állítja össze az egymást követő császárok és a császári családok történetét, tevékenységét bemutató szövegeket az utókor számára, vezeti a családtörténeti nyilvántartást, valamint kezeli és archiválja a császári rendszer történeti jellegű könyvanyagait és egyéb dokumentumokat. A Császári mauzóleumok és sírok részlege a kegyeleti helyek fenntartásával, a sírokból feltárt régészeti tárgyak vizsgálatával és tanulmányozásával kapcsolatos ügyekért felel.

A Levéltári részleg gondozza a császári családi nyilvántartásait, felügyeli a császári családban generációról generációra szálló dokumentumok és feljegyzések archiválását, restaurálását, levéltári állományba vételét és a reprográfiai tevékenységet, az IHA-hoz tartozó iratanyagok rendezését és állományvédelmét, valamint intézi a Nemzeti Országgyűlési Könyvtárnak az IHA-ban és a Shōsōin Kincstárban található fiókkönyvtárával kapcsolatos ügyeket. A levéltár gyűjtőterülete a Meidzsi-korszak kezdete (1868) óta keletkezett, a császári házhoz kapcsolódó, történeti értékkel bíró köziratok és gyűjtemények. A császári család tagjai által közvetlenül keletkeztetett anyagokon túl az udvar nemes családjainak, egyes feudális uraknak a történeti anyagai is megtalálhatók itt, csakúgy,

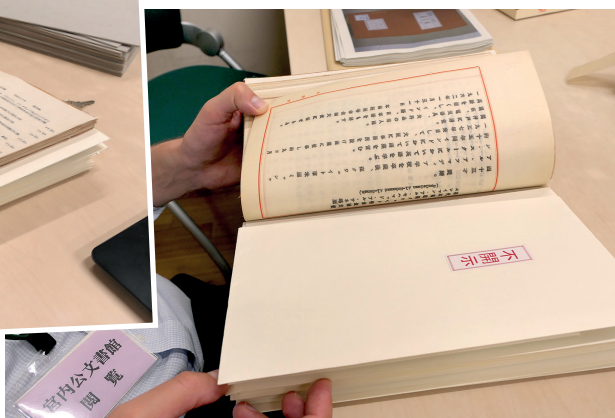

3. Polgári és katonai tisztviselők az Arisugawa-palota előtt (1890)

mint japán, kínai és nyugati tudósok, valamint a japán kultúra és történelem formálásában jelentős szerepet játszó személyek irathagyatéka. A Császári Ház Könyvtára is ehhez a részleghez tartozik, amely történeti jellegű, túlnyomórészt a császári családtól és az udvar tagjaitól származó gyűjteményekből álló könyvtári állományt őriz.

Összességében tehát a gyűjteményi osztály leképezi a múzeumi, könyvtári és levéltári hármass felosztást, és tematikusan kezeli az egyes területekhez tartozó különböző jellegű állományokat. 680 000 tételével az ókortól napjainkig átfogja a császári családhoz kapcsolódó anyagokat. A levéltári fond- és állagjegyzék ugyan nem érhető el online, de a kutatóteremben személyesen megtekinthető segédletek adnak némi támpontot a rendszer felépítéséről. Ezekből kiderül, hogy a magyar levéltári rendszerhez hasonlóan a struktúra felépítése alapvetően az iratképzők rendjében történik, ugyanakkor a számos zárolt vagy kutatási korlátozás alá eső anyag miatt nem lehet teljes képet alkotni. Négyféle korlátozás létezik: teljes felhasználás, részleges felhasználás, nem elérhető és felülvizsgálat szükséges. A felülvizsgálatot igénylő anyagok esetében felhasználás iránti kérelmet kell benyújtani. A legfelső egység a császár személyéhez van kötve, például *Meidzsi-császár iratai*, ezen belül bontva a különböző hivatalok, korábban minisztériumok, kormányzervek stb. iratai. A kisebb irategységek esetenként saját jegyzékkel rendelkeznek, ami abból is adódik, hogy több különböző helyről, különböző felépítésű gyűjteményekből származik az anyag, de az eredetet mindenhol fel is tüntetik. Az egyes egységek a levéltári jelzetnek megfeleltethető azonosítószámmal rendelkeznek, a kikérés, másolatkérés, hivatkozás is ezek alapján történik. Abba most nem is érdemes

4–7. Kutatás a császári
levéltárban (2024)

belemenni, hogy a japán nyelv sajátosságai, a különböző írásrendszerek, a hiragana és a katagana szótagírás, valamint a kandzsi szóírás és továbbiak egységes leíró rendszerbe hozása milyen kérdéseket vet föl. A különböző írásmódokat esetenként feltüntetik az iratanyag leírásánál, általában az egységesen elfogadott és leginkább használt írásmódra átírva. Számos anyag esetében az iratokon belül tartalomjegyzék is elérhető, hiszen nem ritka az olyan összefűzött vagy egy témában keletkezett irategyüttes, amely összesen 80-100 oldal is lehet.

Figyelemreméltó a gyűjtemény levéltári segédletet, könyvtári és múzeumi katalógust is tartalmazó digitális archívuma,¹ amely 2017 óta érhető el online. A kutatást ugyan nem feltétlenül könnyíti meg, hogy a felület kizárólag japán nyelven érhető el, de ezen az adottságon túllendülve a kutató kiváló adatbázist talál. A könyvtári, a levéltári és a mauzóleumi rész külön-külön és egyszerre is kereshető, bőséges adatállománnyal rendelkezik – csak a könyvtári állomány több mint 70 000 tételt tartalmaz, nagyrészt megtekinthető formában. A tartalomban elmélyedve megtaláljuk a császári család portréit, kalligráfiai és festészeti műalkotásokat, a család tagjainak vagy udvari nemeseknek a naplóit és leveleit, irodalmi műveket, a jogalkotással kapcsolatos dokumentumokat, valamint a korábbi dinasztiák nyomtatott könyveit és kéziratait. Mindezeket alaposan metaadatolva, a megjelenítésnél nagyon jó minőségben, zoomolhatóan és a képfájlok esetében szabadon letölthető formátumban. Az online katalógus nem tartalmazza a teljes gyűjteményi anyagot, de nagyon hasznos felület lehet a szigetország kulturális öröksége iránt érdeklődők, japanológusok és tudományos kutatók számára.

Az IHA székhelye a tokiói császári palota parkos területén található, a Császári Ház Levéltárának szomszédságában, szemközt a Japán Nemzeti Levéltár főépületével. Miután az IHA-t az utóbbi időben számos bírálat érte, amiért elszigeteli a császári család tagjait a japán közvéleménytől, és mert mereven ragaszkodik a szigorúan megőrzött szokásokhoz, érthető, hogy – külföldi kutatóként – némi aggodalommal léptünk be a bürokrácia útvesztőjébe. A levéltári munka során további kihívást jelentetett, hogy a munkatársak – az országos tendenciának megfelelően – csak nagyon alacsony arányban beszélnek angolul, így igencsak hálásak voltunk a korábbról ismert japán segítőknek a tolmácsolásért és a helyi viszonyokban való eligazításért.

8. Habsburg Ottó és Regina a párizsi repülőtéren, a Japánba tartó gép előtt (1966)

¹ Web: <https://shoryobu.kunaicho.go.jp/Kobunsho> (A megtekintés ideje: 2024. október 13.)

9. Habsburg Ottó látogatása a Daitokudzsi templomnál Kiotóban (1966)

Az iratokat nagyjából három héttel az érkezésünk előtt kikértük, előzetesen leadtuk a kutatók nevét, és lefoglaltuk a kutatótermi helyeket. A császári palotához érkezve így is csak alapos regisztrációs eljárást követően, fegyveres őrség kíséretében léphettünk be az épületbe, ahol azonban a lepakolás és a kutatótermi papucsok átvétele után már hozzá is férhettünk az előkészített iratokhoz.

A Habsburg Ottó és a japán császári család szoros kapcsolatait feltárni szándékozó kutatásunkat számos új ismerettel sikerült gazdagítani. A levéltárban hozzáférhető anyagok közül már korábban azonosítottunk néhány, Habsburg Ottóhoz kapcsolódó dokumentumot, amelyek nem csupán érdekes politikatörténeti adalékokkal szolgálnak, de bepillantást engednek az egykori trónörökös sokrétű és globális kapcsolatrendszerébe is. A megtekintett iratok elsősorban a főhercegnek a császári udvarban tett látogatásait dokumentálják. Ezekből világosan kiderül, hogy már az első találkozók sem csupán protokolláris jellegű udvariassági vizitek voltak, hanem jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a – II. világháború után alapjaiban megváltozott környezetben – helyét kereső, külpolitikai tekintetben egyre agilisabb császár átfogó képet kapjon a nemzetközi viszonyokról.

Az első császári audienciára 1962-ben, a hidegháború egy rendkívül turbulens pillanatában került sor. A nemzetközi helyzetet és a régiós viszonyokat kiválóan ismerő Habsburg Ottóval, valamint az őt néhány nappal később követő – az egykori trónörökösrel szoros szakmai és baráti kapcsolatot ápoló, az amerikai politikai és gazdasági vezető körökben otthonosan mozgó és azokat nagyban formáló – David Rockefellerrel való találkozás minden bizonnyal fontos szerepet játszott abban, hogy a veszélyesen mozgalmas hidegháborús helyzetben a császár mind pontosabban ismerhesse ki magát.

平成十一年十月十七日 京都・岡崎・つる家

10. Habsburg Ottó és Regina látogatása Kiotóban az Okazaki Tsuruya étteremben (1999)

A megbeszélés eredményes lehetett, hiszen az évek során a főherceg egyre fontosabb referenciává vált a császári udvar számára. Habsburg Ottó később sokat tett azért, hogy a japán uralkodó 1971-es európai látogatása gondosan elő legyen készítve a politikai nyilvánosság különböző fórumain.

Néhány évtizeddel később – jóllehet, már egy egészen más világpolitikai kontextusban – a Hirohitót a császári trónon követő Akihito is sokat profitált Habsburg Ottó külpolitikai helyzetjelentéseiből. Az uralkodóházhoz közel álló források beszámolóiból tudjuk, hogy 1991-es és 1999-es találkozóik nagy hatással voltak a császári párra, és ismét nyilvánvalóvá tették, hogy ezek a látogatások nem csupán a dinasztikus kapcsolatok ápolását szolgálták, hanem diplomáciai jelentőséggel is bírtak.

A levéltári kutatás mellett ellátogattunk a Tokiói Fotóművészeti Múzeumba is, ahol további magyar vonatkozású anyagot találtunk: az állandó kiállításon André Kertész művei is láthatók, a múzeum katalógusában² pedig több magyar fotóművész – Kertész mellett például Brassai (Halász Gyula) – számos munkáját fedezhettük fel.

A kutatóutunk során megtekintett dokumentumok egyedülálló forrást biztosítanak a globális hidegháború, majd az azt követően kialakult világrend kelet-ázsiai aspektusainak megértéséhez, és betekintést engednek a főherceg komoly munkával felépített globális kapcsolati hálójának egy sajátos szegmensébe is. Különleges anyagot őriz tehát a Császári Ház Levéltára. Rövid kutatásunk során mi is megbizonyosodhattunk arról, hogy az uralkodóházhoz köthető tematikus gyűjtemény mennyi nem várt érdekességgel rendelkezik a kutató számára, nemcsak japán, hanem világpolitikai megközelítésből is.

² Web: <https://collection.topmuseum.jp>

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) három vármegyei tagintézménye (Baranya, Tolna, Somogy) 2018 őszén közel azonos tematika mentén négy-négy alkalomból álló családtörténet-kutató kurzust valósított meg. A résztvevő levéltárak a programot egymással együttműködve készítették elő, ám egyéni megoldásaikban már voltak különbségek. Éppen ez teszi megvitatásra érdemessé tapasztalataikat. A Somogy Vármegyei Levéltár azóta is – a Covid járvány évét kivéve – minden évben egy vagy két alkalommal megszervezi családtörténet-kutató előadás-sorozatát.¹

Pánczelné Jakab Georgina – Polgár Tamás

„Kik voltatok hát, és mi kik vagyunk?”

Az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában tartott Bevezetés a családfakutatás rejtelmeibe című előadás-sorozat tanulságai

A 2018. év elején merült fel az ötlet – egyrészt tekintve a levéltári kutatók fogyatkozó számát, másrészt tapasztalva a kutatók családfakutatással kapcsolatos hiányos ismeretanyagát –, hogy indítson a levéltár egy olyan előadás-sorozatot, amely elsősorban módszertani segítséget nyújt a családkutatáshoz, másfelől növelheti a levéltár kutatóinak számát. A somogyi közintézmény 2018-ban éppen speciális helyzetben volt, hiszen két évnyi, több ütemben végrehajtott költözést követően Kaposvár egy másik városrészébe került át. A programmal célunk volt az is, hogy a levéltárat minél több emberrel megismertessük, szélesítsük a levéltárhasználók körét, növeljük a programjaink iránt érdeklődők számát.

A kutatók nagy többsége saját családja történetének kutatásával kapcsolatban kereste fel akkoriban a levéltárat, legtöbbször teljesen híján az ehhez szükséges módszertani tudásnak. Így adott volt a téma, hogy egy olyan kérdéskör köré szerveződjön az előadás-sorozat, amely elméleti és gyakorlati segítséget is ad a levéltárhoz forduló leendő családkutatók számára.

Vajon mi volt a foglalkozása? Hány gyermekük született? Hány testvére volt? Hány évet élt? Miben halt meg? Harcolt-e a háborúban? Honnan származik? Ezek, s még megannyi kérdés ötlük fel bennünk, ha őseink életének történetével kezdünk foglalkozni. Feneketlen kút ez, amelybe bepillantást nyer az, aki e rendkívül időigényes és kihívásokkal teli útra szánja rá magát, ugyanakkor egyben egy pótolhatatlan élménnyel is gazdagodhat, aki elkezdi kikutatni, kik is voltak az ősei.

Hihetetlen felismerések, áttűtő sikerek jutnak osztályrészül azoknak, akik e nemes vállalkozásra szánják rá magukat. De ugyanakkor a kutatónak meg kell tanulni szembenézni

¹ A foglalkozások egy időben az országosan szervezett Hetediziglen. Család – történet – kutatás című projektben valósultak meg, de annak lezárulta után is megszerveződnek. (A Szerk.)

az effajta nyomozómunkával együtt járó akadályokkal és fel kell vértéznie magát az ezekhez szükséges problémamegoldó készséggel is, sőt néha azzal a tudattal, hogy nincs több nyom, bizony itt és most elakadt a kutatás.

2018 tavaszán Tolna, Baranya, Somogy vármegyék levéltárosai regionális megbeszélés keretében cserélték ki tapasztalataikat, ötleteltek egy ilyen fajta kurzusról. Ezt követően dolgoztak ki egy átfogó tematikát, amellyel a levéltárak ősszel megtarthatták saját rendezvényeiket. A somogyi levéltár egy ismeretterjesztő, főleg a családkutatásba újonnan belekezdő, amatőr kutatók számára hasznos, négy alkalomból álló kurzus lebonyolítása mellett döntött. Alapvetően a kezdőket céloztuk meg, de a tematikában néhány speciális, levéltári iratokra, adatbázisokra építő részt is beillesztettünk. 2018-ban ebből még kevesebb volt, mint napjainkban, és az anyakönyvi digitális másolatok kutatása is még a kezdeteknél tartott.

A 2018 októberében megrendezett, négy alkalomból álló előadás-sorozat keretén belül olyan tematikát állítottunk össze, amely a családkutatás során felmerülő minden olyan kérdéskört érintett, amellyel a kutató találkozhat munkája során. Ennek értelmében a résztvevők összefoglalót kaptak arról, hogy miként kezdjenek hozzá saját családjukban az „otthoni” kutatáshoz, milyen információk szükségesek, és azokat hogyan tudják rendszerezni. Ezután következett a levéltár szerepét bemutató előadás, amely során rövid ismertetőt nyújtottunk az intézmény történetéről, az ott őrzött iratokról, majd bemutattuk a különböző anyakönyvek típusait és magának az anyakönyvezésnek a történetét. Ezt követte az anyakönyvekben való kutatás módszertanának ismertetése, amelyhez a második alkalom során egy gyakorlati bemutató is társult, konkrét példákon keresztül illusztrálva a kutatás menetét. A második alkalom kiegészítő témája az Amerikai Egyesült Államokba történő kivándorlás kutatásának lehetőségeiről szólt.

A harmadik és negyedik alkalom már a levéltári források haladó szintű kutatásával foglalkozott, egyszersmind kiegészítette az alapnak tekinthető anyakönyvi kutatást. Így került sor előbb a Mohács előtti dokumentumok, a nemesi családokkal és a nemzetségekkel, továbbá az 1848–1849-es forradalom és szabadságharccal kapcsolatos iratok, valamint a dualizmus kori katonaaállítási lajstromok, majd a telekjegyzőkönyvek, a teleknyvi betétek, a közjegyzői, az iskolai és a névváltoztatási iratok, a gyászjelentések, a holokauszt áldozataivá vált zsidó családokra vonatkozó források, a tanácsi időszak iratainak és a levéltár saját adatbázisainak az ismertetésére. Az érdeklődők minden alkalommal „mini kiállítást” tekinthettek meg az adott témához kapcsolódó iratokból, illetve minden alkalom után e-mailben megkapták az elhangzott előadásokhoz készített PowerPoint prezentációt és a segédleteket.

A rendezvénysorozatot a részvételtől kiállított oklevél és ajándékkönyvek átadása, illetve raktártúra zárta. Az információkon kívül szerettünk volna valami maradandót is adni a résztvevőknek. Az e-mailben kiküldött elégedettségi kérdőív segítségével az elhangzott előadásokat értékelni is lehetett. A nagy számban visszaérkezett válaszokból megállapítható, hogy igencsak sikeres és eredményes levéltári rendezvényt zárhattunk. A válaszadók nagy mértékben hasznosnak és bőségesnek, szakmailag igényesnek találták a megszerzett ismereteket.

A folytatáshoz pedig elég annyi, hogy az érdeklődés továbbra sem lankadt, ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a következő két kurzusra már külön meghirdetés nélkül is beteltek a férőhelyek. 2024-ig immár hat alkalommal tartottuk meg az előadás-sorozatot. Bár mindig kételkedtünk benne, hogy lesz-e elég jelentkező, ennek ellenére a KaposTV Mottó című kulturális magazinjában rendszeres felvezető gyanánt csak azt tudtuk mondani, hogy már csak néhány üres hely van. Így volt ez 2024-ben is.

Gyakorlati tapasztalat támasztja alá, hogy az előadás-sorozaton résztvevők, ha nem is váltak levéltári kutatókká, a későbbiekben rendezvényeink aktív látogatói lettek. A jelentkezők általában levéltárral eddig kapcsolatba még nem kerülő érdeklődőkből kerültek ki. E-mail címét, elérhetőségeit, aki akarta, megadhatta, és így a levéltár programjairól elektronikus úton értesülhetett a későbbiek folyamán. Ma már 600 főnél jár az intézménnyel ily módon kapcsolatot tartók száma. Ezek a kurzusok hozzájárultak ahhoz, hogy más rendezvényeinken is mindig érdeklődő hallgatóság van jelen.

Ehhez talán az is hozzájárult, hogy egy-egy „évfolyam” szinte klubszerűen működött. A levéltárosok előadásának elhangzása után volt idő kérdésekre és válaszokra, a gyakorlottabb családkutatók megoszthatták saját tapasztalataikat, amelyekből a kezdők és sokszor még a levéltárosok is tanulhattak. A kiállított levéltári iratok által újabb inspirációt nyerhettek a résztvevők, de az eredeti iratok láttán mi is felhívhattuk a figyelmet arra, hogy ha valaki régi irataival nem tud otthon mit kezdeni, ha másért nem, de tanácsért is érdemes az intézményhez fordulni, mert a szakemberek segítenek. Ezek a kurzusok a magániratgyűjtés kapcsán is hoztak tehát eredményt, megmentve több személyi és családi dokumentumot a pusztulástól.

Pályázati és egyéb lehetőségek híján anyagi ellenszolgáltatás nélkül végezték a levéltáros kollégák ezt az ismeretterjesztő tevékenységet. A hallgatóság érdeklődése és a rendezvény sikere azonban kicsit megerősítette a munkatársakat abban, hogy érdemes folytatni, és további motivációt adott egyéb munkákhoz is.

A mai magyar társadalom egyes rétegeiben vagy korosztályaiban megvan az igény, hogy ismeretet gyűjtsön a világról vagy önmagáról saját családja múltján keresztül. A családtörténet-kutatás olyan mindenkit érdeklő téma, amelyen keresztül a levéltár is meg tudja mutatni magát. Azt tapasztaljuk, hogy ez hasznos mindkét félnek, mind az embereknek, mind a levéltárnak. És hogy meddig folytatjuk ezt a kurzust? Amíg érdeklődés van. Jövőre meglátjuk!

A Magyar Nemzeti Levéltár emlékévsorozatának eseményei (2023–2024)

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) számára kiemelkedő, évfordulóiban gazdag éveket jelentett a 2023. és a 2024. esztendő. 300 évvel ezelőtt bocsátotta ki III. Károly magyar király a 1723. évi XLV. törvényt, amelyben rendelkezett arról, hogy az ország köziratait az ország levéltárában, az Archivum Regniiben kell elhelyezni (az intézmény végül 1756-ban kezdte meg működését Pozsonyban). 150 évvel ezelőtt, 1874-ben jött létre az Archivum Regnihez képest megváltozott, új szempontok szerint működő Országos Levéltár (OL), amely intézmény 1923-ban költözött be Bécsi kapu téri épületébe. Szintén 2023-ban ünnepelte alapításának századik évfordulóját a Levéltári Közlemények is.

Az emlékezést hivatalossá tette 2023. március 21-én, az OL Bécsi kapu téri palotájában a Novák Katalin köztársasági elnök által megnyitott emlékv. Szabó Csaba, az MNL főigazgatója az ünnepélyes megnyitó alkalmából az emlékvnek okot adó egykori események fontosságára hívta fel a figyelmet, majd arról beszélt, hogy a levéltár fontos, a családi, a lokális, a vallási és a nemzeti identitást őrző funkciókkal bír, ma pedig a legmodernebb informatikai eljárásokkal dolgozza fel és archiválja a rá bízott nemzeti értékeket.

Az intézmény számos programmal emlékezett meg az évfordulókról, ezek között csupán az egyik volt a 2023. szeptember 15-én megrendezett, Az Országos Levéltár évszázadai című konferencia, amelynek célja a „közös emlékezés” volt: a felkért intézményi partnerek, kutatók, a levéltár használói előadásokban megosztották a hallgatósággal a levéltárral kapcsolatos gondolataikat, emlékeiket, élményeiket. Az eseményen mondott megnyitóbeszédében Szabó Csaba kifejtette: szerencsésnek mondhatja magát az intézmény, hogy az évfordulókhoz kapcsolódóan számvetést tarthat, amelyhez elkészült egy 600 oldalas reprezentatív kiadvány is Reisz T. Csaba címzetes főigazgató és más kollégák munkájának köszönhetően. A főigazgató beszélt arról is, hogy az emlékünneepség-sorozat 2026-ig tart, amelynek keretében a levéltár arra törekszik, hogy a lehető legszélesebb közönségnek mutassa be a szakma szépségeit és eredményeit. A levéltár a „közös emlékezés” során elhangzott előadások szerkesztett változatát egy kötetben kívánja megjelentetni.

Az emlékvnek további „kézzelfogható” nyomai is vannak. Az MNL és a Magyar Posta Zrt. együttműködésének köszönhetően került forgalomba a 300–100. kettős évfordulóra tervezett ünnepi bélyegsorozat, amelyet az OL főépületében mutattak be 2023. június 19-én. A kiadott bélyegek tartalmáról az eseményen Hegmanné Nemes Sára, a Magyar Posta Zrt. alelnöke beszélt. A bélyeget két címletben bocsátották ki, szerepel rajtuk a levéltár alapító törvény szövege, gróf Batthyány Lajos nádor pecsétnyomója, annak a két bélyeget összekapcsoló viaszlenyomata, illetve a Bécsi kapu téri épület homlokzata és keleti oldala. A bélyegekkel együtt kibocsátott alkalmi borítékon

Dudits Andor egyik, a levéltári palota bejáratánál látható falfestménye látható, amelyen Pecz Samut, az épület tervezőjét örökítette meg a festő. A Magyar Posta Zrt. alelnöke arról is beszélt, hogy a kettős évfordulót ilyen kis felületen ábrázolni kihívást jelentett, azonban Benedek Imre grafikusművész sikeresen oldotta meg a feladatot és méltó munkával járult hozzá az emlékezéshez.

Két héttel később, július 3-án ugyanitt tárta a nyilvánosság elé az intézmény és a Magyar Nemzeti Bank a kibocsátott emlékérméket. A Kereszthury Gábor által tervezett érmék egyik oldalán az ország, a vármegyék és az arisztokrácia fontos iratait őrző országláda, a másikon a levéltár épülete jelenik meg az ikonikus toronnyal, amelyet 1945-ben azonban le kellett bontani annak háborús sérülései miatt. Az országláda képét az iparművész a levéltár épületében látható, Dudits Andor által festett szekkő alapján tervezte meg. A bemutaton a Magyar Nemzeti Bank alelnöke, Virág Barnabás kifejtette: a pénzintézet 1969 óta bocsát ki emlékérméket az ország jelentős eseményei és évfordulóinak kapcsán, így támogatva az értékőrzést, egyben vállalva az ismeretterjesztés kulturális misszióját. Arról is beszélt, hogy a bank 15 ezer forintos címletű ezüst emlékérmét és annak 3 ezer forintos színesfém változatát bocsátja ki. Mind a tükörfényes (proof) kivitelben előállított ezüst emlékérméből, mind a selyemfényes (BU) kivitelű színesfém változatából is hét-hétezer darab készíthető.

Az intézmény 2023. október 25-én mutatta be a fentiekben már említett tisztelegő kötetet, amely méltón kívánt emléket állítani a magyarországi levéltárügy, egyben az OL történetének. A nemzet levéltára című könyv szerzői, a levéltár munkatársai, az időrendet követve szóltak a középkori előzményektől egészen az intézmény 21. századi jövőképeig, érthető okokból kiemelt helyet szánva a Bécsi kapu téri épületnek: a levéltári palota történetéről nagy részletességgel írtak, így az intézményben őrzött mértéketalonokról, de még a 1910-es évek épületgépészeti beszerzéseiről is lehet olvasni. A kiadványban mindemellett szintén nagy részletességgel esik szó a levéltár Lángliliom utcai épületéről is. A mű 2024-ben elnyerte a Magyar Levéltárosok Egyesülete által adományozott Az Év Levéltári Kiadványa-díj első helyezését a szakmai kiadványok kategóriájában.

A tisztelegő kötetek sora itt nem állt meg: az MNL tervezi, hogy A nemzet levéltára mintájára a vármegyei tagintézmények történetéről is hasonló könyv szülessen a közeljövőben. 2024 szeptemberére készült el a Bécsi kapu tér 2–4. című kétnyelvű (magyar és angol) album, amelyben az OL palotáját mutatják be a nagyközönség számára a szerzők. Mindezek mellett az évfordulók tiszteletére a száz éve alapított Levéltári Közlemények 2024-ben tematikus, az OL történetével foglalkozó lapszámmal jelenik meg.

Az emlékévek során az intézmény új díjat is alapított. 2024. május 10-én adták át a Szabó Csaba főigazgató által alapított Batthyány Lajos nádor-díjat, amellyel azok munkáját ismeri el az intézmény, akik az előző évben kimagasló szakmai, üzemeltetési és külső partneri tevékenységet végeztek. Az eseményen három kategóriában osztották ki az elismerést. Az I. kategóriában (Az év szakmai [innovációs] teljesítménye) Záros Zsolt Béla főtanácsos, levéltári informatikus (MNL Informatikai és Innovációs Igazgatóság Digitális Tartalomfejlesztési Osztály), a II. kategóriában (Az év munkatársa) Béndek Eszter gazdasági ügyintéző (MNL Tolna Vármegyei Levéltára), a III. kategóriában (Az év

kiemelkedő partnere) Hegyi Klára professor emerita, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet kutatója nyerte el a díjat. Az esemény alkalmából egyúttal az intézmény és a Magyar Batthyány Alapítvány együttműködési megállapodást írt alá.

A Magyar Levéltárosok Egyesülete Az Év Levéltára 2023 díjat adta át az MNL OL számára 2024. május 28-án az intézmény Bécsi kapu téri épületében. A díj átadásakor mondott beszédében Kenyeres István, az egyesület elnöke, egyben Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója kiemelte, hogy az MNL OL szoros és erős versenyben nyerte el a díjat az MNL Békés és Somogy Vármegyei Levéltárai előtt, hozzátette továbbá, hogy az első helyezésnél figyelembe vették, hogy az intézmény a 2023-as évfordulók kapcsán számos olyan rendezvényt szervezett, amellyel nemcsak magára, hanem valamennyi levéltárra ráirányította a figyelmet. A nemzet levéltára emlékkötetet pedig igazán kiemelkedőnek nevezte, amelyhez külön gratulált.

Az évfordulókhoz nem kötődik szorosan (ugyanakkor remélhetően száz év múlva mint sikeres kezdeményezésről fognak majd az akkori levéltárosok megemlékezni), azonban mindenképpen megemlítendő, hogy az MNL 2023-ban indított útjára egy új könyvsorozatot is, amelynek célja egyfelől, hogy a munkatársak kiadatlan doktori disszertációit könyvvé formálva publikálják, másfelől, hogy az intézmény ilyen formában is számot adjon tudományos tevékenységéről. A Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból című sorozatban 2023 folyamán három értekezés jelent meg könyv formájában Rácz György, Pál Zoltán és Kőfalviné Ónodi Márta tollából. A három kötet bemutatójára az MNL OL-ban került sor 2023. május 9-én. 2024-ben pedig Ordasi Ágnes könyvét követően Bedők Péter és e sorok írójának kötete van éppen megjelenés alatt.

Az MNL a felsorolt eseményekkel, kiadványok sorával méltó módon kívánt megemlékezni nemcsak az intézmény, hanem a magyarországi levéltárügy nagy évfordulójáról is. A folyamat nem zárult le, a jövő év folyamán is várhatóak újabb kiadványok és egyéb projekteredmények, amelyek emlékeztetnek a magyar levéltárak gazdag múltjára.

Miklós Dániel

A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése 2024-ben

Zenta (Szerbia), 2024. június 30. – július 3.

A tudósítás több munkatársunk közös munkája:

Apró Erzsébet, Gerhard Péter, Koltai András, Laczlavik György, Mihajlo Miszjuk, Molnár László, Németh Ágnes, P. Holl Adrién, Rácz Attila, Vajda Tamás.

A Magyar Levéltárosok Egyesületének (MLE) idei vándorgyűlését 2024. június 30. és július 3. között rendezték meg, most először határon túli helyszínen, a szerbiai Zentán. A program június 30-án a résztvevők és a meghívott külföldi delegációk érkezésével, esti vacsorával és utána kötetlen szakmai együttléttel kezdődött.

Július 1-jén a Városháza dísztermében került sor a rendezvény ünnepélyes megnyitójára, amelyen köszöntőt mondott dr. Kenyeres István, az MLE elnöke, Hugyik Richárd, a Magyar Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának művelődéssel megbízott tagja, Vincze Máté, a Kulturális és Innovációs Minisztérium közgyűjteményekért és kulturális fejlesztésekért felelős helyettes államtitkára, Csallóközi Eszter, szabadkai főkonzul, ifj. Fodor István, a zentai Történelmi Levéltár igazgatója, Lela Pavlović, a Szerb Levéltáros Szövetség elnöke és dr. Nebojša Kuzmanović, a Vajdasági Levéltár igazgatója. Ezután került sor az idei Dóka Klára-díjak, valamint az Osváth Lajos-díj átadására. Az ünnepélyes eseményeket követően kezdődött a **plenáris ülés**, amelyen – a megnyitóbeszédéhez hasonlóan – a közös kulturális és történelmi háttér miatt a magyarországi és a határon túli levéltárak közötti rendkívül szoros és számos kapcsolat került terítékre. Ezeket a kötelekeket az MLE működése során igyekszik több módon is ápolni, erősíteni, amelyről a hallgatóság a megnyitó és záró plenáris üléseken elhangzottak alapján nyerhetett képet.

A plenáris ülés Apró Erzsébet (ny. főlevéltáros) *A Magyar Levéltárosok Egyesületének és a Szerbiai és a Vajdasági Levéltárosok Egyesületének kapcsolata* című előadásával kezdődött, amely kiváló áttekintést nyújtott a két ország levéltárosainak több évtizedes közös történetéről. A Jugoszlávia és Magyarország között érvényben lévő nemzetközi megállapodások keretében a vajdasági levéltárosok már az 1970-es évektől Budapestre, valamint Bécsbe jártak kutatni a kormányzati szervek iratanyagában. Az országos és különböző, területileg érintett megyei levéltárakból kutatás, valamint konferenciárésztétel céljából a magyarországi levéltárosok is rendszeresen megfordultak Szabadkán és Zentán. Az 1990-es években a hivatalos tudományos kutatói és tapasztalatcserére irányuló kapcsolatok megszakadtak, de az egyéni kezdeményezések és személyes relációk lehetővé tették a folytonosságot: 1993-ban a Szegeden rendezett MLE-vándorgyűlésre meghívást

kapott Fodor István Zentáról és Apró Erzsébet Szabadkáról. Ezt követően több MLE szakmai nap (1999, 2003) témája volt a vajdasági levéltárakban folyó munka, valamint azok eredményei. Hosszas előkészítő munka után 2004-ben magyarországi szakmai küldöttség tett látogatást Újvidéken az alakulóban lévő Vajdasági Levéltáros Egyesület meghívására, amit együttműködési megállapodások követtek. A közös szakmai munka egyik eredménye a 2008-ban kiadott vajdasági levéltárakban őrzött iratok fond- és állagjegyzéke volt. Nagy Mihály Zoltán (főlevéltáros, Román Nemzeti levéltár) *A magyarországi és romániai levéltárak együttműködése* című előadásában bemutatta a két ország között már az 1950-es évektől meginduló szakmai kapcsolatokat. Kezdetben tájékozdó és feltáró jellegű kutatásokra érkeztek Magyarországról levéltárosok, majd a 2000-es évektől hivatalosabb jellegű, együttműködési megállapodásokban kifejeződő kapcsolatok alakultak ki. Ennek során közös konferenciákat, kiállításokat, iratfeltárásokat szerveztek, valamint a 2010-es években az Erdély történetére vonatkozó fond- és állagjegyzék egy része is elkészült. Mihajlo Miszjuk (igazgató, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár) *A magyarországi és kárpátaljai levéltárak együttműködése* című előadásában a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár regionális nemzetközi levéltári együttműködéseiről számolt be. Kiemelt partnerük a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára és Budapest Főváros Levéltára. Előbbivel több közös kiadvány elkészítésében működnek közre, amelyek főispáni iratgyűjtemények jegyzékelését, digitalizálását és fordítását jelentik, valamint magyar vonatkozású iratok fondjegyzékének kiadását. Az utóbbival elsősorban állományvédelmi együttműködés zajlott iratanyagok, köztük kataszteri térképek megőrzése érdekében, valamint közjegyzői iratok digitalizálása és közzététele céljából. Ezt követően Oross András (igazgató, MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára) *A Magyar Nemzeti Levéltár és az Osztrák Állami Levéltár együttműködése* című előadásában alapvetően a 2017 és 2022 közötti közös digitalizálási projekt hátterét és eredményeit mutatta be.¹

A plenáris üléseket (valamint a következő napi szekcióüléseket) követő délután(okon) kulturális programok várták az érdeklődőket, amelyek során a helyi történelmi emlékek (Zentai Csata Emlékkilátó, Régi Mesterségek Háza, Történelmi Levéltár, Városi Múzeum és Zsinagóga), valamint a helyben működő kézműves üzemek (Réal Csokoládé-manufaktúra, Arator Sörfőzde) meglátogatására nyílt lehetőség. Az első nap délutánján került sor a zentai Népkerthben az immár hagyománnyá vált és hetedik alkalommal megrendezett MLE Focikupa mérkőzéseire.

Július 2-án, a vándorgyűlés második napján a különböző szekciók üléseire, valamint némely esetben tisztújításokra került sor a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Zentai Konzultációs Központjának szépen felújított épületében.

¹ Erről részletes beszámoló a Levéltári Szemle 2020. évi 2. számában (84–96.) jelent meg Oross András: Osztrák–magyar közös digitalizálási projekt címmel. Az előadásban az immár lezárult projekt végleges adatait ismertette a szerző.

A Kenyeres István vezette *Nemzetközi Szekció* ülésén előre megadott szempontok alapján a meghívott külföldi levéltáros egyesületek mutatkoztak be. Ezek a beszámolók alapvetően az adott levéltáros egyesület történetének és tevékenységének rövid bemutatását követően a nemzetközi kapcsolatokra és programokra, a levéltár-pedagógiára, valamint a digitalizálási projektekre terjedtek ki. Az egyesületek képviselői Bosznia-Hercegovinából, Csehországból, Horvátországból, Lengyelországból, Romániából, Szlovákiából és Ukrajnából érkeztek. A *szlovák* levéltáros egyesület alapvetően konferenciákat, szemináriumokat, szakmai kirándulásokat szervez, valamint szakmai kiadványokat jelentet meg. Nemzetközi téren fő tevékenységként külföldi levéltárakban szlovák írott emlékeket kutatnak fel (pl. a Vatikáni Apostoli Levéltárban) és digitalizálnak (határokon átívelő projektként az Andrassy-levéltárát). *Romániában* levéltáros egyesület lényegében nem működik, a levéltárügy a belügyminisztériumhoz tartozik, ez az érdekérvényesítést meglehetősen nehezkesé teszi. Egyesületi szinten nincsen levéltári program, nemzetközi kapcsolatok Norvégiával és Törökországgal vannak. A digitalizálás terén a kolozsvári és a bukaresti egyetemmel való partnerségben a Román Nemzeti Levéltár digitalizálta az okleveleket 1600-ig, amelyeket online publikáltak, de jelenleg nem működik a honlap. Az állami és egyházi anyakönyvek digitalizálása is megkezdődött, jelenleg mintegy 10%-nál tart, adatbázis is készül hozzá, de jelenleg még nem elérhető. A *horvát* egyesület levéltárosok képzésében és levéltárszakmai fejlesztésben is részt vesz, a levéltári források iránti figyelem felkeltése és a levéltár-népszerűsítés is a tevékenységébe tartozik, valamint bel- és külföldi kapcsolatokat is ápolnak és a törvényi szabályozásokhoz szakmai anyagokat készítenek. A taglétszám jelenleg mintegy 200 fő, akiknek rendszeresen szerveznek konferenciákat és kongresszusokat. *Lengyelországban* több levéltáros egyesület is működik, amelyek jelentős, ezres nagyságrendű taglétszámmal rendelkeznek. Repozitóriumokat adnak ki, és tanfolyamokat szerveznek, a tagdíjak mellett ezzel tartják fenn magukat. Nagyon jó nemzetközi kapcsolatokat ápolnak (pl. Ausztriával, Magyarországgal, Nagy-Britanniával, Németországgal, Svédországgal és a Vatikánnal). 2024-ben indult útjára egy közös levéltári örökség projekt Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia és Ukrajna részvételével. *Bosznia-Hercegovinában* csupán tíz éve alapították a levéltárát, úgyhogy nemzetközi téren ők még a kapcsolatok kialakítására koncentrálnak. A *magyar* egyesület bemutatásán az előadó a hungarikakutatásokra és az azzal kapcsolatos tevékenységekre koncentrált. A prezentációk után néhány releváns kérdés hangzott el, valamint ennek kapcsán a szlovák delegáció külön kiemelte (és megköszönte) ahogyan a közös kulturális örökséget a magyar levéltárügy kezeli és közzéteszi, különös figyelemmel a Hungaricana Közgyűjteményi Portálra, amelyet a szlovákiai történészek előszeretettel használnak a kutatásaikhoz.²

A *Forrásközlő Szekcióban* Laczlavik György (főlevéltáros, MNL) szekcióvezető elnökletével a *Kastélyok, várkastélyok* témakörben, valamint ezen kívül két további témában hangzottak el előadások.

² A külföldi levéltáros egyesületekre vonatkozóan részletesen a 2023. évi beszámolóban tértünk ki. Vö. Levéltári Szemle 2023. évi 3. sz. 80–83.

Danijela Branković, az Újvidéki Levéltár levéltárosa *Újvidék és a pecsétek* című előadásában (az előadást magyarul Kartag Sarolta tolmácsolásában hallgathatták a jelenlevők) a Vajdasági Levéltárban őrzött pecsétekről számolt be a *Bácska városai, mezővárosai és falvai a 19. században* című kiállítást megelőző kutatómunka eredményei kapcsán. A kiállításon több mint 70 pecsét lenyomata látható. Nebojša Kuzmanović, a Vajdasági Levéltár igazgatója felajánlotta a kiállítás anyagát vándorkiállításként a magyarországi levéltárak számára.

Garami Erika Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa a *100 éves a Magyar Nemzeti Bank: a kezdetek* című előadásában a bank megalapításának, építésének körülményeit, a kezdeti évtizedek nehézségeit ismertette a hallgatósággal.

Halmágyi Miklós, az MNL Békés Vármegyei Levéltára levéltárosa *Castellum Chaba – Írott források egy kevésbé ismert dél-alföldi erődítmény 15–16. századi történetéről* című előadásából kiderült, hogy Békéscsabán ugyan a föld felszíne fölött nem maradt nyoma várkastélynak, a levéltári forrásokban folytatott kutatás, illetve inkább nyomozás során nemcsak bizonyosságot szerezhettünk a kastély létezéséről, hanem bepillantást nyertünk a 15–16. századi csabai castellum sorsának alakulásába, és képet kaptunk annak 1556-ban történt pusztulásáról is.

Szilágyi Mária, az Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara, Építészeti és Városrendezési Tanszék egyetemi docense, építészmérnök-műemlékvédelmi szakmérnök *A Csekonics család Csító-kastélya levéltári források tükrében* című előadása szintén egy már nem létező kastély történetét mutatta be. A mai Szerbia területén nem maradtak források, így a Székesfehérvárott őrzött Csekonics-levéltár szolgált a kutatás forrásául. Az egykori fényűző kastélyt az I. világháború után maguk a tulajdonosok bontották le, mivel fenntartani már nem tudták.

Kocsis Piroska levéltáros (Habsburg Ottó Alapítvány) a *Füzérradvány, a Károlyiak ékköve – titkok és legendák a kastélyról* című előadásában egy, a csitóinál szerencsésebb sorsú kastélyt mutatott be. A Károlyiak birtokába kerülésétől kezdődően a kastély építéstörténetének különböző szakaszain keresztül, egészen az államosításig ismertette az épület történetét. Az előadás fókuszában Apponyi Franciska és férje, Károlyi László tevékenysége állt. A kastély kihasználtságát és fennmaradását az egy generációval későbbi luxusszállóvá való alakítása biztosította.

Az **Informatikai Szekcióban** Gerhard Péter szekcióvezető elnökletével az *Adatbázisok online publikálása, e-kutatás* című programban öt előadást hallgathattak meg a résztvevők. A szekcióülés során végig 20 fő feletti volt a hallgatóság létszáma, és számos kérdés, hozzászólás erősítette az ülés interaktív jellegét.

Az első előadást Bakó Zsigmond, az MNL Elektronikus Nyilvántartások Főosztálya főlevéltárosa tartotta *E-kutatás a Magyar Nemzeti Levéltárban – az Elektronikus Levéltári Portálon elérhető iratok kutatása* címmel. Az e-levéltári rendszer korszerűsítésének három fő célja a szolgáltatások egyszerűsítése, elektronizálása és országos kiterjesztése volt. Az előadó az online publikálásra, illetve a kutatók elektronikus kiszolgálására szolgáló rendszerelemeket mutatta be részletesebben. A digitális tartalmak tartós tárolását az OAIS-szabványnak megfelelő Preservica nevű program biztosítja, amely az Elektro-

nikus Levéltári Portálon (ELP) megjelenő digitális tartalmakat is szolgáltatja. A kutatók bizonyos digitális tartalmakhoz állandó jelleggel, az ELP publikus felületén férhetnek hozzá, a publikálandó tartalmak a Központi Archívumból egy workflow segítségével kerülnek egy másik Preservica-példányba (ez a Publikus Preservica), és ezzel egyúttal meg is jelennek az ELP-n. A megrendelt digitális másolatokat egy másik folyamat eredménye nyomán az ELP-n regisztrált kutatók úgynevezett külső tárhelyén szolgálják ki, míg egy harmadik eset a belső tárhelyre való kiszolgáltatás, amelyhez a kutató – adatvédelmi okokból – csak a levéltári hálózaton keresztül férhet hozzá. Az ELP-n való publikálás fontos kritériuma, hogy – mivel ez a portál a hivatalos levéltári nyilvántartás publikus felülete – itt csak az eredeti iratanyag szerkezetét követve, a nyilvántartásban kialakított leírási egységek mellett elhelyezett digitális felvételek publikálhatók, szervesen egységek digitális állományai nem. Az előadó emellett egy kisebb vitát is provokált, felvetve azt a kérdést, hogy nyilván kell-e tartani, és ha igen, milyen módon a digitális másolatokat a hivatalos levéltári nyilvántartásban.

Bánki Zsolt, az MNL Informatikai és Innovációs Igazgatóság Digitális Szolgáltatás-fejlesztési Osztály vezetője *Honnan, hová AdatbázisokOnline? Az online publikáció lépéscsofjai, trendjei* című előadásában Bakó Zsigmond prezentációját kiegészítve az MNL másik publikációs felülete, az AdatbázisokOnline (AOL) kapcsán beszélt a levéltári iratok online publikálásáról. Az AOL az MNL 2009-ben indított és azóta folyamatosan üzemeltetett, fejlesztett szolgáltatása, amely három komponensből áll: ezek az adattárolás (Oracle), az adatmenedzsment és a publikációs réteg. A szolgáltatás fejlesztésének fontosabb mérföldkövei: a 2020-as általános megújítás és a megyei levéltárak adatbázisainak hozzáadása (évi 100 000 látogató), 2021-ben a szovjet táborok magyar foglyainak adatait tartalmazó adatbázis közzététele (441 000 látogató), 2022-ben pedig a kézírásfelismerő MI-szoftver alkalmazásával feldolgozott 1828-as összeírás publikálása (281 000 látogató) növelte az AOL ismertségét. 2023-ban a közzétett adatok mennyisége tovább nőtt, a látogatóké csökkent, a szám 200 000 körül mozog, a munkamenetek aránya viszont nagyjából a duplája lett. Ennek ellenére Bánki Zsolt szerint szükség van további fejlesztésekre, mivel az AOL komplex és gazdag tartalomszolgáltatás, de ezek oly mértékben megsokszorozódtak, hogy a szolgáltatás „kinőtte” a jelenlegi kereteket. Az előadó végül a lehetséges általánosabb fejlesztési irányokat jelölte ki. A legfontosabb ilyen vízió a discovery, azaz az online közgyűjteményi források egyetlen felületen való kereshetővé tétele egyetlen keresőmező alkalmazásával. További ilyen egységesítési irányok a szabványosság, a letölthetőség, az állandó azonosítók használata, az adatvizualizációs megoldások alkalmazása, a personalizáció, a világos bejárhatóság elérése, illetve a névterek használata és az adatgazdagítás.

Cseh Gergő Bendegúz, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) főigazgatója *Titkosszolgálati iratok e-kutatása – tapasztalatok és tervek az ÁBTL-ben* címmel tartotta meg előadását. 2000 óta használja az ÁBTL az ABTLINFO nevű információs rendszerét, ebben már 1 millió személy, 230 000 dosszié, 70 000 fénykép, valamint 7 millió digitalizált és OCR-ezett oldal adatait dolgozták fel. Az iratok szkennelése is felgyorsult az utóbbi években, 2022 óta már az évi egymillió oldalt is meghaladja. 2020-ban

a koronavírus-járvány alatt vezette be az ÁBTL az e-kutatási lehetőséget, amely célra egy külön oldal és alkalmazás született, ahol a kutatók bejelentkezés után megtekinthetik a kikért anyagukat (itt sikerült megoldani, hogy ne látszódjon egy egész oldal a képernyőn, így ne lehessen letölteni az iratképeket), illetve a megrendelt másolatokat is itt kaphatják meg.³ Ennek eredménye az lett, hogy a személyesen kutatók létszáma jelentősen csökkent. Az ÁBTL 2020 és 2026 közötti Intézményfejlesztési Stratégiája nyomán jelenleg zajlik a belső és a külső adatbázis újratervezése, a teljes körű online kutató- és ügyfélszolgálat kialakítása, az ÁBTL honlapjainak a megújítása, illetve az e-iratok hosszú távú, OAIS-kompatibilis archiválásának megoldása. A megújulás keretében 2024-ben élesedett a belső ABTLINFO adatbázisára épülő külső, a kutatók számára elérhető Levéltári Információs Rendszer (LIR Online) megújítása, amelynek keretében már KAŰ-azonosítással is be lehet jelentkezni. A megújulás része az új megjelenés, a rezponzivitás és a keresési lehetőségek bővülése is. A megújulással kapcsolatos dilemmák a fizetős megoldás lehetőségei, az állambiztonsági szervek működési iratainak elérhetősége, illetve a kutatók felkészítése a megváltozott lehetőségekre. A következő lépések a fejlesztésekben az MI bevetése révén (képjavítás, entitásfelismerés, kontextuselemzés), az OAIS-rendszer kiépítése terén és a publikus megjelenítő fejlesztésében érkeznek. Az előadásban szó esett továbbá a Topotéma nevet viselő, az állambiztonsági szolgálatokhoz kapcsolódó helyszíneket térképen is bemutató, topotéka típusú új honlapról.

Acél Róbert, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltárának főlevéltárosa *Adatbázisból könyv – A PTE Egyetemi Almanach megvalósítása* címmel tartotta meg előadását. A bemutatott projekt célja egy oktatói adattár létrehozása volt, könyv és adatbázis formában egyaránt. A tartalmi követelmények felállítása után tisztázták a megvalósítás kívánalmait és lehetőségeit. A fejlesztés és a kutatók munkája során folyamatosan figyelték a felmerülő problémákat, hiányosságokat, kényelmetlenségeket, és ennek megfelelően alakították és fejlesztették tovább a rendszert. Az adatbázis könyvvé alakítása során, amikor már két kötetnyi adat állt rendelkezésre, kialakították az adatbázis nyilvános, kutatóknak szóló felületét, többféle listázó és kereső lehetőséggel és a találatok különböző exportjával. A háromkötetes könyvsorozat és a mögötte álló adatbázis elkészültének tanulsága, hogy érdemes a folyamat egészét szem előtt tartva tervezni, átlátva és értve annak minden fázisát, hiszen így korlátozott erőforrásokkal is kiváló eredményt lehet elérni.

Koltai András, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára vezetője az *Egyházi intézmények adatbázisa a matricula.hu felületen* címmel tartotta meg előadását. A matricula.hu a magyar egyházi levéltárak – elsősorban e-kutatási – szolgáltatásait egybegyűjtő, 2015-ben indult honlapja. A 2021-re elvégzett fejlesztése révén a felhasználói regisztrációk közös kezelése és az online fizetési rendszer kiépítése is megtörtént, tehát egy komplex e-kutatási rendszerré vált. Ez egészül ki a plébániákat, a kapcsolódó egyházmegyéket és településeket, valamint az egyházi intézményeket prezentáló adatbázissal, amelyben elsősorban a római katolikus egyház plébániáit, intézményeit dolgozták fel,

³ Erről bővebben: Cseh Gergő Bendegúz: E-kutatás a Titkosszolgálati Levéltárban. Levéltári Szemle 2021. 4. sz. 5–11.

de ma már más történelmi egyházak intézményei is megtalálhatóak benne. A helynév-, illetve épületadatokhoz koordinátákat is rendeltek, így azok az OpenStreetMap térképalkalmazás segítségével a térképen is megjeleníthetőek. A matricula.hu ezekkel a fejlesztésekkel így az egyik első magyarországi e-kutatást biztosító rendszerré vált.

Az **Állományvédelmi Szekció** ülésén P. Holl Adrien szekcióvezető elnökletével öt előadást hallgattak meg a résztvevők, akiknek száma mintegy 25 fő volt. A tisztújítás során Lökkös Mónikát szekcióvezető-helyettesnek választották.

P. Holl Adrien (állományvédelmi szakértő, RETÖRKI) *Vajdasági állományvédelmi projektek* című előadásában áttekintette az elmúlt évtizedek szakmai kapcsolatait a zentai Történelmi Levéltárral és a Vajdasági Levéltárral, valamint beszámolt az MLE Állományvédelmi Szekciója által 2023-ban megtartott továbbképzésről és a Nemzetközi ICARUS konferencia állományvédelmi szekciójának munkájáról.

Gajda Szilvia (könyvtáros, Történelmi Levéltár, Zenta) és Szabó Mónika (levéltári restaurátor, BFL) *A zentai Történelmi Levéltár és a BFL állományvédelmi szakmai együttműködése* című közös előadásukban bemutatták az általuk közösen konzervált köteteket, okleveleket és dokumentumokat. A BFL-lel folytatott együttműködés során a zentai Történelmi Levéltár károsodott dokumentumait és okleveleit konzerválták és digitalizálták az állományvédelmi és digitalizálási projektek keretében.

Visnja Nikolic (restaurátor, Vajdasági Levéltár) *A Vajdasági Levéltár anyakönyveinek restaurálása-konzerválása* című előadásában az intézményben őrzött anyakönyvek (1826–1895), különböző felekezetek és nemzetiségek (szerb pravoszláv, román ortodox, magyar és horvát katolikus, magyar református, német és szlovák evangélikus, izraelita) köteteinek állományvédelmi problémáiról, károsodásairól beszélt. Az anyakönyveket a legértékesebb levéltári iratok között tartják számon, ezért egy nagymértékű digitalizációs projekt részeként került sor azok restaurálására és konzerválására. Maja Jokmanović és Višnja Nikolić több mint 1500 fóliót konzervált, illetve restaurált, majd a munka során szakszerűen át is kötötték azokat. A szkennelés után már csak digitálisan kutathatóak az anyakönyvek.

Maja Jokmanović (főrestaurátor, Vajdasági Levéltár) *Mária Terézia 1774. évi, a Nagy-kikindai Kiváltságos Kerület megalakításáról szóló kiváltságlevele másolatának készítési folyamata* címmel tartotta meg előadását, amelynek során a másolatkészítés munkafolyamatát mutatta be egy magyar nyelven feliratozott videófilmen. A négy darab nemes-másolat készítését bemutató filmet az MLE honlapján is közzéteszik.

Lökkös Mónika (levéltári főrestaurátor, MNL) *Tanulmányút az Észak-Rajna-Vesztfáliai Levéltárban* címmel megtartott előadásában az MNL és az Észak-Rajna-Vesztfáliai Levéltár „Informatórium” elnevezésű együttműködése keretében 2023. május 2. és 26. között Münsterben tett szakmai tanulmányútja tapasztalatait mutatta be. Az idő nagy részét az úgynevezett Technisches Zentrumban töltötte, ahol a vezető restaurátorok mellett az egyedi és tömeges restaurálási folyamatokban is részt vett. Előadásában bemutatta a pergamen oklevelek tisztítását, konzerválását és csomagolását, illetve egyes darabok kiállításra való előkészítését. A tömeges restaurálás során a szálas iratok száraz, illetve nedves tisztítása, kasírozása, préselése és szortírozása történt meg. A restaurátorműhelyekben végzett munkák mellett betekintést nyert a helyi levéltáros asszisztensi

oktatásba és a digitalizálási folyamatokba is. A tanulmányút során járt több más levéltárban és azok műhelyeiben is. Düsseldorfban egy tűzkár folytán megsérült iratanyag helyszíni ellenőrzésében vett részt, Kölnben pedig ellátogatott a 2009-es összeomlás után felépült új Történeti Levéltár épületébe.

Az **Oktatás- és Tudománytörténeti Szekció** ülése négy előadásának témáját részben friss oktatástörténeti kutatások, részben néhány esedékes évforduló adta.

Elsőként Draskóczy István professor emeritus *Nógrádi egyetemjárás a középkorban és a korai újkorban* című előadásában azokat az adatokat használta föl, amelyet az általa vezetett ELTE Egyetem történeti Kutatócsoport az elmúlt években a magyarok középkori egyetemjárási adattárának újbóli összeállítása során gyűjtött. Az előadás az adatokat egy „min-tavármegye” területén elemezte a településszerkezet és társadalmi rétegek szempontjából.

Ezt követte Osváth Zsolt (Simmelweis Egyetem Levéltára) előadása *A magyar–német felsőoktatási/tudományos együttműködés története (a 100 éves Berliini Collegium Hungaricum és a budapesti egyetemi orvosi kar kapcsolatai)* címmel. Erre a Berliini CH alapításának 100. évfordulója adott alkalmat, és az a tény, hogy az intézmény első húsz évében a budapesti egyetem orvosi karának több későbbi professzora is eltöltött ott hosszabb-rövidebb időt. Az előadásból a CH szervezője, Gragger Róbert és a pesti orvoskar eddig kevésbé ismert kapcsolatait, valamint több, Berlint megjárt kiváló orvos, gyógyszerész (Bálint Péter, Babics Antal, Simon Sándor, Korányi András, Puky Pál, Zemplén Béla, Putnoky Gyula stb.) emberi és szakmai profilját ismerhettük meg.

A szekció második részében egy másik 100 éves évforduló, a középiskolai tanárképzésről szóló 1924. évi 27. törvény cikk évfordulója alkalmából hangzottak el előadások. Az elsőben Vajda Tamás (Szegedi Tudományegyetem Levéltára) a tanárképzés dualizmus alatti rendszerét mutatta be *A középiskolai tanárok képzésének 1924 előtti rendszere* címmel. Referátumának középpontjában a kolozsvári egyetem, illetve tanárképezde állt. Bemutatta, hogy az idevágó iratanyag híján mely másodlagos forrásokból lehet megbízható képet kapni az adott tárgyról.

Nóbik Attila (adjunktus, Szegedi Tudományegyetem) neveléstörténész *A tanárképzés reformja a két világháború között (a középiskolai tanárképzésről, a tanárképző intézetekről szóló 1924. évi XXVII. tc. kapcsán)* címmel ismertette az említett törvényt és körülményeit. Ekkor volt életben az a gyakorlat, hogy a tanári pályára készülő egyetemi hallgatók az egyetemi szaktudományos és elméleti pedagógiai tanulmányaik folytatása során az egyetemek mellett, azoktól szervezetileg különálló Középiskolai Tanárképző Intézetben kaptak magyar művelődéstörténeti és választott szakjaik szerinti módszertani képzést.

A **Levéltár-pedagógiai Szekció** ülésén négy előadás hangzott el, valamint a végén tisztújításra is sor került. Ennek eredményeként Rácz Attilát a szekció elnökének, Farkasová Andreát pedig helyettesének választották meg.

Feiszt György (levéltáros, MNL Vas Vármegye Levéltára) *„Csak a jövő biztos, a múlt állandóan változik” – Történelmi legendák Vas vármegyében* című előadásában három témán keresztül ismertette a levéltár pedagógiai programját. Egyrészt a nemes családok szimbólumainak a Vas vármegye községi címereiben való előfordulásáról beszélt, másrészt a levéltárat mint a közösségi tapasztalatok tárházát, harmadrészt pedig a „Csak

a jövő biztos, a múlt állandóan változik” című levéltár-pedagógiai foglalkozáson keresztül a vasi történelmi legendákat mutatta be.

Ezt követően Mautner Zoltán (levéltár-pedagógus, főlevéltáros, BFL) *Levéltári vetélkedők – Szervezés, lebonyolítás, tapasztalatok* című előadásában a BFL levéltár-pedagógiai programjai közül az évente megvalósuló várostörténeti vetélkedőket mutatta be, amelyekre az intézmény kiemelt figyelmet fordít. Az előadó az utóbbi három év témáit (állatkerttörténet, a budapesti hidak, Budapest egyesítésének története), valamint a vetélkedők finanszírozását is ismertette.

A szünetet követően Vargháné Szántó Ágnes (főlevéltáros, MNL Baranya Vármegyei Levéltára) a *Kicsiktől a nagyokig – Levéltár-pedagógiai foglalkozások az MNL Baranya Vármegyei Levéltárában* című előadásában a pécsi intézmény lehetőségeiről, nehézségeiről és a kihívásokról beszélt.

Rácz Attila (főosztályvezető, BFL) *Levéltár-pedagógiai eszközök Budapest Főváros Levéltárában* címmel a lehetséges levéltár-pedagógiai eszközöket mutatta be a BFL legújabb eszközbeszerzése kapcsán, kiemelten a saját készítésű kellékekről beszélt. Ezt követően a jelenlevő 22 fő bevonásával kerekasztal-beszélgetést vezetett az előadások kapcsán felmerülő kérdésekről.

Július 3-án, szerdán délelőtt került sor a második plenáris ülésre, amelyet ismét a Városháza dísztermében tartottak. Az első napi nemzetközi kapcsolatok tematikáját folytatva, de immár a regionális levéltárak működésére és eredményeire fókuszáltak az előadások. A Vajdasági Levéltár, a zentai Történelmi Levéltár és a szabadkai Történelmi Levéltár tevékenységét ismerhették meg a hallgatók közelebbről. Ifjabb Fordor István (igazgató, Történelmi Levéltár, Zenta) a *Kisebbségi érdekvégyesítés a vajdasági levéltárakban* címmel tartott előadásában a nehézségekről és lehetőségekről számolt be. Molnár Tibor (főlevéltáros, Történelmi Levéltár, Zenta) *A zentai közjegyzőség – a kezdetektől Trianonig 1875–1920* címmel megtartott előadásában nemcsak a közjegyzőség és a közjegyzők, hanem az iratok történetéről és felhasználhatóságáról is szólt. Gajda Szilvia (könyvtáros, Történelmi Levéltár, Zenta) a *Levéltár-pedagógia az iskola falain belül* című előadásában bemutatta az eddigi programjaikat, külön kitérve a magyarországi levéltárakban (különösen a BFL-ben) megismert hasonló projektek inspiráló hatására. Szügyi Ferenc (levéltáros, Történelmi Levéltár, Zenta) *A zentai Történelmi Levéltár magyarországi kapcsolatai 2014-től 2023-ig* című előadásában az elmúlt tíz évben kialakított gyümölcsöző szakmai együttműködésekét részletezte. Recskó Szabolcs (főlevéltáros, Történelmi Levéltár, Zenta) *ARHIS – a levéltári fondok és gyűjtemények központi nyilvántartó szoftvere Szerbiában* című előadásában az országos szinten 2019-től (Zentán 2020-tól) működő nyilvántartórendszer működését mutatta be annak előnyeivel és hátrányaival egyetemben (pl. cirillbetűs, szerb nyelvű felület van csupán). Miladinov Kartag Sarolta (levéltáros, Vajdasági Levéltár) *A Magyar Királyság Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1918) fondja kutatási lehetőségei a Vajdasági Levéltárban* című előadásában az 1926-ban, majd 1956-ban az Országos Levéltártól kapott fondokat mutatta be. Stevan Mačković (igazgató, Történelmi Levéltár, Szabadka) *Levéltári nap Szabadkán – a kezde-*

tektől napjainkig című előadásában az idén már 17. alkalommal megrendezett levéltári rendezvény eddigi tematikájáról beszélt, kiemelve a magyarországi előadók és kapcsolatok jelentőségét.

■ A Dóka Klára-díj

Az 2013-ban életre hívott új kitüntetési rendszer magában foglalja az addigi *Levéltárért-díjat*, illetve annak funkcióját is. Az MLE a Dóka Klára-díjjal azokat a levéltári munkatársakat kívánja jutalmazni, akik a levéltárügy területén huzamosabb időn át kimagasló szakmai munkát, elismerést érdemlő tevékenységet végeztek. A Dóka Klára-díj I. fokozata szakirányú felsőfokú végzettségű, legalább 10 éves levéltárban eltöltött munkaviszonnyal rendelkező levéltárosoknak, II. fokozata legalább 10 éves levéltárban eltöltött munkaviszonnyal rendelkező közép fokú végzettségű levéltárosoknak és levéltárban dolgozó nem levéltáros kollégáknak, míg a III. fokozat a pályájuk kezdeti szakaszában járó, de már legalább 5 éve levéltárban dolgozó, 35 év alatti levéltáros kollégáknak adható. Az I. és II. kategóriában 3–3, a III. kategóriában egy díjazott lehet évente.

A Dóka Klára-díjasok laudációja

I.

Borsy Judit Borbála,

a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára ny. főlevéltárosa

Borsy Judit a gimnáziumi érettségi után a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán folytatott tanulmányai zárásaként 1981-ben vehette át latin speciális képzéssel kiegészített magyar–francia szakos diplomáját. Ezt követően Pécssett általános iskolai franciayelv-tanár volt, 1984-től pedig 2023 végén történt nyugdíjba vonulásáig a Baranya Megyei Levéltárban, illetve annak jogutódában dolgozott, előbb levéltárosként, 2006-tól pedig főlevéltárosként. 1984 és 1987 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán elvégezte a levéltár kiegészítő szakot.

Csaknem 40 éves levéltári szolgálata során többféle munkaterületen dolgozott és valamennyi szakterületen kiemelkedő színvonalú munkát végezve intézménye egyik alappillérvé vált. Miközben alapos és szerteágazó felkészültségének, továbbá nyelvismeretének köszönhetően számos kiemelkedő jelentőségű rendezési és iratfeltárási munkát végzett, sokféle közművelődési program létrehozásában és lebonyolításában vállalt meghatározó szerepet, elmélyült anyagismeretét kiválóan tudta hasznosítani a kutatószolgálati munkában is. Ennek során – jócskán túllépve a tájékoztatási feladatokon – számtalan esetben fordításokkal és szakmai tanácsokkal segítette a tudományos és a helytörténeti kutatásokat, és ezzel nagyban hozzájárult munkahelye szakmai presztízsének növekedéséhez.

Borsy Judit maga is végzett és végez levéltári forrásokon alapuló kutatásokat. Fő érdeklődési területe Baranya vármegye, valamint a vármegyei uradalmak 1848 előtti, továbbá a Pécsi Egyházmegye története. E tárgykörökben több kötetet szerkesztett, valamint három önálló kötetet és közel félszáz tanulmányt készített, amelyek közül több francia, angol és német nyelven látott napvilágot.

1986 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének, 2012-től pedig a Magyar Uradalomtörténeti Társaságnak. A levéltári kollektíva köztiszteletnek örvendő tagja, akinek segítségével munkatársai mindig számíthattak, és aki hosszú idő alatt megszerzett tudását és tapasztalatait nyugdíjazására készülve is igyekezett átadni utódainak.

Borsy Judit Borbála csaknem négy évtizeden át nagy szakmai elkötelezettséggel és felelősséggel végzett, kiemelkedő levéltári munkássága elismerésül veheti át a Dóka Klára-díjat, amely például szolgál a következő levéltáros nemzedékeknek.

Damásdi Zoltán,

a Pécsi Egyházmegyei Levéltár levéltárosa

Damásdi Zoltán 2001-ben tett érettségi vizsgája után a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója lett. 2007-ben fejezte be tanulmányait lengyel speciális képzéssel kiegészített történelem–latin szakon.

2007 óta a Pécsi Egyházmegyei Levéltár munkatársa, és miután egy lényegében egy-személyes intézményről van szó, annak vezetője és beosztottja is egyben. Így az intézmény azóta kifejtett tevékenysége gyakorlatilag azonos az ő – jórészt egyedül – végzett munkájával.

Levéltári pályafutása kezdetétől sokféle feladatot végzett és végez, mégpedig igen magas színvonalon, amelynek eredményeként a Pécsi Egyházmegyei Levéltár reorganizációjában jelentős előrelépés történt. Begyűjtötték, rendezték és feldolgozták az egyház-községi iratokat, ennek köszönhetően mára minimálisra csökkent a még kinnlevő és átvételre váró iratanyag mennyisége. Megkezdődött az iratanyag intenzív digitalizálása, ami az anyakönyvek és a plébániai iratanyag mellett kiterjedt a különböző püspöki és káptalani állagokra is, és jelenleg folyik a levéltár fotótárának rendezése és digitalizálása is.

Damásdi Zoltán tervszerű, folyamatos és egymásra épülő szakmai munkái nyomán 2018-tól saját e-kutatási lehetőséget is kínál a levéltár, amelynek segítségével a saját gyűjtőkörébe tartozó iratok mellett egy együttműködés keretében ferences rendi iratanyagokat is szolgáltat. E tevékenység magas színvonalát igazolja, hogy a Pécsi Egyházmegyei Levéltár 2020-ban megkapta a Magyar Családtörténet-kutatók Egyesületének „Év kutatóhelye” elnevezésű díját.

Az időigényes és nagy odafigyelést igénylő levéltárszakmai munkafeladatok – amelyek között megemlítenők még a különféle tematikus kiállítások rendezése – elvégzése mellett szívesen folytat a dualizmus kori magyar egyháztörténetre, valamint a Pécsi Egyházmegye 19–20. századi történetére irányuló kutatásokat.

2008 óta tagja a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesületének, 2014 óta a Magyar Levéltárosok Egyesületének és 2018 óta a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsának.

Damásdi Zoltán közel két évtizeden át a magyarországi egyházi levéltárügy, azon belül is a Pécsi Egyházmegyei Levéltár megújítása és modernizálása érdekében nagy elkötelezettséggel és hivatástudattal végzett, magas színvonalú, odaadó és eredményes munkája alapján részesül a Dóka Klára-díjban.

Dr. Kőfalviné dr. Ónodi Márta,

a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára
Kiskunfélegyházi Részlegének vezetője

Ónodi Márta 1993-ban érettségizett Kiskunfélegyházán, majd 1993-tól a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója volt, és tanulmányai lezárásaként 1998-ban vehette át történelem–német szakos diplomáját.

1998. október 1-jén lett a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegének munkatársa és egyben vezetője, ahol azóta is dolgozik. Miközben a kiskunfélegyházi részleg szakmai tevékenységét szervezi és irányítja, – a kis létszámú intézményekre jellemző módon – sokféle levéltári feladatot lát el. Munkáját a magas szakmai színvonal, a nagy precizitás és odafigyelés, valamint a kiváló szervezés és hatékony irányítás jellemzi. A hagyományos belső levéltári feladatok maradéktalan elvégzése mellett nagy súlyt helyezett és helyez a helyi társintézményekkel való folyamatos együttműködésre, elkötelezett híve a levéltár nagyközönség felé történő nyitottságának, beleértve a különféle levéltár-pedagógiai programokat, amelyeket számos innovatív ötlettel segít és gazdagít. Sokrétű és felelősségteljes levéltárszakmai feladatai mellett szívesen végez levéltári forrásokra alapozott tudományos kutatásokat, amelynek eredményei különböző tanulmánykötetek és folyóiratok mellett főként a helyi lapokban láttak napvilágot. 2020-ban a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán summa cum laude minősítéssel védte meg PhD-disszertációját, amely két évvel később önálló kötetben jelent meg. Munkatársai igazi közösségi embernek tartják, akit nemcsak tudásáért, hanem személyes tulajdonságaiért is tisztelnek, és aki így a levéltári kollektíva életében, a közösségi élet fejlesztésében is fontos szerepet játszik. 1998 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének.

Dr. Kőfalviné dr. Ónodi Mártát több mint két és fél évtizeden át nagy szorgalommal és mély hivatástudattal, magas színvonalon végzett levéltárosi munkássága, a levéltári feladatok szervezésében és irányításában betöltött meghatározó szerepe tette érdemessé a Dóka Klára-díjra.

II.

Daczó Albert,

Budapest Főváros Levéltára levéltáros asszisztense

Daczó Albert 1986-ban érettségizett a romániai Csombordon (Ciumbud), majd a rendszerváltást követően Magyarországra költözött, és 2002. május 1. óta Budapest Főváros Levéltárának munkatársa.

Kezdetben kezelőként dolgozott, majd miután 2011-ben sikeres vizsgát tett, segédlevéltáros lett, a jelenlegi elnevezés szerint levéltáros asszisztens. 2007 és 2010 között a Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti Karán informatikus-könyvtárosi diplomát szerzett. A levéltárban kezdetben a közigazgatási, majd az ipartestületi referencián dolgozott, 2006 óta pedig a gazdasági szervek és szövetkezetek iratainak rendezésével és a szükséges segédletek készítésével foglalkozik, miközben ellátja az ezen iratanyaggal kapcsolatos kutató- és ügyfélszolgálati teendőket is. Aktív szerepet vállalt Budapest Főváros Levéltára iratanyagának a Teve utcai épületbe történt átköltöztetésében. Minden munkafeladatát nagy odaadással, szorgalommal és precizitással végezte és végzi. Nagyon megbízható és mind a kutatókkal és ügyfelekkel, mind pedig munkatársaival jó kapcsolatot ápoló kolléga.

Daczó Albertet több mint húsz esztendőn keresztül kiemelkedő színvonalon, mély hivatástudattal és nagy szorgalommal végzett levéltárszakmai tevékenysége érdemesítette a Dóka Klára-díjra.

Fejes László,

a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára levéltáros asszisztense

Fejes László 1999-ben fejezte be középiskolai tanulmányait Kaposváron, 2001 óta pedig a Somogy Megyei Levéltár munkatársa lett, ahol korábban polgári szolgálatot teljesített. 2003–2004-ben levéltárkezelői, 2010–2011-ben segédlevéltárosi tanfolyamot végzett.

Levéltári pályafutása kezdetén a kutatószolgálaton dolgozott, jelenleg az ügyfélszolgálati teendőket látja el, de emellett – mint a kis létszámú levéltárak munkatársainak többsége – az iratrendezéstől a gyűjtőterületi munkáig szinte minden levéltári feladat elvégzéséből, kiváltképpen a levéltár egyedi és tömeges digitalizálási feladatainak teljesítéséből is kivette és kiveszi a részét. Pontos, precíz, megbízható munkatárs, akinek segítőkészsége példamutató.

Fejes László több mint húsz esztendőn keresztül, mély szakmai elhivatottsággal, nagy szorgalommal és precizitással végzett, példás levéltárszakmai munkája elismeréseként részesül a Dóka Klára-díjban.

Szepesi László,

Budapest Főváros Levéltára levéltáros műszaki ügyintézője

Szepesi László 1982-ben autószerelői képesítést szerzett, majd 1982 és 1991 között a Fővárosi Autótaxi Vállalat gépkocsivezetője volt, 1991 óta pedig Budapest Főváros Levéltára munkatársa.

Kezdetben gépkocsivezető volt, ám feladatai hamarosan kibővültek az anyagbeszerzéssel, illetve további teendőkkel, így jelenleg műszaki ügyintézői feladatokról lát el. Pontos, nagy teherbírású, rugalmas, intézménye érdekeit mindig szem előtt tartó kolléga, akinek innovatív ötleteire és kreatív javaslataira mindig számíthatnak munkatársai akár logisztikai, akár személy- vagy iratszállítási feladatok elvégzéséről legyen szó.

Megértő, készséges és az olykor felmerülő konfliktusokat kellő empátiával kezelő, mindig azok feloldására törekvő, jó humorérzékkel rendelkező személyisége közkedvelt a levéltár munkatársai körében.

Szepesi László több mint három évtizeden át erős hivatástudattal és elkötelezettséggel, nagy odaadással és példás precizitással végzett munkája elismeréseként veheti át a Dóka Klára-díjat.

III.

Varga Mátyás Gábor,

a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár levéltárosa

Varga Mátyás Gábor 2012-ben Vácon érettségizett, utána a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának történelem szakos hallgatója lett, és 2020-ban kapta meg mesterszakos diplomáját. 2018-ban, tehát még diplomájának átvétele előtt kezdte meg levéltári szolgálatát a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban.

A kis létszámú intézményekre jellemző módon a levéltárosi munka szinte minden részével és elemével behatóan megismerkedett. Nagy türelemmel és odafigyeléssel végzett kutatószolgálati munkája kiemelkedő szerepet játszott abban, hogy munkahelyét a Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete 2019-ben az „Év kutatóhelye” címmel tüntette ki. Miközben ő végzi az anyakönyvi másodpéldányok kezelését, a levéltár online szolgáltatásainak nem automatizált feladatait, a beszállított plébániai iratok digitalizálását és az iratbeszállítások lebonyolítását, sokszor lát el előírt teendőin túlmutató feladatokat is. Szívesen folytat tudományos kutatásokat. Eddig egy önálló kötete és számos szakcikke látott napvilágot. 2018 óta tagja a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesületének, 2024-től pedig a Magyar Levéltárosok Egyesületének.

Varga Mátyás Gábor erős hivatástudata, többféle levéltári szakterületen kifejtett, kiemelkedő színvonalú, szorgalmas és eredményes munkája elismeréseként részesül a Dóka Klára-díjban.

■ Az Osváth Lajos-díj

Osváth Lajos munkásságának és emlékének megőrzésére a család 2021-ben díjat alapított, amelyet a Magyar Levéltárosok Egyesülete gondoz. A díjjal járó elismerések anyagi fedezetét az MLE-vel kötött megállapodás keretében az Osváth család leszármazottjai biztosítják. Jelen esetben Esztár település önkormányzata vette át ezt a vállalást. A díj évente váltakozva egyesületi munkáért, illetve történeti kutatómunkáért adható, 2024-ben ez utóbbiért ítélték oda.

Perczel Olivér

Perczel Olivér 1976. november 20-án született Szentesen. 1998-ban érettségizett a szentesi Zsoldos Ferenc műszaki szakközépiskolában, majd a katonaság polgári szolgálatos lehetőségét választva, szolgálatát a helyi levéltárban töltötte 1998–1999 között. A levéltári hangulat és az ott folyó munka meghatározó élményekkel szolgált, amely a már meglévő, történelem iránti érdeklődését a továbbtanulás felé terelte. Erre már a fővárosba költözés és szakmabéli elhelyezkedést követően került sor. Előbb a Magyar Nemzeti Levéltár Hess András téri épületének kutatótermében dolgozott, az 1945–1990 közötti iratok levéltári kezelői feladatait látta el 2002-ben, majd 2003. szeptember 1-jétől Budapest Főváros Levéltárában kapott állást, ahol kezdetben a III. főosztályon, majd az I. főosztályon és a kutatóteremben dolgozott és dolgozik. Kezdetben levéltári kezelőként, 2010-től pedig főlevéltáros munkakörben végzi munkáját. Felsőfokú tanulmányait az egri Eszterházy Károly Főiskolán végezte 2004–2007 között, ahol történelem szakos bölcsész diplomát szerzett 2010-ben. 2016–2020 között az ELTE Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Iskolájának hallgatója volt. *A Szórakozás és szórakoztatás Budapest közterein – A Városliget példáján keresztül (1873–1953)* című doktori disszertációját 2024. június 14-én védte meg.

A Budapest Főváros Levéltárában betöltött levéltárosi munkaköre (ügymint levéltári feldolgozó munka, iratrendezés, adatbázis-építés, kutatótermi szolgálat) mellett a levéltár több kiállításában és tudományos projektjében is részt vett. Dolgozott 2014-ben a Holocaust Emlékévben megrendezett kiállítás és a 2023. évi *Budapest – a város és hídjai* kiállítás megvalósításában. 2017-ben közreműködött a *Liget egykor* kiállítás létrehozásában és a hozzá kapcsolódó kötet szerkesztésében is. Perczel Olivér folyamatosan publikál és előadásokat tart, érdeklődési köre széles: kiterjed Budapest történetének eddig feldolgozatlan fejezeteire, de levéltári alapkutatásokon nyugvó kutatásokat is végez. Foglalkozott a budapesti városháza alkalmazottainak B-listázásával, Rejtő Jenő életével, Buffalo Bill fellépéseivel. Számos cikket írt Erzsébetváros múltjáról, doktori dolgozatának középpontjában pedig a fővárosi, ezen belül a városligeti szórakozás, szórakoztatás állt.

Levéltári munkája mellett 2017-től a Clio Intézet, 2023. augusztus 1-jétől az Erőszak-kutató Intézet tudományos munkatársaként is dolgozik, Magyarország 1919–1920 közötti román megszállásának forrásfeltáró kutatója. Kutatása során a megszállt terület számos levéltárában, múzeumában, könyvtárában végzett gyűjtőmunkát, ugyanakkor e témájában is több tanulmányt írt és előadásokat tartott. Két alkalommal nyerte el a Klebelsberg Kunó kutatói ösztöndíjat, amelyek segítségével több romániai levéltárban és könyvtárban végzett új eredményekkel járó hungarikakutatást.

Az Osváth Lajos-díjat *A román–magyar háború és a román katonai megszállás magyar áldozatai (1919–1920)* (Budapest, 2024) című monográfiája és forráskiadványa elismeréseként kapja. A kötet a témaválasztás újszerűsége, a feldolgozott levéltári források széles spektruma és olvasmányos, jól megírt stílusa révén nyerte el a bírálók tetszését.

A Dóka Klára-díj díjazottjai
(fentről lefelé):
Borsy Judit, Damásdi Zoltán
Daczó Albert, Fejes László
A díj átadói: Kenyeres István
és Vajda Tamás

(Fotók: Herédi Krisztián)

A Dóka Klára-díj díjazottja:
Szepesi László
A díj átadói: Kenyeres István
és Vajda Tamás

Az Osváth Lajos-díj díjazottja:
Perczel Olivér
A díj átadói: Kenyeres István
és Barabás Mihály

(Fotók: Herédi Krisztián)

VII. MLE Focikupa

Zenta, 2024. július 1.

Az MLE-vándorgyűlés első napjának délutánján került sor a zentai népkerti Városi stadion melletti pályán az immár hagyománnyá vált, levéltárosok közötti labdarúgó bajnokság, az MLE Focikupa mérkőzéseire. Az öt csapat részvételével tartott megmérettetésen a megszokott válogatottak mellett a helyiek is kiállítottak egy csapatot (kissé tágabban értelmezve a levéltáros fogalmát, azt a helyi kulturális értelmiség tagjaira is kiterjesztve). A körmérkőzéseket követően a kupa sorsáról – az első két helyezett pontegyenlősége miatt – az egymás elleni eredmény döntött. A labdarúgókat biztató sportbarát levéltárosokat – mintegy jutalmul, amiért a rekkenő hőségben nem a közeli Tisza-parti szabadstrandot választották hűsölésre – hideg csapolt sör, valamint a nehéz körülmények ellenére és a várakozásnak megfelelően színvonalas játék szórakoztatta.

A részt vevő csapatok:

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (csapatkapitány: Pócs Nándor)
- Barbaricum, a Magyar Nemzeti Levéltár vidéki levéltárainak keleti válogatottja (csapatkapitány: Bódán Zsolt, MNL BeVL)
- Budapest Főváros Levéltára (csapatkapitány Varga Bálint)
- Cathedrale, felsőoktatási és egyházi levéltárosok közös csapata (csapatkapitány: Kiss Márton)
- Zenta Város Levéltára (csapatkapitány: Tőke János)

A VII. MLE Focikupa végeredménye (csk.)

I.

Barbaricum ■ Bakó Zsigmond (MNL Elektronikus Nyilvántartások Főosztálya),
 Bódán Zsolt (MNL BéVL), Csekő Ernő (MNL GYMSV SL),
 Gőzsy Zoltán (MNL BaVL), Oross András (MNL GYMSV GYL),
 Somoskői Viktor (MNL HVL), Szeibert-Erdős András Patrik (MNL Ügyfélszolgálati
 Főosztály), Szemán László (MNL SZSZBVL), Szikla Gergő (MNL HBVL),
 Takács Gábor (MNL BéVL)

II.

Budapest Főváros Levéltára ■ Háber Kornél, Hermann István, Kárpáti Attila
 Kenyeres István, Keserű Norbert, Málík Zoltán, Mátyás Zoltán, Rácz Attila,
 Sarusi-Kiss Béla, Sólyom Tibor, Szendrői Áron, Török Ádám, *Varga Bálint*

III.

Zenta Város Levéltára ■ Antal Attila, Belec Attila, Gyólai Zoltán, Hézső Zsolt,
Huszák Gábor, Kis Krisztián, Nagy Norbert, Pósa Norbert, Szép Endre,
Takács Kornél, Tokodi Albert, *Tőke János*

IV.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ■ Cseh Gergő Bendegúz,
Krahulcsán Zsolt, Kollár János, Kovács Mirkó, Nagy-Csere Áron, Pap Péter István,
Papp István, *Pócs Nándor*, Szécsényi András, Szuhanyik Zoltán, Takács Tibor,
Tóth Tibor, Tulézi Lóránt

V.

Cathedrale ■ Kiss Márton (BME Levéltára), Krisch András (Soproni Evangélikus
Gyűjtemények Levéltára), Molnár László (SE Levéltára), Pálfi Ádám (EMET),
Simon Gábor (TF Levéltár), Vajk Ádám (Pápai Református Gyűjtemények Levéltára)

Összeállította: Németh Ágnes

A győztes csapat

Beszámoló a Fiatal Levéltárosok Egyesületének XV. Tudományos Őszi Táboráról

2024. szeptember 5–7. között került sor a Fiatal Levéltárosok Egyesületének XV. Tudományos Táborára Győrben. A konferencia fő témája a gyűjtőterületi munka volt, ezen belül annak különlegesebb, nem mindennapi feladataival, eseteivel és vonatkozásával kapcsolatban hallgattunk előadásokat. Az utóbbi években egyik fő célunk lett, hogy a vándorgyűlés során a helyi közgyűjteményeket is közelebbről megismerjük. Az idén a helyszín adta számos lehetőséget kihasználva három intézményt is meglátogattunk.

A konferencia első napján *Mátyás Zoltán*, a Fiatal Levéltárosok Egyesületének elnöke, valamint *dr. Nemes Gábor*, a Győri Egyházmegyei Levéltár vezetője köszöntötte a résztvevőket. Ezt követően *Áldozó István*, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltárának munkatársa mutatta be az intézményt. A vármegye érdekessége, hogy egyedülálló módon két vármegyei levéltár is működik benne, így a helyi közgyűjtemény történeti anyaga Győrre és Mosonra korlátozódik. Az előadás kitért arra is, hogy a levéltári munka egyre nagyobb részét teszik ki az ügyfélszolgálati megkeresések, amelyek többsége ingatlan- és építési ügyek kapcsán érkezik hozzájuk. Ezt követően a Győri Egyházmegyei Levéltár mutatkozott be. Az intézmény 2000 óta működik jelenlegi formájában, 1422 iratfolyóméternyi anyagot őriz, illetékességébe körülbelül 150 plébánia és számos iskola tartozik. Munkájuk jelentős részét digitalizálási projektek adják, amelyek eredményeit a matricula.hu oldalon elérhető adatbázisban tekinthetik meg a kutatók. A harmadik intézményről, Győr Város Levéltáráról *Kovács László* adott rövid áttekintést a résztvevőknek. Az intézmény 1994-ben jött létre, ugyanakkor egyes iratok tanúsága szerint a városnak már a 16. században is volt önállóan kezelt archívuma. Közel 2500 ifm anyagot őriznek, és az utóbbi években, külsős cég bevonásával, komoly digitalizálási projektekbe kezdtek.

Immár hagyománynak számít, hogy egy helytörténeti előadás keretében is megismerkedünk konferenciánk helyszínével. Az idei évben Kovács László a győri prostitúció századfordulós történetéről beszélt. Előadásából megtudhattuk, hogy a jelentős (vízi) kereskedelmi forgalmat lebonyolító városban kiemelkedően magas volt az örömlányok lakosságszámhoz viszonyított aránya. Megismertük a város 1890-es bordélyokra vonatkozó szabályozását és egy luxusbordély nyitásával kapcsolatos vitás ügy részleteit. Ezt követően tértünk rá a tematikánkhoz kapcsolódó előadásokra.

Sipos András, Budapest Főváros Levéltárának fősztályvezetője a budapesti Kossuth tér 13–15. szám alatti épület lakásainak falából előkerült iratok történetéről számolt be. Először 2015-ben egy lakásfelújítás során találtak 7000 darab 1944-ből származó adatszolgáltatási ívet, amelyek a német megszállás alatt működő lakásügyi hivatal meg-

semmisültnek hitt iratanyagának részét képezik. Ezt követően az idei évben egy újabb felújítás során további iratok kerültek elő. Az előadó felvázolta az egy-egy lakásért folytatott harcnak a dokumentumokból kirajzolódó történetét is. *Vajda Tamás*, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség elnöke visszatérő vendégünk, aki idén a felsőoktatási intézmények gyűjtőterületi tevékenységéről és annak kihívásairól beszélt. Az egyetemi integráció következtében a szegedi egyetem levéltárának a tanszékek és kutatóintézmények mellett számos klinika, szakrendelő, iskola és óvoda is az illetékességébe tartozik. Az iratátvételt sokszor nehezítik a rossz körülmények és az alacsony alkalmazotti létszám.

A rendezvény második napján különböző közgyűjteményeket látogattunk meg. Elsőként a Győri Egyházmegyei Levéltárban jártunk, ahol dr. Nemes Gábor fogadott minket és bemutatta az intézmény számos érdekes iratát. A levéltár legalább 600 oklevelet őriz, közülük VI. Sándor pápa bullájának nemesmásolatát kézbe is vehettük. Miután Győrben az újkorban hiteleshely működött, a gyűjteményben több címereslevél is található. Láthattuk az ország legkorábbi katolikus anyakönyvét, amelyet Harka községben 1636-tól vezettek német nyelven. A levéltár különlegességei közé tartozik a közel 2500 darabból álló kottatár, amely legkorábbi darabjait a 18. században vetették papírra, ezek közül többről átiratok készültek, amelyek nyomán újra bemutattak egy-egy különlegesebb misét. A délelőttöt a vármegyei levéltárban folytattuk, ahol az intézmény igazgatója, dr. Oross András kalauzolt minket. A levéltár munkatársai kisebb válogatással készültek a számunkra, láttunk például kelet-nyugati tájolású térképeket és koraújkori metszetgyűjteményt is. Később beleshattunk a raktárakba is, amelyek közül eredetileg több is tömlöcként funkcionált. Az egykori vármegyeházán az intézmény jelenleg az adóhivatallal osztozik.

A két látogatást követően buszra szálltunk és Pannonhalma felé vettük az irányt. Egy gyors ebédet követően felmásztunk a bencés apátságához, ahol dr. Dénesi Tamás, a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár igazgatója várt minket. A bencés rend levéltára az ország egyik leggazdagabb középkori oklevélgyűjteményével rendelkezik, emellett értékes hiteleshelyi és családi iratanyagot is őriz. Többek között itt kezelik Stefánia hercegnő és Lónyay Elemér hagyatékát, akik a II. világháború alatt menekültek ide. Ez évi táborunk különleges pillanata volt, amikor eredetiben láthattuk a tihanyi apátság 1055-ös alapítólevelét, amelyben az első töredékes magyar nyelvemlék is olvasható. Miután mindenki kibetűzte az oklevélben az ómagyar mondatot, a raktárban is körbenézhattunk. Az iratok egy részét az eredeti levéltári berendezésnek megfelelő fából készült iratszekrényekben tartják.

A levéltár megtekintése után az apátsági könyvtárat is meglátogattuk. Feltételezhetően itt volt az ország első könyvtára, de az első könyvkatalógus bizonyosan itt készült. A levéltári és könyvtári gyűjtemény mellett az apátság jelentős ásvány-, kőzet-, valamint régészeti gyűjteménnyel is rendelkezik, amelyek legszebb darabjait az erre a célra készült szekrényekben a folyosókon állították ki. A galériás könyvtártermet az 1820-as években Engel Ferenc tervezte, érdekessége, hogy számos antik görög és római díszítőelemet is alkalmazott. A teremben Ásványi Ilona könyvtáros kalauzolt minket, aki számos különleges kötetet is előkészített a számunkra. Ezek közül a legelső egy 13. századi biblia volt. Emellett korai, kézzel készült iniciálékkal és képekkel díszített evangéliumot, kéziratot imakönyvet, a Thuróczy-krónikát és néhány ősnymtatványt is megmutatott a szakember.

Fotók: Kalamár-Papp Rita, Kiss-Huszár Renáta,
Völgyi Réka

A konferencia utolsó napján két további előadásra került sor. Dr. Oross András a bécsi levéltári kirendeltség gyűjtőterületi tapasztalatairól beszélt. Bécsben a badeni egyezmény értelmében 1926 óta működik polgári és katonai levéltári delegátus, aki a Habsburg Monarchia idejében keletkezett magyar vonatkozású iratok feltárásával, feldolgozásával és a magyar kutatók segítségével foglalkozik. Miután a kirendeltség illetékessége 1918-ig tart, ráadásul az osztrák levéltárat általánosságban is passzívabb gyűjtőterületi munka jellemzi, itt nem a hagyományos értelemben vett feladatokról beszélhetünk. Ausztriában a nemes családok iratanyagai jellemzően nem kerültek be a levéltárakba, a letétbe helyezés is ritka. Az iratanyag megismerésének kulcsa a családokkal kialakított bizalmi viszony. Oross András erre példaként hozta a Batthyány családot, akiknek a levéltárban több alkalommal is járt. A látogatások során amellett, hogy felmérték az anyagot, új, savmentes dobozokat is biztosítottak a dokumentumok fennmaradása érdekében. A Draskovics családdal kevésbé eredményes együttműködés folyt, ebben az esetben mindössze egy alkalommal tudtak képet kapni a családi levéltárról.

Utolsó előadónk *Turcsányi Eszter* volt, aki a Pulszky FIAT (a Pulszky Társaság ifjúsági tagozata) képviselőjeként tartott prezentációt korábbi munkahelye, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum hagyatékairól, fotókat és terveket érintő gyűjtő- és feldolgozó-munkájáról. Míg a 2000-es évek elején főleg a vasúti közlekedésre vonatkozó forrásokat helyezték előtérbe, azóta ezzel párhuzamosan aktívan gyűjteni kezdték a közúti közlekedésre vonatkozó anyagokat is. Elsősorban hagyatékokra, magángyűjtők anyagaira fókuszálnak, a gyűjtés során vizsgálják az anyag állapotát, teljességét, a gyűjteményhez való kapcsolódását és a tervezett kiállításokkal összefüggésben a feldolgozási lehetőségeket. Az átvételek egyik akadályát jelentette a központi épület hiánya, illetve az emiatt kialakult rossz körülmények híre, így 2016-ban a múzeum egy jelentős projektbe kezdett. Ennek során feltárták, feldolgozták az archívumi anyagokat, továbbá jelentős digitalizálást végeztek, amelynek során digitalizálták többek között a BKV, a BAHART és a MÁVAUT teljes fotógyűjteményét.

A tábor beváltotta reményeinket. A rendkívül színvonalas előadások számos új információval szolgáltak. Az, hogy immár negyedik éve vándorgyűlésként szervezzük meg tudományos táborunkat, lehetőséget ad arra, hogy az ország különböző pontjain található közgyűjteményeket is jobban megismerhessük. Az idei évben a közgyűjteményi látogatósokra helyeztük a hangsúlyt, hiszen Győrben és környékén kivételesen sok ilyen található.

Kiss-Huszár Renáta

A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2024. évi vándorgyűlése

A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) vándorgyűlésére 2024. augusztus 21–23. között került sor Miskolcon, ahol a rendezvény házigazdája a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeum volt. Nagy örömünkre szolgált, hogy röviddel a tanévkezdés előtt megtekinthettük azt az egyedülálló beruházást, amelynek eredményeként egy felújított egyetemi közgyűjteményi központ és egy vármegyei levéltár kapott méltó és korszerű elhelyezést.

A rendezvényt Vajda Tamás, az MFLSZ elnöke nyitotta meg, majd prof. dr. Horváth Zita, a Miskolci Egyetem rektora üdvözölte a megjelenteket, aztán dr. Szende László, a Kulturális és Innovációs Minisztérium (KIM) Közgyűjteményi Főosztályának vezetője mondott köszöntőbeszédet.

A megnyitót követően *Levéltári aktualitások* címmel kerekasztal-beszélgetést tartottunk, amelyen a KIM, az NKA Könyvtárak és Levéltárak Kollégiuma, valamint a társ-egyesületek (Magyar Levéltárosok Egyesülete, Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete, Fiatal Levéltárosok Egyesülete) képviselői vettek részt. Tájékoztatást kaptunk a minisztériumi főosztály tevékenységéről, a pályázati lehetőségekről és a társszervezetek rendezvényeiről. A beszélgetést Vajda Tamás, az MFLSZ elnöke vezette.

Az ezt követő kerekasztal-beszélgetés során az egyetemi levéltárak jelenlévő vezetői számoltak be az elmúlt egy év eseményeiről és az elért eredményekről. A beszélgetésvezető Osváth Zsolt alelnök volt. Általánosságban kiemelendő, hogy a digitalizált levéltári dokumentumok digitális megőrzésére tagintézményeink egyre elterjedtebben használják az intézményi repozitóriumokat, ami az egyetemi közgyűjtemények együttműködésének újabb sikeres példájaként említhető. Az egyedi beszámolók közül kiemelendő a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen a Nemzeti Emlékezetpedagógiai Program keretében zajló játéktervezési projekt. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem levéltára közzétette az ELTE Egyetemi Almanach elnevezésű adatbázist, amely az egyetemen 1635 és 1990 között oktató tanárok legfontosabb adatait tartalmazza. Hírt hallhattunk arról, hogy a konferencia előtt röviddel megjelent a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár *Trianon és a magyar felsőoktatás VI.*, valamint *Haza – szeretet – hűség: a soproni népszavazás elő- és utóélete* című kiadványai, amelyekben több tagtársunk is publikációval szerepel.

A vándorgyűlés első napját Beri Áron, a Miskolci Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Kar hallgatójának gitárkoncertje zárta, aki latin és klasszikus darabokat adott elő.

Szendi Attila főigazgató, a vándorgyűlés házigazdája előadást tart

Levéltárvezetői kerekasztal.
Dr. Kissné Havas Gyöngyvér
(Magyar Képzőművészeti
Egyetem Levéltára)
és Osváth Zsolt alelnök

(Kőmíves Tibor felvételei)

Látogatás az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára új épületében

Augusztus 22-én a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeum olvasótermében a vendéglátó intézmény vezetője, Szendi Attila főigazgató két előadást is tartott. Bemutatta azt a koncepciót, amely alapján az elkészült közgyűjteményi beruházás eredményeit kamatoztatni szándékoznak. Az első előadásban azt a lehetőséget ismertette, amely révén az egyetemi levéltárak az egyetemi döntéshozók által még inkább láthatóvá válhatnak. Ennek alapja az a szemlélet, hogy a levéltárak iratanyaga, az egyetem más hagyományos dokumentumgyűjteményeihez hasonlóan, olyan adatforrásként szolgál, amelyekre digitális szolgáltatások építhetők. A Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeumban a tervek szerint kiépülő digitális infrastruktúra lehetővé teszi majd az ott őrzött dokumentumok ilyen célú hasznosítását.

Az egyetem tudományos adatvagyonának jelentős részét képezik a levéltári dokumentumok, a könyvtári repozitóriumokban összegyűjtött kutatási adatok, publikációk és disszertációk. Ezek őrzése, kezelése és szolgáltatása alapfeladata az egyetemi közgyűjteménynek, ám ezt a tényt fontos újra hangsúlyozni, hogy az egyetemek vezetői az új technológiák bevezetése alkalmával is számoljanak vele. Az intézményi adatvagyon egyben része a nemzeti tudományos és kulturális adatvagyonnak is. A Miskolcon megvalósult együttműködés révén ráadásul hozzáférhetővé válhat a vármegyei levéltár anyaga is, tovább bővítve a lehetőségeket.

Második előadásában Szendi Attila az adatvezérelt technológiákra, a mesterséges intelligencia, a gépi tanulás és a szöveganalízis alkalmazási lehetőségeire összpontosított. Olyan technológiákat mutatott be, mint a kézírásfelismerés, az OCR (optikai karakterfelismerés) optimalizálása, a beszédfelismerés, valamint az objektum- és alakfelismerés. Ezek az eszközök az adatfeldolgozást és a kutatási folyamatokat támogatják, lehetővé téve a levéltári anyagok gyorsabb és hatékonyabb feldolgozását. A mesterséges intelligencia alapú keresőfunkciók, a szemantikus keresés és az indexelés is még eredményesebbé tehetik az adatvagyon kezelését.

Az előadó külön figyelmet szentelt a nagy nyelvi modelleknek és a RAG (*Retrieval-Augmented Generation*) megoldásnak, amely lehetővé teszi, hogy a nyelvi modelleket a helyben őrzött digitális szövegtörzshöz tanítsák be, és ezzel intézményre szabott vagy szakterület-specifikus információ-visszakereső rendszert és ehhez kapcsolódva egy ChatGPT-hez hasonlóan működő szöveggeneráló alkalmazást hozzanak létre. Szendi Attila hangsúlyozta, hogy bár a levéltárak munkatársai nem informatikusok, elengedhetetlen, hogy e téren is tájékozottságot szerezzenek, képesek legyenek az új technológiák alkalmazására és a számítógépes szakemberekkel együttműködve informatikai feladatok megoldására. A levéltári adatok kutatási adatokként is értékesek, és az egyetemeken adott a lehetőség, hogy a tartalomgazda-levéltárak informatikusokkal együttműködve sikeres projekteket valósítsanak meg. Az előadás arra is felhívta a figyelmet, hogy a jövő levéltárai nem csupán történeti dokumentumok őrzői és szolgáltatói lehetnek, hanem aktív adatkezelő központok is, amelyek támogatják a tudományos kutatást és a digitális megőrzést.

A jövőbe tekintő előadásokat követően Kőmíves Tibor, a Miskolci Egyetem levéltárosa mutatta be a vándorgyűlés résztvevői számára az egykori selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia emlékeiből összeállított kamarakiállítását. A kiállított iratok

a Miskolci Egyetemi Levéltár, a tárgyi emlékek a Miskolci Egyetemi Múzeum, a könyvek a Selmeci Múzeumkönyvtár állományából származnak. Az egykori hallgatók életét egyrészt a tanulmányaikhoz kapcsolódó dokumentumok, a leckekönyv, a diploma és kézíratos jegyzetek, másrészt az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékén szereplő selmeci diákhatományok jellegzetes dokumentumai, mint a baleklap, az emlékkönyv, tablókép, valéaszalag és a selmeci pipa mutatták be. Mivel a selmecbányai felsőoktatási intézmény kultusza nemcsak a Miskolci Egyetem, hanem a Soproni Egyetem, a Dunaújvárosi Egyetem és az Óbudai Egyetem Alba Regia Kara intézményi hagyományainak is alapja, több résztvevőnk is a szívéhez közel állónak érezte a kiállított anyagot.

Ezt követően Kis József, a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára igazgatója és főlevéltárosa intézményi séta keretében bemutatta a vármegyei levéltár új épületrészét, amely modern elvárásoknak megfelelő környezetet biztosít a levéltári dokumentumok és szolgáltatások számára.

A szakmai előadások során P. Holl Adrién (állományvédelmi szakértő, RETÖRKI – Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár) tartott előadást. Bedő Dániel, a Tripont Kft. képviselője a közgyűjtemények digitalizálására specializálódott megoldásokat mutatta be. A cég kínálatában elérhető professzionális örökségvédelmi megoldásokat és szolgáltatásokat ismertette, amelyek segítségével a közgyűjtemények modern technológiai eljárásokkal őrizhetik meg és digitalizálhatják anyagaikat.

A bemutatókat követően szakvezetésre került sor a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeum felújított és kibővített épületében, amely a Tudományos Adatelemző Módszertani Központ és a Levéltári Nyílt Kutatási Adatforrástár projekt keretében újult meg. Betekintést kaphattunk az intézmény megnyitását megelőző tennivalókba, és megismerhettük a központ régi és új szolgáltatásait.

Az esemény kiváló alkalom volt a felsőoktatási levéltárak szakembereinek találkozására, tapasztalatcserére és az aktuális szakmai kihívások megvitatására. Az ilyen rendezvények nagyban hozzájárulnak a levéltári munka fejlődéséhez és a szakmai közösség kapcsolattartásához. A sikeres szervezés anyagi hátterét a Nemzeti Kulturális Alaptól és a Nemzeti Együttműködési Alaptól elnyert pályázati támogatás és az ezeket kiegészítő MFLSZ-önerő teremtette meg.

Az MFLSZ következő vándorgyűlését 2025-ben Egerben tartja a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesületével közösen. A tanácskozás témái között szerepel az egyházi fenntartású egyetemek levéltárainak helyzete, valamint a két intézménytípus hasonlóságaiból fakadó közös kihívásokra adott válaszok.

Homor Péter

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

Kiemelt érdeklődés kísérte 2024. május 13-án a **Magyar Nemzeti Levéltár** (MNL) és a *FamilySearch* szervezet közös levéltári szimpóziumát, ahová számos országból érkeztek szakemberek. Az előadók elsősorban az új technológiák családtörténeti kutatásokban való alkalmazhatóságának kérdéseit járták körbe.

2024. május 25-én *elhunyt Bodács Sándorné Leskó Emília Orsolya, Budapest Főváros Levéltára* egykori munkatársa. Bodács Sándorné Nyíregyházán született 1946. április 25-én. Középiskolai éveit a balassagyarmati Szántó Kovács János Gimnáziumban töltötte, itt is érettségizett 1965-ben, majd 1969-ben gyors- és gépíró iskolát végzett. 1966-ban egy évre óvónőként helyezkedett el, később a Magyar Hajó- és Darugyárban könyvelőként dolgozott egészen 1993-ig, a gyár megszűnéséig. 1996 után az angyalfüldi önkormányzatnál és cégeinél vállalt munkát. 1999 szeptemberében lépett be Budapest Főváros Levéltárába mint közhasznú munkás. 2001. január 1-jétől levéltári kezelő lett a II. iratőrző főosztály terv- és térképtár, fotótár csoportjánál. Bár 2008-ban hivatalosan nyugállományba vonult, de 2011-ig 6 órás munkatársként foglalkoztatta a levéltár.

Május 28-án átadták az *Év levéltára 2023* díjat. Az elismerést az **MNL Országos Levéltára** kapta. A Bécsi kapu téri levéltári palotában megtartott eseményen a vendégek megismerhették a díjazásban részesült intézményt, majd fogadással egybekötött gasztrosztán vehettek részt, ahol a magyar nemzeti ételek mellett az Osztrák–Magyar Monarchia konyhájának remekeiből kaptak ízelítőt.

„*Image 4 Democracy*” címmel nyílt meg a *Nemzetközi Levéltári Hét* már hagyományosnak tekinthető, a celjei Történeti Levéltár (Szlovénia) és Ieper Város Levéltára (Belgium) koordinálásával megrendezett idei kiállítása. Az esemény egybeesett az európai parlamenti választások időpontjával, így a szervezők a tárlat tematikájául a választásokat jelelték ki. Az együttműködésben részt vevő európai uniós levéltárak egy-egy kiválasztott irattal képviselhették intézményüket és hazájuk levéltáros közösségét. A csatolt elektronikus kiállításanyagban a középkori oklevéltől a weblapig sokféle dokumentum reflektált a központi témára, bemutatva a választójog különböző szintjeit, a demokratizálódás folyamatait, a politikai változások alkalmával történt társadalmi megmozdulásokat vagy éppen a női választójog érdekében tett erőfeszítéseket. A 23 európai levéltári intézmény

egyikeként az **MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára** negyedik alkalommal működött közre a nemzetközi tárlaton.

Egyre szorosabbra fűzi kapcsolatait a **Magyar Nemzeti Levéltár** és az üzbég levéltár, az *Üzarchiv* Ügynökség, amelynek *küldöttsége* május végén *háromnapos látogatáson járt Budapesten*. A felek közös kiállításokról és kötetkiadásokról egyeztettek, emellett arról is tárgyaltak, hogy a két intézmény szakemberei miként oszthatnák meg egymással tapasztalataikat. Az MNL vezetése abban is bízik, hogy fontos hungarikákra bukkanhatnak a közép-ázsiai országban.

Június 4–7. között rendezték meg a 32. *ICARUS (Nemzetközi Levéltári Kutatóközpont) Konferenciát* Újvidéken a **Vajdasági Levéltárban**, ahol a résztvevők gazdag, háromnapos programon ismerkedhettek meg a legújabb levéltári kutatások és restaurálási módszerek eredményeivel.

Támogatási szerződést kötött a Shinhan Bank Magyarországi Kereskedelmi Képviselte és a Magyar Nemzeti Levéltár, amelynek értelmében a pénzintézet egyszeri támogatásban részesíti az intézményt. A szerződés alapján a bank támogatja az MNL egyes tevékenységeit, így például a koreai tanulmányokat szolgáló európai, illetve közel-keleti nemzetközi tudományos konferenciák megrendezését. A forrást az intézmény felhasználhatja olyan kezdeményezések segítésére is, amelyekkel veszélyeztetett társadalmi csoportokat támogatnak, ideértve foglalkoztatásukat és környezetük javítását.

2024 júniusában háromnapos *hivatalos látogatáson vett részt Isztambulban a Magyar Nemzeti Levéltár* vezetése. A delegáció eredményes tárgyalásokat folytatott a Török Állami Levéltárak Igazgatóságának vezetésével, és lehetősége nyílt megismerkedni a Török Állami Levéltár Oszmán Levéltárának gyűjteményével, belső működésével, különös tekintettel a kutatószolgálatra, az állományvédelemre és a digitalizálásra.

A **Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI)** 2024 májusának végén a Kulturális és Innovációs Minisztérium támogatásával indította el *új online adatbázisát*, amelyet az AtoM (Access to Memory) hálózati levéltári leíró alkalmazás kezel. A rendszer a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) által kiadott szabványokon alapul. A RETÖRKI ezzel csatlakozott más hazai levéltárakhoz, hiszen ezt a rendszert használja az Arca – Magyarországi egyházi levéltárak közös segédlete, az Univa – Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség közös adatbázisa és az Urbsa – Magyarországi városi levéltárak közös adatbázisa is.

Június 27-én és 28-án tartották a Közép- és Kelet-európai Koreanológiai Társaság (CEESOK) 23. nemzetközi konferenciáját, ahová Magyarországról, Lengyelországból, Csehországból, Szlovákiából, Ausztriából, Szlovéniából, Romániából, Bulgáriából, Törökországból, Ukrajnából, Oroszországból, Németországból, Franciaországból, Olaszországból, Spanyolországból és a Koreai Köztársaságból érkezett csaknem száz résztvevő. Az esemény a CEESOK eddigi egyik legnagyobb *akadémiai találkozója* volt, a konferenciát a **Magyar Nemzeti Levéltár** szervezte, és a rendezvényt az Akadémiai Koreai Tanulmányok, a Szöuli Chung-Ang Egyetem, az Eurázsia Alapítvány és a Shinhan Bank Magyarország támogatta. A konferencia célja az volt, hogy bemutassa a Közép- és Kelet-európai Koreanológiai Társaságot Magyarországon, s ezen keresztül elérhetővé tegyék a szomszédos országok tudósainak koreai tanulmányok végzését, és elmélyítsék az oktatási és kulturális kapcsolatokat Magyarországgal és a Koreai Köztársasággal között.

2024. június 10-én *főpolgármesteri dicséretben* részesült **dr. Fazekasné dr. Toma Katalin, Budapest Főváros Levéltára** Tájékoztatási és közművelődési főosztály főosztályvezető-helyettese.

A középiskolai tanárok képzése a 19. század közepén indult meg Magyarországon. Az 1862-ben felállított *Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság* előtt kellett a jelölteknek vizsgát tenniük, így kaphatták meg tanári oklevelüket. A Bizottság 1949-ig működött. A nyolcvanhét évet felölelő időszak alatt közel 17 000 hallgató tett vizsgát az ország minden részéről. A Bizottság iratanyaga az **ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár** őrzetében található. A gazdag forrásanyagból az intézmény munkatársai feldolgozták az 1864 és 1949 között készült összes vizsgajegyzőkönyvet. Az elkészült *adatbázisban* a vizsgázó hallgatók neve, szakja, vizsgájának dátuma és a vizsgajegyzőkönyv levéltári jelzete található meg.

Pálmay József kiterjedt, elsősorban Erdélyre vonatkozó genealógiai kutatásokat végzett. Többek között kiadta Udvarhely, Háromszék és Maros-Torda vármegye nemes családjai című munkáit 1900–1904 között, részt vett a Magyarország Címerkönyve című befejezetlenül maradt kiadvány szerkesztési és adatgyűjtési munkáiban, és még számos tanulmánnyal és forrásközléssel gyarapította a vonatkozó magyar szakirodalmat. Egyesített *genealógiai hagyatéka* – amely kutatási anyagain túl számos eredeti dokumentumot is tartalmaz – az **Elektronikus Levéltári Portálon** immár online is hozzáférhető. Az anyag a családkutatók körében nagy népszerűségnek örvend, hiszen számos címerkép, család-történeti jegyzék, címerleírás, genealógiai tábla található benne.

2024. július 26-án *elhunyt* **Gódi Jánosné**, a *Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának* munkatársa, aki 2018 óta állt az intézmény alkalmazásában.

Nyugdíjba vonulása alkalmából, a közel négy évtizedes levéltárosi szakmai munka elismeréseként **Kujbusné dr. Mecsei Éva**, az *MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának* igazgatója a *Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Közgyűlés Szent László Ezüst Emlékérmét* vehette át Seszták Oszkártól, a vármegyei közgyűlés elnökétől.

Budapest Főváros Levéltára és a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány – egymást hosszú távú stratégiai partnernek tekintve – *együttműködési megállapodást* írtak alá. A két intézmény kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátja az őrizetében álló dokumentumokat, valamint az általuk létrehozott adatbázisokat. Emellett kölcsönösen segítik egymást szakmai rendezvényeik, kiállításaik szervezésében, kiadványaik megjelentetésében.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** *társult tagként* vesz részt az Európai Unió egyik legnagyobb fejlesztésében a kulturális örökség területén. A 2024 júniusában induló és öt évig tartó *ECHOES projekt* célja az *Európai Kulturális Örökség Közösségi Felhő* (ECCCH) létrehozása.

Együttműködési megállapodást írt alá Bahija Simou, a **Marokkói Királyi Levéltár** igazgatója és Szabó Csaba, a **Magyar Nemzeti Levéltár** főigazgatója. Ennek célja egyrészt a levéltári állományok gyarapítása, másrészt pedig a két intézmény közötti tapasztalatcseré és -megosztás elősegítése az archiválás és a digitalizálás területén, valamint közös konferenciák és kiállítások szervezése. Az elképzelések alapján a későbbiekben az együttműködési programba az Osztrák Állami Levéltár is be fog kapcsolódni.

Szekszárd városa augusztus 20-án alkalmából kitüntetések átadásával ismerte el összesen 22 személy munkásságát. A díjazottak között szerepelt **Kaczián János**, az *MNL Tolna Vármegyei Levéltárának* nyugalmazott levéltári főtanácsosa, aki több évtizedes munkája elismeréseképpen a „*Szekszárd Város Díszpolgára*” címet vehette át.

Szent István ünnepén Hortobágyi T. Cirill pannonthalmi főapát *Pro Pannonthalma-díjat* adományozott **Dénesi Tamásnak**, a *Pannonthalmi Főapátsági Levéltár* igazgatójának.

A Pannonhalmi Főapátság a díjjal azon belső és külső munkatársait ismeri el, akik a főmonostor célkitűzéseinek megvalósításában jelentős mértékben, huzamos ideig közreműködnek.

Levéltárosi szakterületen végzett kiemelkedő teljesítménye elismeréseként *Pauler Gyula-díjat* adományoztak augusztus 20-a alkalmából **Szatucsek Zoltán** főlevéltárosnak, a **Magyar Nemzeti Levéltár** Informatikai és Innovációs Igazgatósága vezetőjének.

Új anyagokkal bővült a **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár E-kutatás szolgáltatása**. Felkerültek az *egyházmegyei népiskolákban tanító hitoktatók* 1933 és 1948 között készült *minősítési lapjai*. A dokumentumok a személyes adatok mellett a szolgálati helyeket is feltüntetik. A most feltöltött 20 220 darab kép összesen 3341 minősítés anyagát foglalja magában.

Dr. habil. Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója 2024. szeptember 1-jétől **dr. Bánszki Hajnalka** főlevéltárost nevezte ki az **MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának igazgatójává**.

Fábiánné dr. Kiss Erzsébet levéltáros-történész, a **Magyar Országos Levéltár** (ma MNL OL) egykori munkatársa 2024. szeptember 3-án *elhunyt*. F. Kiss Erzsébet pedagóguscsaládba született Vásárosnaményban. Iskoláit Nyírbátorban, Nyíregyházán és Budapesten végezte, majd 1959-ben nyert felvételt az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, ahol történelem-könyvtár szakon kezdett, de az első évet követően a könyvtár szakot lecserélte a levéltár szakra. 1964. szeptember 1-jén az Országos Levéltárba került, és egy rövid kecskeméti kitérőtől eltekintve egész szakmai pályafutását az intézményben töltötte. 2005-ig volt az Országos Levéltár dolgozója. A Magyar és Szepesi Kamarák repertóriumai, valamint a Magyar Kamara ismertető leltára dicsérik mindig alapos, pedáns munkáját. Később rendezte és repertorizálta a szabadságharc levéltárát, elkészítette a szabadságharc minisztertanácsi jegyzőkönyveinek német nyelvű kiadását és megjelenítette a minisztériumok igazgatástörténeti monográfiáját. 1971-ben *summa cum laude* védte meg bölcsészdoktori disszertációját, amelyet az 1848–49-i Belügyminisztérium közigazgatástörténetéről írt. Amikor Lakos János főigazgató 1995-ben megalapította a Pro Archivum Regni díjat, azt ő nyerte el elsőként. 2003-ban az Ember Győző-díjat ítéltek oda neki. 1999 és 2002 között az I. Feudalizmus-kori Kormányservek Főosztályának irányítását vette át Nyulásziné Straub Évától.

Az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** 2024. augusztus 29-én Kisinyovban *átadta* a KGB 1970–1989 közötti, a kommunista blokk politikai rendőrségeinek delegációival Budapesten tartott találkozóival kapcsolatos dokumentumok második részletét a **Moldovai Köztársaság Levéltárak Országos Ügynökségének** (ANA). Ezekhez a moldovai és a nemzetközi kutatók mostantól az ANA székházában található kutatóteremben férhetnek hozzá, ahogy arról a két intézmény között 2023. szeptember 21-én, Budapesten aláírt *együttműködési megállapodás* is rendelkezett.

2024 szeptemberében a *Sanghaji Városi Levéltár delegációja* látogatta meg **Budapest Főváros Levéltárát**. Az inspiráló találkozás keretében a sanghaji delegáció bemutatta intézményét, amely 21. századi infrastruktúrával, az elképzelhető legmodernebb épülettel és eszközökkel rendelkezik. Ezt követően vezetéssel megtekintették a BFL épületét. A látogatás keretében közös kiállítási projekt megrendezéséről is *megállapodás született*.

Az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** a Kulturális Örökség Napjai alkalmából *elindította* az 1945 és 1990 közötti magyar politikai rendőrség épületeit szócikkkel, fotókkal és videókkal bemutató *tudományos ismeretterjesztő honlapját, a Topotémát*.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** és az **Észak-Rajna-Vesztfáliai Állami Levéltár** 2017 óta folyamatos és intenzív *szakmai tapasztalatcserét folytat* a két intézmény által aláírt együttműködési megállapodásnak köszönhetően. 2024-ben Julia Nöltgen, a német levéltár duisburgi részlegének kutatótermi csoportvezető munkatársa kapott lehetőséget arra, hogy Magyarországon a levéltári rendszert és szakmai munkát egy hónapon keresztül tanulmányozza.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** adott otthont az *Európai Levéltári Állományvédelmi Vezetők (European Heads of Conservation) 15. találkozásának*, amelyet az MNL Országos Levéltára Bécsi kapu téri épületének Tanácstermében 2024. szeptember 26–27-én tartottak meg. Az eseményen olyan fontos témákat érintettek, mint a gyűjtemények megőrzése, a penészfertőzés elleni védekezés, a megfelelő fertőtlenítő megoldások kiválasztása, valamint a katasztrófaelhelyzetek, elsősorban a vízkár kezelése.

Magyary Zoltánt (1888–1945) a magyar jog- és közigazgatás-tudomány kiemelkedő alakjaként tartja számon az utókor. A jogtudományi doktorátus megszerzése után köztisztviselőként dolgozott, majd 1930-tól a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Közjogi és Közigazgatásjog Tanszékének vezetője volt.

Nevéhez fűződik a Magyar Közigazgatási Intézet megalapítása. Tudományos eredményeit négy nyelven publikálta, a közigazgatás-tudomány nemzetközi hírű tudósa volt. *Irathagyatékát* az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszékén őrizték, majd 2022-ben áadták az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár számára. Az iratok másik részét szülőhelyén, Tatán a Magyary Zoltán Tudásközpont és Könyvtárban őrzik. A Magyary Zoltán által alapított folyóirat, a Magyar Közigazgatás teljes sorozata és kiadott műveinek gyűjteménye az Országgyűlési Könyvtárban található. Mindhárom gyűjtemény *digitalizálása* megvalósult az **ELTE** és a **Nemzeti Közszerolálati Egyetem** együttműködésével, és most már a *teljes irathagyaték elérhető az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban* is.

A nemzetközi együttműködés következő lépései, egy közös digitális platform kidolgozása és új közoktatási és tájékoztatási stratégiák megvalósítása is szóba került a *Titkosrendőrségi Iratok Kezelésért Felelős Állami Hatóságok Európai Hálózatának* (röviden: Network) 16. konferenciáján, amelyet október 3–5. között Tiranában rendeztek meg. Az albániai tanácskozáson az **Állambiztonsági Szolgalatok Történeti Levéltárát** Cseh Gergő Bendegúz főigazgató képviselte.

Világi Dávid

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata, valamint a levéltáros interjúkra vonatkozó útmutató elérhető a Magyar Levéltári Portálon:

[https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/
leveltari-szemle/](https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/leveltari-szemle/)

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy kéziratuk elkészítésénél ezen útmutatókat vegyék figyelembe!

A borítón:

Dudits Andor szekkója az MNL Országos Levéltára
Bécsi kapu téri épületében.

Illusztráció a A Magyar Nemzeti Levéltár emlékévsorozatának
eseményei (2023–2024) c. íráshoz.

800 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE